

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

HACCIN SOSYOLOJİK ETKİLERİ: 2019 YILI
İSTANBUL BEŞİNCİ KAFİLE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin AYSAN

İstanbul

Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

HACCIN SOSYOLOJİK ETKİLERİ: 2019 YILI
İSTANBUL BEŞİNCİ KAFİLE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin AYSAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İzzet ER

İstanbul

Haziran-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. İzzet Er

Üye Prof. Dr. Turan KOÇ

Üye Prof. Dr. Kemal ATAMAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Haccın Sosyolojik Etkileri: 2019 Yılı İstanbul Beşinci Kfile Örneği**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Yasemin AYSAN

ÖN SÖZ

Hac yüce yaratıcıya teslimiyetin bir ifadesi olup nefis ve toplum psikolojisi anlamında en disiplinli eğitimlerden bir tanesidir. Bu manada hac manevi açıdan insanı üst mertebeye oturtan, kardeşlik hukukunun öğrenildiği ve toplumun gelişiminde içselleştirilmiş bilginin yansıması olan bir tecrübedir.

Dindar olmak hem toplumu hem de bireyi ilgilendiren kavramlardan birisidir. Allah'ın farz kıldığı ibadetlerin insana olumlu kazanımları olduğu aşikâr bir durumdur. Haccın yapılmaya niyet edildiği zamandan başlayıp ömrün sonuna kadar dönüştürücü bir etkisinin olduğu da kabul gören bir husustur.

Uygulamalı olarak yapılan bu ibadetin toplumda belli bir imaj oluşturduğu muhakkaktır. Çalışmada daha çok sosyolojik yönüyle öne çıkan hac yeni bir sürecin de başlangıcıdır. İbadetin yapılışı ve yapıldıktan sonra etkileri üzerine hazırlanan bu çalışma ile dinî ve sosyolojik anlamda alana katkı sunmak amaçlanmıştır.

Tez çalışmamda değerli katkıları ile bana yol gösteren kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. İzzet ER'e yine katkılarından dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü sayın Remzi BİRCAN'a, hayatta her daim bana destek olan sevgili aileme, kıymetli dostlarıma ve tezin oluşum sürecinde katkıda bulunmuş olan 2019 yılı İstanbul beşinci kafiilde bulunan değerli hacılarımıza çok teşekkür eder ve saygılarımı sunarım.

Yasemin AYSAN

İstanbul-2024

ÖZET

HACCIN SOSYOLOJİK ETKİLERİ: 2019 YILI İSTANBUL BEŞİNCİ KAFİLE ÖRNEĞİ

Yasemin AYSAN

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İzzet ER

Haziran, 2024-119 Sayfa

Çalışmanın amacı haccın sosyolojik etkilerini belli bir örneklem üzerinden inceleyip hac öncesi, hac süresi ve sonrasındaki değişim süreçlerinin neler olduğu hakkında bilgi vererek alana katkıda bulunmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden birebir görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda “literatür taraması”, “tarihsel yöntem” ve “görüşme” aşamaları olmak üzere araştırma üç temel üzerine bina edilmiştir. Araştırmanın evrenini 2019 yılı İstanbul beşinci katile hacıları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise on beş kadın beş erkek hacıdan oluşmaktadır.

Araştırma sonucuna göre hac öncesi, hac süreci ve hac sonrasındaki durumlar arasındaki sosyolojik farklılıklar belirlenmiştir. Hac öncesinde dikkat edilmeyen veya yaşamsal olarak normal gelen bazı durumların hacda ve hac sonrasında daha dikkat edilir bir hal aldığı görülmektedir. Hacıların cinsiyet, yaş, aldıkları eğitim, kişisel özellikleri, kültür düzeyleri ve sosyal çevreleri temel farklılıkların oluşmasındaki en önemli hususlardan sayılmaktadır.

Hacıların bireysel ve sosyolojik anlamda daha iyi bir insan olma yolunda adım attıkları yaratılışın manasını anlama yolunda bir adım attıkları, dini noktada kendilerini yetiştirmek için çaba sarfettikleri, toplu halde yaşamının getirmiş olduğu sorumluluk ve zorluk sebebiyle pek çok noktada ileri düzey bir gelişim gösterdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca haccın sosyolojik zorluklarıyla birlikte hacıların daha pozitif ve anlamlı bir bakış açısı geliştirdiği görülmektedir.

Hacıların ibadet süresi boyunca kazanımlar edindikleri, sabır, saygı, sevgi gibi duygusal durumlarının geliştiği, profesyonel anlamda ilişkilerinin kuvvetlendiği, farz

ve nafil  türü ibadetlere devam ettikleri, haram helal noktasında hassas davrandıkları gözlemlenmiştir. Araştırmaya konu olan örneklemdaki yirmi hacının hacdan sonra bireysel ve sosyal y nden en büyük gayr-i ahlaki davranışlar olan gıybet, yalan, iftira gibi kötü hasletlerden uzak durdukları, iş ve ticaret hayatlarında kul hakkına karşı dikkatli oldukları, ibadet noktasında ise azami derecede titizlik gösterdikleri görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler ışığında açıklığa kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hac, Hacı Adayı, Haccın Sosyolojik Etkileri.

ABSTRACT

SOCIOLOGICAL EFFECTS OF HAJJ: THE CASE OF 2019 ISTANBUL FIFTH GROUP

Yasemin AYSAN

Master, Department of Philosophy and Religious Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. İzzet ER

Jun, 2024-119 Pages

The aim of the study is to examine the sociological effects of hajj on a certain sample and to contribute to the field by giving information about the change processes before, during and after the hajj. One-to-one interview method, one of the qualitative research methods, was used in the study. In this context, the research is based on three pillars: "literature review", "historical method" and "interview" stages. The universe of the research consists of the pilgrims of the fifth group of pilgrims in Istanbul in 2019. The sample of the study consists of fifteen female and five male pilgrims.

According to the results of the research, sociological differences between the situations before, during and after the pilgrimage were determined. It is seen that some situations that are not paid attention to before the pilgrimage or that are vitally normal become more important during and after the pilgrimage. The gender, age, education, personal characteristics, cultural levels and social environment of the pilgrims are considered to be the most important issues in the formation of basic differences.

It has been observed that pilgrims have taken a step towards becoming a better person individually and sociologically, they have taken a step towards understanding the meaning of creation, they have made efforts to educate themselves at the religious point, and they have shown an advanced level of development at many points due to the responsibility and difficulty of living collectively. In addition, with the sociological difficulties of pilgrimage, it is seen that pilgrims have developed a more positive and meaningful perspective.

It has been observed that the pilgrims have gained gains during the worship period, their emotional states such as patience, respect and love have improved, their professional relations have been strengthened, they continue to perform obligatory and

futile worship, and they are sensitive about the haram halal point. In the light of the information obtained as a result of the interviews, it has been clarified that twenty pilgrims in the sample that are the subject of the research stay away from bad traits such as backbiting, lies and slander, which are the biggest immoral behaviors individually and socially, after the pilgrimage, that they are careful about the right of servants in their business and commercial lives, and that they show maximum meticulousness at the point of worship.

Keywords: Hajj, Pilgrim Candidate, Sociological Effects of Hajj

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	2
1.2. Amaç.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Varsayımlar.....	5
1.5. Sınırlılıklar ve Verilerin Değerlendirilmesi.....	6
1.6. Araştırmanın Kaynakları.....	6
1.7. Tanımlar.....	7
İKİNCİ BÖLÜM	9
HAC VE TARİHİ	9
2.1. Haccın Kavramsal Analizi.....	9
2.1.1. Cahiliye Döneminde Hac.....	9
2.1.2. Cahiliye Döneminde Hums Sınıfı.....	17
2.1.3. Cahiliye Dönemindeki Hille Sınıfı.....	18
2.1.4. Kâbe, Arafat ve Müzdelife’de Yapılan Cahiliye Uygulamaları.....	19
2.1.5. Uygulanan Sınıfsal Farklılıkların Sosyolojik Etkileri.....	21

2.2. Haccın Farz Kılınması	22
2.2.1. Veda Haccı	23
2.2.2. İslamiyet Sonrası Hac İbadetinde Sosyolojik Durum	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	26
TÜRKİYE'DE HAC.....	26
3.1. Hac Yolculukları.....	26
3.1.1. Osmanlı Dönemi	27
3.1.2. Cumhuriyet Dönemi	28
3.1.2.1. Deniz Yoluyla Hac Yolculuğu.....	28
3.1.2.2. Kara Yoluyla Hac	31
3.1.2.3. Hava Yoluyla Hac	33
3.2. 2019 Yılı İstanbul Beşinci Kafile Haccı.....	37
3.2.1. Hac Öncesi Hazırlıklar	39
3.2.1.1. Maddi Hazırlıklar... ..	40
3.2.1.2. Manevi Hazırlıklar.....	42
3.2.1.3. Hac Öncesi Umre	43
3.3.1. Haccın İfası	45
3.3.1.1. Medine Ziyareti	46
3.3.1.2. İhrama Giriş... ..	49
3.3.1.3. Kâbe'yi İlk Görüş... ..	50
3.3.1.4. Arafat Vakfesi.....	52
3.3.1.5. Müzdelife Vakfesi.....	54
3.3.1.6. Şeytan Taşlama.....	55
3.3.1.7. Ziyaret ve Veda Tavafı.....	57
3.4. Hac Sonrası Dini Hayat	59
3.4.1. Vakit Namazları ve Nafile Namazlar	59

3.4.2. Kur'an-ı Kerim Okuma ve Düzenli Hatim Yapma	61
3.4.3. Haramları Terk Etme Durumu	63
3.4.4. Faizli İşlemler.....	64
3.4.5. Tesettür ve Kılık Kıyafette Değişim.....	65
3.4.6. Farz İbadetlerde Devamlılık.....	68
3.4.7. Tarikatlara Bağlı Olup Olmama.....	69
3.4.8. İçki ve Sigara Kullanımı.....	71
3.4.9. Gıybet Yapmak	73
3.4.10. Yalan Söylemek ve İftira.....	75
3.4.11. Ticaret ve İş Ahlakı	76
3.5. Hacı Olmanın Kişiyeye Sağlamış Olduğu Avantajlar	78
3.6. Hac Yapmış Olmanın Topluma Sağladığı Avantajlar	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88
EKLER	92
ÖZGEÇMİŞ	105

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
C	:	Cilt
Çev	:	Çeviri
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
HES	:	Hayat Eve Sığar
Prof.	:	Profesör
Dr.	:	Doktor
vb.	:	Ve Benzeri
TL	:	Türk Lirası

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Hac kulun Rabbiyle iletişim halinde olduğu, zaman ve mekân mefhumunun en ince ayrıntısına kadar hissedildiği, yaratılış anlamının bulunduğu sosyolojik ve psikolojik manada insanı etkileyen çok yönlü ibadetlerin başında gelmektedir. Bireysel olarak farklı duygular hissettiren, toplum nezdinde saygınlığı çokça bir ibadet olan hac kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'de de sıkça övülmektedir. Bilindiği üzere, bu ibadetin belli imkanlara malik olan kişiler tarafından yapılması istenmektedir. Psikolojik ve sosyolojik manada toplumu etkileyen çeşitli unsurları içerisinde barındıran hac olumlu dönüşüme katkı sağlayan özelliklere de sahiptir.

Hiç şüphesiz kadim zamanlardan günümüze kadar Müslüman toplumlar ibadet noktasında kurbanla hacca fazlaca önem vermiş ve her ikisini de asırlardır uygulama gayreti içerisinde olmuşlardır. Tabi ki uygulama kuralları da her bir toplumda farklı olarak ifa edilmiştir. Bu farklılıklar özellikle hac ibadetinde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Bundaki en büyük etken hac ibadeti yapılan yerlerin mekân yönünden farklı formlarda olmasından kaynaklanmaktadır. İbadetlerden beklenen gaye kişiyle kutsal arasındaki bağlantının kuvvetli bir bütünleşme sağlamasıdır. Sağlanan bütünleşme sonucunda da ibadeti bedeni ve manevi anlamda yaşayan kul gerçek mutlulukla birlikte huzura ulaşmaktadır. (Abidoğlu, 2021: 40).

Bu kutlu ziyarette birbirlerine yabancı olan insanların hac boyunca bir arada yaşama tecrübeleri dini ve sosyal pratik açısından önemli bir konudur. Hac eda edilmeden önce ve sonraki değişimin gerek toplum gerekse de birey üzerindeki etkilerinin neler olduğunu anlamak ve açıklamak gerekmektedir. Din kardeşliği kavramını en iyi yansıtan görüntüler hacda tecrübe edilmektedir. Hac etnik köken, mezhep, soy, makam, mevki gibi dünyaya ait durumların tamamen ortadan kalktığı, kulun takvasının ön plana çıktığı çok özel bir ibadettir. Hac yaratıcıya teslim olup onun iradesine sorgusuz sualsiz boyun eğdiğini göstermenin en özel yollarından birisidir. İradesini olumlu yönde kullanan insan kendi hayatındaki değişimi de en baştan kabullenmektedir. Hacca gitmeye karar verildiği andan itibaren değişim süreci kendisini göstermekte ve ona göre bir yaşam tarzı belirlenmektedir. Telbiye "lebbeyk" yani "buyur" nidasıyla başlamakta ve hac esnasında kişi bu telkini sürekli kendisine hatırlatarak ilahi tecellilerin tezahürünü derinlemesine yaşamaktadır.

Bu bölümde araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları ve verilerin değerlendirilmesi, kaynakları ve tanımlara yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Hac insanın bilmediği bir coğrafyada, özel bir zaman diliminde ve hususi mekanlarda gerçekleştirdiği eylemden farklı olarak ömürde bir kez yaşanan sıra dışı bir deneyimlemedir. Kulun hayatı boyunca tanıdığı ve bildiği ortamdaki bilinçli şekilde ayrılıp daha farklı bir hayatı hür iradesi ile tercih etmesidir. Zaman değişse de bu ibadetin vermiş olduğu manevi haz asla değişmemektedir. Hacılar kutsal topraklarda kaldıkları süre boyunca psikolojik ve sosyolojik manada olumlu ve olumsuz durumlar yaşayabilmektedir. Yaşanılan bu durumlar bazen hacıları bir ömür boyu etkileyebilmektedir. Bu yüce ibadetin sosyal fonksiyonunun getirmiş olduğu olumlu kazanımlar neticesinde hac sonrasında genel olarak hatıra gelen güzel anılar ve maneviyatı yüksek olan duygulardır. Kutsal topraklarda yaşanan bu deneyim toplumun inşasında da oldukça önemli bir yere sahiptir. Temiz bir niyetle başlanan bu yolculuk sonunda rızık olarak cennetin kazanılacağı düşüncesi bir kurtuluş reçetesi gibidir. Bu cepheden bakıldığında hac insan hayatında öze dönüşün ve manayı buluşun çok kıymetli bir yoludur.

Ülkemizde özellikle yaşlılık dönemine ertelendiği için hacdan beklentilerin çok fazla boyutta olduğu aşikardır. İnsanın en verimli çağı diye tarif edilen gençlikte çeşitli sebeplerle Allah'ın emrettiği şeyleri yapmamanın veya ertelenen ibadetlerin pişmanlığını hac yaparak gidermek inanan her kişi için oldukça önem arz etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında aslında hac yaşamdaki saflığın, temizliğin ve arınmanın da temelini teşkil etmektedir.

Hacılar genellikle ömrün son demlerinin güzel ve huzur içerisinde geçmesini, manevi boyutun derinlemesine hissedilerek haccın olumlu etkilerinin hayatlarında fazlaca gözükmelerini istemektedir. Bu isteğin temelinde adeta günahsız bir hayata adım atılması, kişinin vicdanen huzurlu olma düşüncesi yatmaktadır. İnsan hayatındaki çekişmeler, hırslar, bilinmezlikler ve anlamsızlıklar haccın eda edilmesiyle birlikte büyük ölçüde son bulmaktadır. Hac kişilerin ruhi manada olgunlaşarak hayata daha farklı bakmalarını sağlamakla birlikte yaşamlarındaki anlam arayışına da önemli katkılarda bulunmaktadır.

Haccın evrensel boyutta bir ibadet olması hacı adaylarındaki bilinç ve şuuru fazlaca artırmaktadır. Hac öncesinde benlik duygusunun daha ön planda olduğu görülse de, hac sonrasındaki duygular daha çok sosyolojik boyuttadır. Diğer bir sosyal yönüyle hac özellikle insanlar arasındaki bu olumsuz huyların yok olup güzel ahlakın kazanılmasında, iyi geçinme hususunda, sabır noktasında kişilerin değişim ve dönüşümünde etkili olan ibadetlerden bir tanesidir. Özellikle kul hakkı noktasında önceden önemsenmeyen şeyler hac edildikten sonra daha dikkat edilir bir hal almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yasaklanmış olan durumlardan dedikodu, zan, iftira, geçimsizlik, kıskançlık, hasetlik, kibir vb. kötü huylar hacda son bulmakta ve hac sonrasında da bu hususa oldukça dikkat edilmektedir.

Hacıların evlerinden uzakta, yabancı insanlarla birlikte yaşama gayreti içerisinde olması ayrı bir sabır süreci gerektirmektedir. Bilindiği üzere, gençlikte fikir değişikliklerine açık olan insanlar yaşlılık döneminde köklü şekilde yerleşmiş olan düşüncelerinden kolay kolay vazgeçememektedir. Belli bir yaştan sonra değişmesi zor olan zihni durum ve düşüncelerin sabitliği özellikle toplu yaşamın getirmiş olduğu belli kurallar nedeniyle bazı sıkıntılara sebep olmaktadır.

Günümüzde toplumun farklı kesimlerinden pek çok insanın aynı mekânda bulunması haccın sosyal manada nasıl bir etkileşim ve değişim unsuru olduğunu da açıkça göstermektedir. Değişim sadece sosyal alanda değil hemen hemen her cephede kendisini gösteren bir özelliğe de sahiptir. Tarihten günümüze kadar ulaşım araçlarında oluşan farklılıklar, refah seviyesinin kısıtlı imkanlardan daha üst pozisyonlara ulaşması gibi durumları göz önüne alırsak değişim her yönüyle hac sürecini etkilemiştir. İnsanların süreç içerisinde toplu buldukları ortamlarda birbirlerinden, gördükleri ve ziyaret ettikleri mekanlardan etkilendikleri yadsınamaz bir gerçektir. Olumlu yönden bakılacak olursa bu etki onların hayatlarına çok farklı bir ışık tutmaktadır.

Haccın mali ve bedeni anlamda iki yönlü bir ibadet olduğu malumdur. Manevi anlamda sıfırdan başlayıp zirve noktada tamamlanan bu ibadeti hakkıyla tamamlayabilmek için belli kriterlerin de hacı eda edecek kişilerde bulunması gerekmektedir. Özellikle maddi manevi hazırlık aşaması, hac vakti ve hacdan sonraki vakitler insanın olumlu kazanımlar sağladığı diğer bir yönüyle de sıkı bir sabır imtihanından geçip başarısını açıkça göstermiş olduğu süreçlerdir. Eski zamanlardan günümüze kadar olan değişimler problemin ana temelini oluşturmaktadır. Yüzeysel

olarak bu hususta davranış bakımından görünen bir kısım olmakla birlikte esas durum hac sonrasında tespit edilmektedir. Farklı ailelerde yetişen, tahsilleri ve kültür düzeyleri birbirlerinden çok farklı olan insanların uzun bir müddet bir arada bulunması süreci etkileyen önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır.

Bu süreci yakın takip amacıyla 2019 yılında İstanbul beşinci kabile ile eda edilen hacda problemler kadın ve erkek hacılar üzerinden ayrı ayrı gözlemlenmiş ve belirli aşamalar halinde tespit edilerek bu çalışmada problemlerin çözümüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı kadim bir ibadet olan hacı 2019 yılı İstanbul beşinci kabileden 15 kadın 5 erkek örneklem grubu üzerinden inceleyip alana katkıda bulunmaktır. Hac yaş, eğitim, statü, meslek, cinsiyet, kültür vb. özellikler açısından farklı olan insanların bir arada yaşama gayreti gösterdiği çok özel ve zor olan ibadetlerden birisidir.

Bu çalışma insan hayatı ve davranışlarında önemli bir etkiye sahip olan hac ibadetinin edildikten sonra toplumdaki sosyolojik etkilerinin neler olduğunu inceleyen bir konuyu ele almaktadır. Bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde 2019 yılında İstanbul beşinci kabile ile gerçekleştirilen hac sonrasında sosyolojik olarak etkilerin neler olduğu araştırmanın esas konusunu teşkil etmektedir. Buradan hareketle çalışmada ayrıca şu sorulara cevap aranmıştır.

1. Cahiliye dönemi hacdeki sınıfsal farklılıklar nelerdir?
2. İslamiyet'ten sonra hacın sosyolojik etkileri nelerdir?
3. 2019 yılında İstanbul beşinci kabile ile eda edilen hacın hacılar üzerinde ki sosyolojik etkileri, hac sonrasında dini hayat, günlük yapılan ibadetlerde ki değişim ve etkileri nelerdir?

Çalışmada hacıların tavır ve davranış değişikliği ile manevi anlamdaki değişimlerinin ne boyutta olduğuna dikkat çekilerek, dini hayatın hac sonrasında bireyin ve toplumun nezdinde nasıl şekillendiği hususunda bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle hac sonrası süreç bu noktada konumuz açısından önem arz etmektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Hac en ilkel dinleri de kapsayan semavi ve beşerî fark etmeksizin tüm dinlerde var olan bir ibadettir. Haccın en önemli özelliği her bireyde farklı duygulara hitap etmesidir. Bu duyguların en yoğun olduğu zaman dilimi ise hiç şüphesiz haccın eda edildiği vakittir. Ömürde bir kez farz kılınan bu ibadete maddi anlamda büyük bir hazırlık gerektiği gibi zihni ve ruhi anlamda da farkındalık oluşması için manevi hazırlık gerekmektedir. Bunun için belli bir olgunluk seviyesine ulaşmış olmak, en zor anlarda sabredenlerden olmak, üst düzey bir sorumluluk bilincine sahip olmak, ibadet esnasında ve sonrasında yaratıcıya verilen sözleri tutmak için gayret göstermek ve bu konuda önüne çıkan tüm engellere karşı koyma hususunda dirayet sahibi olmak gerekmektedir.

Hacca gitmeden önce her birey ibadet esnasında ve sonrasında yapmak kaydıyla kendince farklı hedefler belirlemektedir. Hac sonrasında ise hacılar imkanları el verdiği ölçüde bu hedefleri uygulamak için büyük bir çaba sarfetmektedir. İbadeti ifa etmeden önce yapılan pek çok şey insanlara normal gelse de hacdan sonra kazanılan maneviyatın yüksek boyutta olması, ibadet esnasında ve devamında kazanılan bilincin aktif şekilde kendini göstermesiyle birlikte yeni bir yaşamın kapısı aralanmış olmaktadır. Bu sebeple kişiler söyledikleri sözlerden yaptıkları eylemlere kadar her şeyi ince bir düşünce süzgecinden geçirmektedirler.

2019 yılında İstanbul'un en kalabalık ve büyük ilçelerinde ikamet eden kişilerin katılımıyla oluşmuş kabilelerden birisi olan İstanbul beşinci kabilede çeşitli gözlemlerle söz konusu değişimleri bizzat müşahade imkânı buldum. Çalışma bu bakımdan önem arz etmektedir.

1.4. Varsayımlar

Araştırma konusu geniş perspektife sahip denilebilir. Ömrü boyunca dindar bir çevrede yetişen kişiler ve dinle daha sonradan ilişki kurmuş kişiler arasında belli başlı farklılıklar bulunmaktadır. Bilinenin aksine bazen dinle sonradan tanışan insanlar kesin olarak emredilen kuralları daha iyi kavrayıp, hayatlarını ilahi kanunlara göre dizayn etme noktasında oldukça titiz davranabilmektedirler. Bu varsayımdan hareketle araştırmada bunlar üzerinde durularak ikisi arasındaki farklılıklar ortaya koyulmuştur.

Genel olarak her şeyin başlangıcı zihindir ve hac zihinle ruhu aynı alanda buluşturmaktadır. Özellikle günümüzde seküler anlayışın fazlaca yer ettiği hayatımızda inşası en zor olan durumlardan birisi de zihni sürecin oluşum aşamasıdır. Zihin inşasından sonra yapılacak olan şey ilahi kurallara uygun olan bir hayatı benimseyip buna göre yaşamaktır. Söylemlerle eylemlerin aynı olması herkesin hacıdan beklediği bir davranıştır. Bu noktada toplumun görünmez baskısının da hac yapan kişiler üzerinde etkili olacağı varsayılmaktadır. Neticede hacının çevreye vermiş olduğu imaj hemen hemen hiç hata yapmaması üzerine kuruludur. Şayet hacı hata yaparsa çok büyük bir pişmanlık göstermesi gereklidir. Araştırmada bu durumlara ayrıca yer verilerek alana katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.5. Sınırlılıklar ve Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın ismi “Haccın Sosyolojik Etkileri 2019 Yılı İstanbul Beşinci Kafiye Örneği”dir. Bu isim araştırmanın sınırlarını ve içinde bulunması gereken alanı da belirlemektedir. Bu çalışma haccın fihhi yönünden ayrı, dini tartışmalardan uzak, sosyolojideki dini yapıdan ayrı kalmadan toplumdaki etkileri üzerinde durularak hazırlanmıştır.

Araştırma kapsamında hacılar sosyolojik anlamda bir gözleme tabi olup yorumlamalar ona göre yapılmıştır. Konu çok geniş bir alana haiz olduğundan dolayı sunulan bilgiler araştırmaya konu olan 15 kadın ve 5 erkek örneklem grubu üzerinden aktarılmıştır. Bu çalışmada konu dışına çıkmamak adına haccın sadece sosyolojik etkileri üzerinde durulmuştur. Araştırma için kullanılan fotoğrafların bir bölümü hac süreci boyunca çekmiş olduğum arşivimde bulunan fotoğraflardır. Araştırma sonrasında elde edilen sonuçlar herkes için genelleme yapılamaz. Araştırmada elde edilen verilerin toplanması ve yorumların yapılması yüz yüze görüşmelerle sınırlıdır.

1.6. Araştırmanın Kaynakları

Ülkemizde hac ibadetiyle ilgili yazılan kitaplara ve tezlere baktığımızda bunun daha çok fihhi boyutu, ritüeller, hatıratlar ve belli başlı duyguları anlatan biyografiler üzerinden yazılmış olduğunu görüyoruz. Hatıratlar kapsamında öne çıkan ve bu çalışmada yararlanmış olduğumuz kaynaklar arasında çok kez hac yolculuğu yapmış,

siyaset ve edebiyat alanında öne çıkmış bir isim olan Emir Şekib Arslan'ın kaleme aldığı Hicaz Yolculuğu Hac Hatıraları 1910-1940, İsmail Kara'ya ait "İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi Rize Hadisesi Hac Hatıraları" ve müftü Mehmet Barut'a ait "Hicaz Yolları" çalışmaları geçmiş dönemde ki deniz, kara ve uçakla yapılan hac yolculuklarına ışık tutmaları sebebiyle önemlidir.

İkinci olarak haccın daha çok eylemsel türü ve boyutu üzerine yapılan çalışmalar yoğun olmakla birlikte sosyolojik etkileri üzerine yapılan araştırmaların azlığı da oldukça dikkat çekicidir. Elbette bu çalışmaların her biri ömürde bir defa farz olarak ifa edilecek haccın insan hayatına manevi olarak katkı sağlaması adına çok gerekli ve zengin bilgiler içermektedir.

Hac ibadetinin sosyolojik boyutuyla ilgili bir çalışma Doçent Dr. Abdurrahman Güneş tarafından 2020 yılında "Haccın Sosyolojik Analizi (Elâzığ Örneği)" adıyla yazılmıştır. Bu çalışmada ülkemizin doğu illerinden birisi olan Elâzığ örneği işlenerek hac ibadeti sonrasında halkın sosyolojik anlamda incelemesi yapılmıştır. Başka bir çalışmada "Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı" adıyla Doç. Dr. Mehmet Bayyigit'e aittir. Bayyigit'in genel perspektifte ve Konya hacıları üzerine olan araştırması haccın işlevi, tarihi, sosyal yönü, dini boyutu ve toplumla olan ilişkilerinin tespitini amaçlamaktadır. Sayın Abdurrahman Güneş ve Mehmet Bayyigit'in araştırmaları planladığımız yöntemle benzer bir yöntemle sahiptir. Lakin bu araştırma metropol bir yapıya sahip olan İstanbul'un çeşitli semtlerinde ki hacılar üzerinden incelenmiş olup daha farklı bir kapsamda yazılmıştır.

1.7. Tanımlar

Cahiliye: Arapların İslamiyet gelmeden önceki yaşadıkları hayat biçimidir (Fayda, 1993: 17).

Cennet Bahçesi: Ravza-ı Mutahhara'nın hadiste nakledilen isimlendirmesidir (Bozkurt, 2007: 475).

Diyanet İşleri Başkanlığı: Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevlerini anlatan 633 numaralı kanunda da açıkça belirtildiği üzere İslam dini, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Cumhurbaşkanlığına bağlı dini bir kuruluştur (DİB, 1965: 4121).

Hervele: Safa ile Merve tepeleri arasında yeşil ışıkların olduğu bölümde erkeklerin koşar gibi hızlı bir şekilde yürümesini ifade etmektedir (Altuntaş, Karagöz ve Keskin, 2018: 93).

Maniheizm: III. yy. da Mâni tarafından İran'da kurulan ve günümüzde herhangi bir mensubu bulunmayan dindir (Gündüz, 2003: 17).

Mecusilik: Ateşperestlik olarak bilinen inanç ve ibadetleri eski İran geleneklerinden oluşan dini yapıdır (Gündüz, 2003: 279).

Mescid-i Haram: Kur'an-ı Kerimin ifadesiyle yeryüzünde var olduğu bilinen en eski mescittir. (Al-i İmran 3/96).

Metaf Alanı: Mescid-i Haram içerisinde tavaf yapılan alana verilen isimdir (Öğüt, 2011: 178).

Mikat: Hac ve umre niyetiyle ihrama girilecek olan sınırları ve günleri ifade eden kavramdır (Işık, 2020: 56).

Nemmame: İnsanlar arasında laf götürüp, getirmektir (Kalem 68/11).

Put: Dini bir oluşum içerisinde canlı olduğuna inanılan ve kendisine tapılan nesnedir (Güç, 2007: 364).

Nafile Namazlar: Farz namazlardan ayrı olarak Allah rızası için kılınan sünnet namazlara verilen isimdir (Altuntaş ve Karagöz, 2011: 76).

Say: Hac ve umre tavaflarının ardından Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidiş gelişi ifade eden kavramdır (Işık, 2020: 70).

Şavt: Kâbe etrafındaki her bir dönüşe verilen isimdir (Altuntaş, Karagöz ve Keskin, 2018: 65).

Telbiye: Hac veya umre yapanların söylemiş oldukları sözlerdir (Öğüt, 2011: 396).

Terviye Günü: Zilhicce ayının sekizinci gününe verilen isim (Öğüt, 2011: 520).

İKİNCİ BÖLÜM

HAC VE TARİHİ

Bu bölümde haccın kavramsal analizi hakkında bilgilendirmelerde bulunularak, tarihte önemli bir yer tutan cahiliye dönemindeki hac, Hums ve Hille sınıfları, Kâbe, Arafat ve Müzdelife’de yapılan cahiliye uygulamaları incelenecektir. Devamında ise haccın farz kılınması, Hz. Peygamberin Veda Haccı ve İslamiyet sonrası hac ibadetinde sosyolojik durum hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Haccın Kavramsal Analizi

Haccın sözlükteki ifade ettiği manaya bakıldığında “saygı ve hürmet duyulan bir yere yönelmek, önemli olan mekanlara gidiş geliş” gibi anlamlara geldiği görülmektedir (Karagöz, Keskin ve Altuntaş, 2016: 2).

Hac kelimesi bazı dillerde ortak kullanımla “herhangi bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak ya da oyun” anlamlarına gelmektedir. Zaman değiştikçe kelimenin bayram anlamı kazandığı kaynaklarda bildirilmektedir. Dini terminolojide ise maddi ve manevi anlamda imkânı olan her Müslüman’ın hicrî takvimde “hac ayları” diye isimlendirilen Şevvâl, Zilkade aylarının tamamı ile Zilhicce ayının ilk on günü ve Kurban Bayramı’nı da içine alan özel zaman diliminde Kâbe’yi tavaf etmesi, Safa ile Merve tepecikleri arasında usulüne uygun bir şekilde say olarak adlandırılan yürüyüşü yapması, Arafat ve Müzdelife’de vakitlere riayet ederek vakfe yapması, bayram günlerinde ise Mina bölgesini ziyaret ederek cemreleri yani şeytanı taşlaması anlamına gelmektedir (Harman, 1996: 382).

Cahiliye döneminde çok farklı anlamların yüklendiği hac kelimesi İslamiyet’in gelişi ile birlikte esas anlamını bulmuş ve uygulama yönüyle hiçbir değişikliğe uğramadan bugüne kadar gelmiştir. Ayrıca hac tevhit mücadelesinin özü, en mücessem örneği, Rabbimizin yeryüzündeki nişanesi ve görünen ayetlerinden birisidir.

2.1.1. Cahiliye Döneminde Hac

Cahiliye “cehl” köküne dayanan bir kelime olup sözlükte genel olarak cehalet ya da bilgisizlik anlamına gelmektedir. Terim olarak baktığımızda ise İslamiyet gelmeden

önce Arap toplumunun bilgisizlikten ziyade atalarından gelen tutum ve davranışlarına sorgusuz sualsiz bir şekilde bağlı olmaları sebebiyle dönemin özel olarak aldığı isimdir (Fayda, 1996: 17).

Tabi bu dönemi ve insanımı daha yakından tanımak amacıyla Kâbe'nin tarihine kısa bir göz atmak faydalı olacaktır. Nuh Tufanından sonra Kâbe'nin yeri tamamen kaybolmuştur. Beytullah'ın kendisi görünmese de bulunduğu güzergâh yöre halkı tarafından bilindiğinden insanlar Kâbe'yi görmeden olduğu mekân cihetinde Hz. İbrahim döneminden itibaren ibadetlerini bildikleri usul üzere yapmaya devam etmişlerdir. Ayrıca Kâbe tarihsel süreç içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı pek çok yıkıma maruz kalmış ve çeşitli tadilatlar görmüştür. (Akdoğan, 2022: 3).

Mekke şehri coğrafik olarak dağlık, taşlık olmakla birlikte iklim anlamında da çok sıcak ve kurak bir yerdir. Bu sebeple de yaşanması zor bir mekandır. Hz. İbrahim Allah'tan gelen emirle Hz. Hacer ve oğlu İsmail'i Mekke'ye getirerek orada bırakmış ve ilk eşi Hz. Sâre'nin yanına yani Filistin topraklarına geri dönmüştür. Hz. İbrahim'in aklı çölün ortasında bir başına bıraktığı karısı ve çocuğunda kalsa da Allah'ın emrini yerine getirmekte bir an olsun tereddüt göstermemiştir. Bir baba ve eş için çok zor olan bu duruma büyük bir teslimiyet göstererek kulluk sınavını da başarıyla geçmiştir. Sıcaklığın çok şiddetli olması sebebiyle Hz. Hacer ufacık bir bebek olan oğlu için korku ve endişe içerisinde su arayışına girişmiştir. Yorucu bir koşu sonrasında Allah'ın yardımını ve Cebrail vasıtasıyla zemzem suyuna kavuşarak büyük bir sevinç yaşayan Hz. Hacer çocuğu vesilesiyle zemzemin bereketinden de istifade etmiştir. Böylece zemzemin varlığından haberdar olup Mekke'nin ilk yerleşik toplumu olarak bilinen Cürhüm adı verilen kabileyle birlikte hadari yaşam tarzını başlatmıştır (A.g.e.: 3).

Cahiliye döneminde inanç bakımından halk tek tanrılı olan Monoteist bir inanç sistemine sahip değildir. Tam aksine tahrif edilmiş şekliyle Yahudilik, Hristiyanlık halk arasında yaşanmakla birlikte Mecusilik, Maniheizm ve gökte bulunan cisimlere inanan bazı kişilerin var olduğu da görülmektedir (Söylemez, 2014: 10). Burada konu dışına çıkmamak adına cahiliye dönemindeki inanç sistemlerinin en önemlisi olan putperestlik ve bunun hacca etkileri incelenecektir.

Bilindiği gibi putperestlik pagan inanç sistemlerinden birisidir. Kuran'ı Kerim'de sık sık atıfta bulunulan bu inanç sisteminin daha evveline bakılacak olursa putperestlik Hicaz topraklarına gelmeden önce başka ülkelerde de değişik uygulamalarla geçmişten

beri yaşamaya devam ediyordu. Mekke'ye ilk defa putu getiren Amr b. Luhay'dır. Rivayetlerde Amr b. Luhay tedavisi çok zor olan bir hastalığa müptela olduğundan dolayı tedavi amacıyla Suriye'de bulunan bir kaplıcaya gitmiştir. Orada bu hastalıktan kurtularak tekrardan sağlığına kavuşan Amr b. Luhay insanların bir putu ilah edinerek ona karşı hürmet gösterdiklerini ve içtenlikle dua ettiklerini görür. Suriye'deki bu putun varlığını merak eden Amr b. Luhay yerli halka bu putlara ne amaçla taptıklarını sorunca “Bizler bunlar vesilesi ile yağmurdan faydalanıyor ve düşmana savaşlarda galip gelmek için yardım istiyoruz” cevabını almıştır. Bu uygulama Amr b. Luhay'ın hoşuna gitmiş ve Arabistan'da böyle bir sistemin güzel olacağını düşünüp putlardan bir kısmını alarak Hicaz topraklarına gelmiş ve bazı önemli noktalara bunları yerleştirmiştir. Hicaz halkına da putlara tapmaları ve ziyaret etmeleri için çağrılarda bulunarak alenen Hicazda putperestliği ilk başlatan insan olmuştur (A.g.e.: 11). Bu düşüncenin arkasında maddi kaygılar olduğu açık bir gerçektir. İnsanlar görebildikleri şeylere inanmak konusunda hiçbir zaman sorun yaşamadığı için bedevi olan kişileri bu noktada kandırmak oldukça kolay olmuştur.

Kâbe'ye 360 putu yerleştirip oranın saygınlığını kendince dahada artırdığını düşünen Amr b. Luhay kabileler arasındaki bağlantıyı koparmayarak hoşgörü ortamını sağlamış ve sadece yerel halkın değil, Mekke'nin komşularının da bu ziyaretleri gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır. Sistemli olarak Hicaz topraklarına yerleştirilen bu putlar kabilelerin birbirleriyle olan iletişimlerini daha da sağlamlaştırmıştır. Her bir kabile kendi putuna ibadet ederek toplum nezdinde saygınlık kazandığı için aralarındaki husumetler de bir nebze olsun son bulmuştur (A.g.e: 13).

Burada da görüldüğü üzere müşrikler dünyevi anlamda statü sahibi olmak ticari yönden de gelirlerini korumak adına her türlü yola başvurmuşlardır. Kendilerince çevrelerinde bulunan kabilelerin menfaatlerini ve huzur ortamını düşünerek böyle bir uygulamanın yapılması onlara daha makul gelmiştir.

Halk zamanla Hz. İbrahim'in dinini tahrif etmiş ve haramları kendilerince helal saymaya başlamıştır. Müşrik Araplar “emin” ve “haram” diye anılan bu bölgede olmadık bağnazlıklar yapmaya başlamışlardır. Asırlardır dünyanın en güvenilir yeri olan Kâbe artık en kötü ve acımasız uygulamaların yapıldığı, zulmün başkenti olan bir mekân haline gelmiştir. Hz. İbrahim'in duasına mazhar olan bu mübarek belde eski zamanlardaki huzur ortamından uzak, tehlikeli ve çıkar ilişkilerinin kol gezdiği bir diyar halini almıştır. Öyle ki “emin belde” diye isimlendirilen bu topraklarda hiç kimse

kendisi artık emniyette hissetmiyordu. Tam tersine güçlü bir kabilenin ya da nüfuzlu bir kişinin himayesine girerek canını ve malını koruma altına almaya çalışıyordu.

Cahiliye Arapları tevhit merkezli olmasa da Allah'a inanmakla birlikte ona ulaşmanın zor olduğunu düşündüklerinden arada elçilik yapmaları için putları vesile kılan bir anlayışı benimsemişlerdir. Ticaret, para, makam ve mevki kaygıları, dünya hırsı insanları tevhit inancından uzaklaştırıp zamanla çok tanrılı bir anlayışa kaydırmış ve bunun sonucunda da Kâbe tamamen putperestlik merkezi olan bir mabet halini almıştır. Burada aslında dini değil, tamamen dünyevi amaçla Kâbe'nin kullanılması yönünde planlamalar yapılmıştır. Putların sayısı oldukça fazla olduğundan ziyaret edilmeleri amacıyla özel mabetlerde yapılmış ve merkez olarak da yine Kâbe seçilmiştir. Çünkü bilinen bir mekânın reklamı yapılarak ziyaretçi çekilmesi daha kolay olmaktadır.

Cahiliye halkı bu putları ziyaret edip onlar adına özel törenler düzenleyerek esas yaratıcıya ulaştıklarını düşünmektedir. Bundan hareketle Taif'te yerleşmiş olan Sakif kabilesi Lât isimli putları için özel bir mabet inşa etmiş ve bunu da Kâbe'nin rakibi olarak benimsemişlerdir. Herkes kendi bulunduğu yerde rahatça ibadet edip çevre kabileler tarafından da tanınmak istediğinden bu tarz uygulamalar yapılmıştır. Hemen hemen pek çok kabile de kendi putları için özel mekanlar inşa ederek buralara "Beyt" ve "Kâbe" dışında çeşitli isimlendirmeler yapmışlardır. (Bölükbaşı, 2020: 109).

Daha önceden birbiriyle savaş halinde olan kabileler bu sistemle birlikte artık barış içerisinde yaşamaya başlamıştır. Bunun verdiği rahatlıkla birlikte kervanlar Hicaz topraklarında özgürce hareket etme imkânı bulmuştur. Tabi bu huzur ortamının oluşmasında Amr b. Luhay'ın kendince geliştirmiş olduğu ve saygınlığın ön plana çıktığı şirk sistemi de başı çekmektedir (A.g.e.: 89).

İslam dininde Kâbe ve çevresi nasıl harem olarak ilan edilmişse, cahiliye dönemi insanları da kendi putlarını veya onların buldukları yerleri harem ilan etmekten çekinmeyerek putlarına ayrı bir kutsallık izafe etmişlerdir. Tıpkı İslam inancındaki yasaklar gibi cahiliye dönemi insanların da kendi özel mabetlerinde belirli yasakları bulunmaktadır. Cahiliye dönemi insanlarına göre herhangi bir varlığın öldürülmesi veya bitkinin koparılması günah olan bir husustur. Cahiliye halkı bu tarzda ki uygulamaları devreye koyarak kendi istekleri doğrultusunda hacca yeni bir şekil vermiş ve menfaatleri uğruna bu ibadeti kullanmışlardır (Söylemez, 2014: 27).

Birbirlerine rakip olan kabileler çıkarlarını korumak adına bu sisteme bir nevi mecburi uyum sağlamak zorunda kalsalar da sadece kafalarının rahat olması sebebiyle şirk sistemini benimsemişlerdir. Özellikle ticaret hayatındaki huzur ortamı kabilelerin işine geliyor ve harika bir şekilde işlerini yapma fırsatı buluyorlardı.

Kureyş kabileleri her ne kadar toplumsal mana da iyi yaşıyor gibi görünse de aslında tam tersi bir durum söz konusuydu. Hukukun olmadığı, insanların kendini savunmaktan aciz olduğu cahiliye döneminde malı gasp etme, içkinin yaygın şekilde kullanılması, kan davası, faizcilik, hırsızlık, yetimin hakkını yeme gibi kötü alışkanlıklar toplumda aleni olarak işlenmekteydi. Fakat hiç kimse bu duruma itiraz etmiyor tam tersine insanlar tarafından normal karşılanıyordu. İnsana özellikle kadına hiçbir değer verilmediği bu dönem sadece zorbalara yaşadığı, güçlü olan kazanır mantığının hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Tabi bu kadar kötü insanın arasında az da olsa halk içerisinde tevhit inancını benimsemiş gerçek manada Hanifliği yaşayan kişiler de bulunmaktaydı. Bu inanca mensup olan insanlar kendilerinden aşağı olanı hakir görmeyip onları korur, karşılaştıkları zorlu bir olay karşısında yiğitlik ve cesaret gösterirlerdi. Bununla beraber pek çok durum karşısında sabır, cömertlik, ahde vefa göstermek, misafirperverlik, kendisine sığınan kimseyi himaye etmek gibi güzel davranışlara sahip olan bu kişiler kanaatkâr, fazilet sahibi olmak gibi güzel hasletlerle bilinip toplumun çok azınlık bir bölümünü oluşturmaktaydı (Bölükbaşı, 2020: 89).

Cahiliye toplumu putlara günlük dualarda isteklerini ilettikleri gibi özel merasimlerinde de yine onlardan yardım isterlerdi. Kısaca bu döneme ait cahiliye uygulamaları tevhit inancına tamamen aykırı olan hurafelerle doluydu (A.g.e.: 97).

Hacla ilgili uygulamalardan birisi olan ve şirk sistemini destekleyen en önemli unsur nesî uygulamasıdır. İslamiyet'te olduğu gibi cahiliye döneminde de insanlar öncesinde takvim olarak ay takvimini kullanırken sonrasında kendilerince bir düzenleme yapıp şems takvimini dizayn etmiş ve haccı senenin belli aylarına sabitlemişlerdir. Bundan maksat ibadetin özüne vakıf olmaktan ziyade kendi çıkarlarını gözetmektir. Haccın belli bir ayda sabit tutulması müşriklerin de daha fazla kazanç sağlaması yönünden olumlu bir adımdır. Onların mantığına göre hac iklim sıcaklıklarının orta derecede olduğu, belli ürünlerin hasat zamanı olan, insanların hava şartları sebebiyle zorlanmadığı, ticaretin kolay yapılabileceği bir zaman dilimi olmalıdır. Nesî uygulamasında Muharrem ayı kendisinden sonra gelen Safer ayının yerine sabitlenerek tüm takvimde aylar birer ay ileriye kaydırılmıştır. Hatta bu uygulamada

“Nasî” isimli bir kişide görevlendirilmiştir. Bu görevi yürütecek olan kişinin alelade birisi olmayıp tam tersine toplum tarafından ağırlığı olan ve kabul gören bir kişi olması gerekmektedir. İslam gelene kadar her hac mevsiminde nesî duyuruları yapılmıştır. Duyuru yapılırken insanlar Mina bölgesinde bekler ve “Nasî” ünvanlı kişi aylardan ilki olan Muharrem’i helal Safer ayını da haram olarak ilan ederdi. Böylelikle halk bir sonra ki yılın hac zamanını önce bilir ve tüm yıl içerisindeki işlerini buna göre ayarlardı. (Kılıç, 2022: 27-28).

Haram ayların sıralaması bile yine müşriklerin keyfi isteklerine göre dizayn edilmiştir. Bu ayların birincisi olan Zilkade ayında ortamdaki kaos sona ererek her tarafta huzur hâkim olurdu. İnsanlar bu ayın gelmesiyle kendilerine çekidüzen verip bir nevi ibadete hazırlık aşamasına girerlerdi. Devamında gelen Zilhicce ayında ise cahiliye haccındaki belli ritüeller ifa edilirdi. Bir diğer haram ay olan Muharrem ayında ortalık oldukça sakin havada resmen huzur kokusu hâkim olurdu. İnsanlar kendilerini emniyet içerisinde hissederek ibadetlerini ifa ederlerdi. Yılın başka bir vaktine denk gelen Recep ayında ise umre ziyareti yapmak isteyen şahıslar Hicaz’a gelerek sorunsuz bir şekilde ziyaretlerini yaparlardı. Herkes bu ortamı bildiği için Hicaz’a gelerek hac zamanından önce ve sonrayı kapsayacak şekilde istedikleri gibi gezer, panayırlardan kendileri için gerekli olan alışverişlerini yaparak vakitlerini güzelce değerlendirirlerdi. Bu etkinlikler Mekke’de haccın varlığıyla birlikte oradaki insanlar için bir kazanç kapısı olmuştur (A.g.e.: 47-48).

Cahiliye döneminde hac konusunda yapılan ilginç ritüeller ve değişik uygulamalar söz konusu idi. Bunlar ihrama girmek, telbiye söylemek, tavaf etmek, say yapmak, vakfeye durmak, şeytan taşlamak ve kurban kesmekten ibarettir.

İhram, sözlükte bir şeyi kendine haram kılarak, ondan kendini yoksun bırakmak veya harem olarak bilinen bir bölgeye girmek anlamına gelen kelimedir. Terim olarak ise helal olan bazı davranışları hac ve umre sebebiyle bir müddet kendine haram kılmak anlamına gelmektedir (Öğüt, 2000: 539).

Uygulama açısından günümüze göre farklılıklar olmakla birlikte cahiliye döneminde de ihrama giriş vardı. Cahiliye insanları kutsal mekânlara pis ve kötü elbiselerle girmez, bunun tam aksine en güzel, en temiz ve çok özel kıyafetlerini tercih ederlerdi. Kılık kıyafette ki bu özenin temel sebebi ise Kabe’nin kutsal ve saygınlığa en layık mekân olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir (Kılıç, 2022: 29).

Tavaf ve telbiye'nin bu dönemdeki uygulaması hemen hemen aynı yöndedir. Her kabilenin kendisine özel bir telbiyesi bulunduğunu kaynaklar bizlere haber vermektedir. Kâbe tavaf edileceği zaman her kabile kendisine özel olarak tasarlanan putunun yanına giderdi. Putun yanında ona saygı ve tazim amacıyla namazlarını kılarak Mekke'ye ulaşınca kadar kabilelerine özel olan telbiye'yi söylerlerdi. O dönem müşrikler “Tekrar icabet sana. Senin şerikin (ortağın) yoktur. Yalnız bir şerik müstesna, o senin şerikindir, sen ona ve onun malik olduğu her şeye sahipsin” diyerek telbiyelerini tavaf esnasında dile getirerek kendi mantıklarına göre sorunsuz bir şekilde ibadet yapmış olurlardı (Arslan, 2015: 69).

Tavaf ise günümüzde uygulanandan farklı bir şekilde icra edilmekteydi. Müşrikler Kâbe'deki putları veya herhangi bir taşın çevresi dolaşarak yapılan her şeyin tavaf niyeti taşıdığını ve bununda geçerli sayıldığını belirtirlerdi. Süre bazında Kâbe yedi günde muhakkak bir kez tavaf edilirken şehir dışındayken Kâbe'den getirilen herhangi bir taşın veya putun çevresinde dönülerek tavaf edilirdi. Şayet kişi yanında Kâbe'den herhangi bir taş getirmemişse bulduğu en özel ve güzel taşı ortaya koyar onun çevresini dolanarak tavaf ibadetini gerçekleştirirdi (Söylemez, 2014: 20). İbadet yapılacak taşın özellikle Kâbe'den getirilme sebebi tavaf yapacak kişinin manen orada olduğunu hissetmesi içindir. Mesafe ve beden olarak uzakta olan kişinin zihin, kalp ve ruh dünyasının Kâbe'ye yakın olması onun her daim mutlu ve güven içerisinde olduğunun bir göstergesidir.

Tavaf edilen taşta özel bir isimlendirme yapılarak ona “en nusub” denilirken tavaf edilen puta da “sanem” ismi verilmiştir. İslami hacda nasıl Hacerülesved ibadetin başlangıç anında veya şavtların tamamlanmasıyla selamlanıyor ise cahiliye dönemindeki yapılan tavaflarda da taş veya puta el sürülerek bariz bir şekilde saygı gösterilirdi (A.g.e.: 21).

Buraya kadar anlatılan ibadet çeşidi haftada bir yapılan normal tavaf idi. Bunun dışında yine bir olayın gerçekleşmesi, bir adağın yerine gelmesi veya yolculuğu sağ salim tamamladıktan sonra Kâbe'ye veya büyük putların bulunduğu put hanelere gidilir buralarda tavaf icra edilirdi. Bu yapılan tavaf ise şükür veya teşekkür tavafı olarak isimlendirilirdi (A.g.e.: 21).

Cahiliye döneminde say ibadeti mekân olarak Safa ile Merve tepesinde yapılmakta olup İsaf ve Naile isimli iki puta saygı amacıyla yapılan bir uygulamadır. Bu iki tepede

ibadet eden kişilerde putları selamlamak ve hürmet için yanlarına giderlerdi (Öğüt, 2009: 206).

Cahiliye döneminde “Hums” adıyla isimlendirilen bazı Kureyş kabileleri harem bölgesinden dışarıya asla çıkmaz ve Müzdelife'den daha ileriye gitmezlerdi. Sebebi sorulduğu zaman ise kendilerinin asalet sahibi kişiler olduklarını ve harem halkı olduklarından dolayı dışarı çıkmalarının uygun olmadığını belirterek vakfeyi Arafat'ta değil Müzdelife'de yaparlardı. (Arslan, 2015: 70).

Yine bu dönemde şeytan taşlamak için güneşin batı tarafına yöneldiği zaman insanlara izin verilirdi. Mecburi olan bu uygulamada asla şahsi durumlar veya hastalık gibi mağduriyetler düşünülmez, her ne sebeple olursa olsun erken taşlama yapmak isteyenlere de müsaade verilmezdi (A.g.e.: 75-76). Görevli olan bir kişi bayram günlerinde şeytan taşlama işini yöneterek ilk olarak taşları kendisi atar sonrasında diğer insanların atmasına müsaade ederdi. Herkes taş atma işini bitirdikten sonra görevli olan şahıs Akabe cemresi tarafına geçene kadar insanlar beklemek zorunda kalırdı. (Kılıç, 2022: 160-161).

Kurban uygulamasında ise Hz. Peygamber'in amcası olan Ebu Talip insanlara önder olup kalabalık bir grupla birlikte senenin belirli zamanlarında Buvâne diye adlandırılan bölgedeki puta giderek ziyaretlerini yaparlardı. Halk putları ziyaret esnasında kurbanlar keser ve buradan hemen ayrılmayıp belli bir zaman putlarına dualar ederlerdi. Farklı kabileler kendilerince yapılacak olan uygulamaları yapıp saçlarını keserek ve ellerine aldıkları bir miktar unu da yere serperlerdi. Bebekler adına yapılan sadaka verme işleminde ise bebeğin saçlarından az miktar kesilip şükür ifadesi anlamında dağıtılırdı. Medine'nin iki önemli kabilesi olan Evs ve Hazrec kabileleri kendilerine ait olan putlarına ziyaretlerini yaparak tıraş olup kendilerince ihramdan çıkıp haclarını tamamlarlardı. Aksi halde haccın kabul olunmayacağı düşüncesi hâkimdi (Söylemez, 2014: 22).

Günümüze kadar gelen rivayetler Hicaz topraklarında daha önceden yaşamış insanların anılarını yaşatmak adına putların yapıldığını fakat yılların geçmesiyle birlikte bu insanların hatıralarının unutulup tapınma eylemine dönüştüğünü zamanla da şirk unsuru haline geldiğini bizlere göstermektedir.

2.1.2. Cahiliye Döneminde Hums Sınıfı

Semavi dinlerin geldiği toplumlar belli bir düzene girmişse de daha sonrasında yine bozulmalar baş göstermiştir. Bunun en belirgin olduğu dönem elbette cahiliye dönemidir. Bu zaman diliminde toplum ilişkilerini belirleyen şey insanların buldukları sınıfın üst seviyede olması ve statülerinin toplum nezdinde olan itibarıdır. Bu minvalde Mekke’de yaşayan ve Kâbe’nin hizmetinde bulunan Kureyş kabilesi ile yakınlığı bulunan bazı kabilelere “hums” adı verilmiştir. Kelimenin aslı Hames olup “sert, şiddet ve tavizsiz” gibi anlamları içerisinde barındırmaktadır. Bundan türeyen diğer kelimelerin anlamlarına bakacak olursak “kahramanlık, kırgınlık, taviz vermeyen, savaş sırasında güçlü ve cesaret sahibi, yiğit olmak” tır. (Uslu, 1996: 364).

Hız. Peygamber’in büyük büyük dedelerinden birisi olan Kusay b. Kilab sınıf ayrımına tabi tutulmuş, fakir ve aciz insanlara yardımcı olan en önemli kişilerden bir tanesidir. Mekke’nin en ücra mahallelerinde yaşamakta olan Kureyş topluluğunu bir araya getirerek onlara yeni bir hayatın kapısını aralayan en önemli isimdir. Bu insanları sokaklarında bile gezilmeye tenezzül edilmeyen kenar mahallelerden alarak Mekke’nin en elit ve merkezi yerlerine yerleştirmiştir. Mekke artık Kureyş’e mensup olan bu insanların yeni yaşam merkezi olmuştur (Kılıç, 2004: 77).

Hums sınıfının kuruluş amacı en başta dini sebepler gibi görünse de bundan asıl maksadın kendilerini imtiyaz sahibi gören Kureyş kabilesi ve müttefiklerinin hac sebebiyle ticaretten fazlaca gelir elde etme düşüncesiyle birlikte sosyal anlamda itibar elde etme kaygısıdır. Hums sınıfı her türlü imkana haiz, insanlar nezdinde birinci sınıf diyebileceğimiz bir konuma sahipken bunlar dışında olanlar ikinci sınıf statüde kalıyor ve buna göre muamele görüyorlardı (A.g.e.: 75).

Bu tarz uygulamalar genelde belli bir kesimin ezilmesine diğerlerinin ise refah içerisinde yaşamasına imkân sağlarken despot bir yönetim tarzı da sistemsel bir hal alıyordu. Bu yönetim tarzı toplumda aşırı iki uç noktayı meydana getirerek istikametten şaşan kişileri aşırı sapkınlığa kaydırıyordu.

Hukuksal ve sınıfsal bapta belli imtiyazlar Kureyş ve onunla birlik olan kabilelere geçtikten sonra Ukâz panayırı da sosyolojik anlamda bu duruma destek vermiş ve Hums sınıfının toplumda oldukça güçlenmesine sebep olmuştur (Uslu, 1998: 364).

Hums sınıfının hac uygulamaları da ayrımcı bir yapıya sahiptir. Buraya mensup kişiler ihramlı buldukları süre içerisinde asla Kâbe dışına çıkmaz ve haccın farzlarından en

önemlisi olan Arafat vakfesini yapmazlardı. İçecek olarak süt tüketmez ve bundan yapılmış olan gıda maddelerini de yemezlerdi. Yine yünden yapılmış çadırlara girmez ve hac süresi boyunca da mesken olarak kullandıkları yerlere kapılarının arka kısımlarından veya üstten açılmış bir boşluk vasıtasıyla girerlerdi (Kılıç, 2022: 51).

2.1.3. Cahiliye Dönemindeki Hille Sınıfı

Sosyolojik farklılıklar zamanın her döneminde ve her aşamasında kendisini güçlü bir şekilde hissettirmiş halk nazarında da bariz bir sınıf ayrımı ortaya çıkartmıştır. Söz konusu sınıflardan biri de Hille'dir. Hille sınıfının sosyal olarak belli bir imtiyazı olmamakla birlikte değişik uygulamaları bulunmaktaydı.

Hille mensupları Kabe'yi ziyaret edecekleri zaman yanlarında yiyecek getiremezler sadece Humslardan satın aldıkları yiyecekleri yiyebilirlerdi. Bunun sebebi Hille sınıfına mensup olanlar şayet hak katında makbul bir kul olmak istiyorlarsa yiyeceklerini Mekke'den temin etmelerinin gerekli olmasıydı. Burada zorba bir dayatma ve adaletsiz bir uygulamayla birlikte ticari çıkar olduğu açıkça görülmektedir. Hille'ye mensup olanlara insani ihtiyaç anlamında yiyecek ve içeceklerin getirilmesi bile yasaklanmış ve zorla Mekke'den yiyecek almaları dayatılmıştı. Maddi durumu olmayan hacılar için kurulan Rifâde geleneği geçmiş dönemlerde çok sistemli bir şekilde uygulanmış ve Mekke'de yaşasın yaşamasın pek çok insan bundan istifade etmiştir. Sonrasında kapitalist bir bakış açısı zuhur ederek fakir insanların hayatları iyice zorlaşmaya başlamıştır. Hille mensubu olan kişiler yaşam için en zaruri ve temel ihtiyaç olan şeylere büyük miktarlar ödemeye başlamış ve İslam gelene kadar da bu uygulama böylece devam etmiştir (A.g.e.: 52).

Hille sınıfına mensup olanlarda tıpkı Humslar gibi hacda değişik ve kendilerine özel uygulamalara sahipti. Hums sınıfındakiler gibi deri çadırlarda yaşarlardı. İhramlı olan kişiler gölgelik bir mekânda oturmaz, şahsi ihtiyaçlarını gidermek adına yaşadıkları evlere veya çadırlara girmez, şayet böyle bir ihtiyaç durumu hasıl olduysa oturdukları meskenlerin arka cephesindeki duvarları yıkarak veya çatısından atlayarak giriş yaparlardı. Evlere bu şekilde girmelerinin sebebini de iyilikte bulunmak adına olduğunu belirtirlerdi (Sönmez, 2014: 364).

Hille gurubuna mensup olanlar sadece Mekke'ye geldiklerinde ibadet esnasında kullanmak için "lâkk" denilen özel bir elbise almak zorundaydılar. Şayet bu elbiseyi

almazlarsa Kabe'yi çıplak olarak tavaf etmek zorunda kalırlardı. Hums sınıfının koyduğu bu kuralda giyilen o elbiseyle günah işlendiği için Kabe'nin kutsallığına hürmeten ibadet esnasında dışarıdan getirilen bir elbisenin giyilmesinin asla uygun olmadığı düşüncesiydi. İbadet bittikten sonra da satın alınan yeni elbisenin götürülmesi kesinlikle yasaklanarak Mekke topraklarında bırakılması Hille sınıfı için yine zorunlu olan uygulamalardan birisiydi. Şayet insanlar elbise almayı şahsi kıyafetleri ile tavaf yapmak isterlerse Hums sınıfına mensup kişiler tarafından fiziksel şiddet uygulandığı için ibadetlerini zor şartlarda yapmak zorunda kalıyorlardı. Hille sınıfından olanların elbise satın alması konusunda cinsiyet farkı gözetilmemiş tam tersi herkesin uyması gereken bir emir halini almıştı. Hatta bu elbiseyi maddiyat sebebiyle alamayacak olan kadınlar gündüz vakti çıplak tavaf etmekten utandıklarından dolayı ibadet yapabilmek için geceyi tercih ediyordu (Kılıç, 2022: 52).

Hums ve Hille mensubu iki grup da haram aylara hürmet gösterirdi. Zaten bu uygulamanın yapılmaması menfaatlerin çatışması anlamına gelirdi. Bu da huzur ortamının bozularak savaşların, baskıların, zulmün aleni olarak devam etmesi anlamına gelirdi. Hille'ye bağlı olan kişiler Arafat'ta vakfe yapacakları zaman Mekke'nin yerli ahalisinin evlerinde bir zaman konaklamaları gerekmekte ve bu süre zarfında da mekân sahibi ne kadar ücret talep ederse, konaklayan kişinin bunu karşılaması gerekliydi. Her ne kadar din adına yapıldığı söylene de esasında din burada tamamen ticari bir meta olmuş ve dindar olan kişilerin duyguları da belli kesim tarafından istismar edilmiştir. (A.g.e.: 53).

2.1.4. Kâbe, Arafat ve Müzdelife'de Yapılan Cahiliye Uygulamaları

Sınıf ayrımı her yerde kendisini aleni şekilde gösterirken bunun en çok hissedildiği mekanların başında elbette Kâbe geliyordu. Hums ve Hille arasındaki uçurum tavaf esnasında dahi hissedilirken birde Kâbe kapısından girecek olanlara yapılacak ayırım meselesi mevcuttu. Kapının yerden yüksekliği özellikle merdiven ile ulaşılabilecek bir mesafede inşa edilmişti. Böylelikle Hums sınıfı istedikleri kişileri Kâbe'den içeriye alırken istemediklerini ise asla Kâbe içerisine sokmuyordu. Yani bir nevi insan tercih ediliyor ve ona göre Kâbe içerisine ziyarete izin veriliyordu. Hz. Peygamber'in insanlar arasında ki yapılan bu ayırmadan fazlaca rahatsızlık duyduğu yine kaynaklarda yer almaktadır (Arslan, 2015: 67).

Daha öncesinde bahsedildiği gibi Kâbe ile birlikte putlara özel yapılan mabetler ve içerisindeki putlarda tavaf edilirdi. Özellikle kadınlar ve bu ibadete katılanlar günahlarının affedildiğini göstermek maksadıyla elbiselerini çıkararak, tavaflarını çıplak olarak gerçekleştirirlerdi. Tavaf esnasında çok farklı dualar ve çağrılarda yapılırdı. Bunları yaparken özel olarak putların isimleri de belirtilirdi (Bölükbaşı, 2019: 112)

Cahiliye zamanında değişik uygulamalardan bir diğeri de halkın Hacerülesved'i selamlayıp tavaf etmesi ve daha sonrasında Safâ ile Merve arasında ibadet yaparken İsfâ ve Nâile isimli putları da selamlayarak tavaf etmeleridir (Kılıç,2022: 34). Safa ile Merve arasında İsaf ve Naile putlarına tapınma uygulaması da onlar için diğer insanlardan farklı sayılan halkın gözünde üst mertebelerde olan yani bir nevi halk kahramanı olan kişiler için yapılan bir uygulamaydı. Bunlardan İsaf ismindeki put Safa tepesinde Naile ismindeki putta Merve tepesinde bulunmaktaydı (Bölükbaşı, 2019: 110).

Kurbanla ilgili de bazı uygulamalar vardı. Kurban için ayrılan hayvanlara belli olmaları adına "kalaid" ismi verilen bir gerdanlık takılır ve bunun özel bir hayvan olduğu diğer insanlar tarafından net olarak anlaşılırdı. Kurban olarak kesilen hayvanın kanı Kâbe'ye ve oradaki putlara sürülürdü. (Arslan, 2015: 75-76).

Burada dikkati çeken bir diğer husus ifaza'dır. İfaza anlam olarak Arafat'tan Müzdelife tarafına doğru yola çıkmak veya hareket etmektir. İfaza'yı gerçekleştiren kişilerin ilerleyecekleri yolu daha kolay bulabilmeleri adına Hz. Peygamber'in büyük büyük dedelerinden olan Kusay b. Kilab Müzdelife tarafında büyükçe bir ateş yakardı ve insanlar bu ateş sayesinde kolayca Müzdelife'ye ulaşırdı. Hums sınıfı kendilerini üstün gördüklerinden dolayı Arafat Vakfesinden sonra Müzdelife'ye iniş diye tabir edilen ifazayı terk etmiş böylelikle de vakfe cahiliye döneminde iki sınıf için farklı bölümlerden oluşmuştur. Bu uygulama İslamiyet'in gelişine kadar da böylece devam etmiştir (Kılıç, 2022: 35).

Söz konusu uygulamanın kendileri için dini bir vecibe olduğunu iddia etseler de aslında Hums sınıfı bu tarz yorucu ibadetlerle meşgul olmak istememiş, böyle uygulamaları alt sınıftaki insanların yapmaları gerektiğini vurgulayarak bir nevi kast sistemi mantığını devreye sokmuştur. Nüfuz anlamında zayıf olan kimseleri koruyup

kollayan bir sistem de olmayınca güç ve otorite sahibi kişiler dini kendi imkanları çerçevesinde yorumlamış ve böyle değişik tarzda bir ritüel meydana getirmişlerdir.

Müşrikler tüm dinlerce kutsal sayılan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i Kâbe duvarına resmetmeyi de cahiliye gelenekleri arasına katmışlardır. Öyle ki bunu hemen hemen herkese zorunlu tuttukları hatta çok geçmiş dönemlerden beri yapılan bir uygulama olduğunu da belirterek kendilerine bir kazanç kapısı sağlamışlardır. İslamiyet'in teşekkülü ile Hz. Peygambere en büyük düşmanlığı yine bu grup yapmıştır. (A.g.e.: 44).

Cahiliye dönemindeki hacda yapılan uygulamaların geneli ticaret mantığı üzerine kurulu olup sınıf farklılığını ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Hac yapan kişilerden sürekli olarak maddi çıkar sağlamayı amaçlayan Hums mensupları toplum tarafından nefretle anılan ve yaptıkları zorbalıklar sebebiyle istenmeyen bir imaj oluşturmuşlardı. Zamanla hem manen hem de maddi anlamda yorucu bir hal alan bu uygulama Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla bitmiş ve fakir olanların kurtuluşu olmuştur.

2.1.5. Uygulanan Sınıfsal Farklılıkların Sosyolojik Etkileri

Bir toplumun medeniyet seviyesini gösteren en önemli unsur adalet ve hukukla doğru orantılı olmasıdır. Hukuk sistemi düzgün işleyen toplumlarda suç oranı yok denecek kadar az iken haksız ve adaletsiz uygulamalar da yapılmamaktadır. Hukuk sisteminin düzgün işlemediği toplumlarda zayıf kimseler güçlüler tarafından ezilmekte, hiçbir suç sahibi değilken pek çok haksızlığa maruz kalabilmektedir. Cahiliye döneminde bahsedilen Hums ve Hille sınıflarında yapılan bu haksızlıklar aleni olarak görülmekte ve toplum yapısı da bundan olumsuz manada etkilenmektedir.

Cinsiyet ayrımının da cahiliye toplum yapısında etkisi oldukça fazladır. Kadınlar bu dönemde toplumda sadece bir meta olarak kullanılmış ve hiçbir saygın statü elde edememişlerdir. Çoluk çocuğu olmayan bir kadının değil toplum içine çıkması neredeyse yaşama hakkı bile elinden alınabilecek durumdadır. Eşiyle beraber sofraya oturması yasak olan bu kadınlar bir köleyle neredeyse aynı tutulmuş ve sosyal manada hiçbir saygınlık elde edememişlerdir. Toplumun manevi anlamda bir güç elde edebilmesi de tamamen bu sistemin yıkılmasına bağlıdır. Bir sömürge sistemi olarak kullanılan bu yapının en büyük özelliği zaten insanları ayırıştırarak, birlik ve bütünlüğü bozmasıdır.

2.2. Haccın Farz Kılınması

Mekke dönemi tevhidin sıkça vurgulandığı insanların zihni oluşumlarının gelişmeye başladığı bir dönem iken Medine dönemi İslam'ın devlet teşekkülüne geçtiği süreç olarak kabul edilmektedir. Mekke döneminde yapılan baskılar ve boykot Müslümanları resmi bir devletin varlığına mecbur bırakmıştır. Medine döneminde kurulan İslam ordusunun gerçekleştirdiği fetihler, elde edilen ganimetler ve ortaya çıkan yasalarla birlikte devletin varlığı tüm dünyaya ilan edilmiştir. Toplumdaki başı bozukluklar bu vesileyle giderilerek barış ve huzur ortamı hâkim olmuştur. Eğitim, yasa, adalet, siyaset, askeri düzende tam olarak yine Medine döneminde sistemleşmiştir.

İslam'ın en önemli ibadetlerinden olan oruç, zekât, hac Medine döneminde farz kılınmıştır. Bunlar içerisinde en geç farz kılınan ibadet hacdir. Çünkü bu ibadette hür olmak önem arz etmektedir. Ayrıca bireysellikten ziyade kabile sistemi gerektiği için toplumsal yapının da oturması gereklidir. Haccın tam manasıyla yerine getirilmesi içinde insanların düzenli bir hayatlarının olması ve belli bir zenginlik elde etmeleri gerekmektedir. Bilindiği gibi Muhacirler Mekke'den Medine'ye göç ettiklerinde tüm mal varlıklarını Mekke'de bırakmışlardı. Hz. Peygamberin muhacir ve Ensar arasında uyguladığı muahat sayesinde yaşamlarını idame ettirecek malzemeleri temin ederek kendi hayatlarını kazanabilmiş ve aralarındaki kardeşlik hukuku dahada gelişmiştir. İslam devleti artık oluşumunu tamamlayıp belli bir kuvvet edindiği zaman haccın farz olmasının delili sayılan “Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir” ayeti nazil olmuştur. (Âl-i İmrân 2/97)

Hac için Allah insanlardan güç yetirebilme şartını istemektedir. Hz. Peygamberden gelen nakillerde güç yetirebilme şartı binit ve azık olarak bildirilmektedir. Binit ve azık aslında pek çok durumu içerisinde barındırmaktadır. Hac yapacak kişide gidilecek vasitanın ve yol parasının bulunması, yol güvenliğinin olması, sağlığının hac yapmaya elverişli bir konumda olması gerekmektedir. Kendisi bakıma muhtaç olan, sağlığı yerinde olmayan kişilerin ve maddi durumu uygun olmayanların hacca gitmeleri uygun değildir. Borçlanarak hacca gitmek dinen mecburi durumlarda uygun görülse de doğru olanın kişiyi zora sokmadan bu ibadeti yapabilecek kuvvette olmasıdır. Allah burada dinen zengin sayılan ve hac için belli bir bedel ödeyebilecek konumdaki

kişilerden bu farzı yapmalarını istemiş ve samimiyet boyutunun da buna göre şekilleneceğini belirtmiştir.

2.2.1. Veda Haccı

Aradan geçen asırlar boyunca Hz. Peygamberin veda haccı ve hac esnasında yaşadıkları merak konusu olmuş ve çok çeşitli rivayetlerle günümüze kadar ulaşmıştır. Veda haccı Zilkade ayının 25. günü Medine'den Mekke'ye hareketle başlamıştır. Mekke'de hac amellerini tevhide uygun bir şekilde icra ettikten sonra Zilhicce ayının 22. günü Medine'ye hareketle son bulmuştur. (Oral, 2011: 181).

Veda Haccı için literatürde değişik isimlendirmeler kullanılmıştır. Allah Rasulu'nun vefatının yaklaştığı ve ashabından ayrılacağı için "veda haccı", hac ile ilgili uygulamaların tebliğ edilip bizzat kendisi tarafından uygulandığı için "hiccetü'l-belâğ", hicretin dokuzuncu yılında farz emrinin vuku bulmasından sonra yapılan ilk hac olarak tarihe geçtiği için "hiccetü'l-islâm" imanın tamama ermesi olarak tanımlanan "kemal haccı ve tamam haccı" gibi isimlendirildiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin veda haccında hangi hac türünü ifa ettiği konusunda gelen rivayetlere ayrıntılı olarak bakıldığında, tek ihramla umre hemen onun ardından hac yaptığı için kiran haccı yaptığı anlaşılmaktadır (Erul, 2012: 590).

Kâbe içerisinde müşriklerin şirk uygulamaları devam ederken siyasi ve askerî açıdan önemli bir zafer olan Tebük seferi tamamlanmıştı. Müşrikler Tebük seferinin hemen bitimine rast gelen hac mevsimini nesî uygulaması sebebiyle normal vaktinden önceye yani zilkade ayına denk getirdikleri için Hz. Peygamber kendisi hac yapmayıp kabilelerin başında gitmesi için Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak tayin etmiştir. Bir sonraki sene ise Hz. Peygamber hac emiri olarak kabilelerin başında giderek veda haccını zilhicce ayında katılımın fazlaca olduğu kalabalıkla gerçekleştirmiştir. (A.g.e.: 590).

Hz. Peygamber Kabe'yi şirk unsurlarından temizlemek ve Kâbe'nin kendi özüne dönmesi noktasında çok çalışmıştır. Hicretten sonra farz kılınan hac birlik ve beraberliği de temsil etmesi sebebiyle ayrı bir önem arz etmektedir. Bu ibadet en başından en sonuna kadar beraberliğin vuku bulduğu ve yardımlaşmanın had safhaya ulaştığını müminlere hatırlatmaktadır.

Hız. Peygamber hac emrini ümmete bildirdiği zaman tüm inananların Medine şehrinde olmalarını buyurmuştur. Haccın meşakkatin her çeşidini içerisinde barındıran bir ibadet olduğu malumdur. Zaten bu zorluklar veda haccında da tecelli eylemiştir. İnsanların pek çoğu çeşitli sebeplerle sağlıklarını kaybederek güç ve kuvvetten düşmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber hadiste sağlığı hac yapmaya el vermeyen kişilere nafile bir hacca bedel olan Ramazan umresini tavsiye buyurmuştur. Hacca nasıl gidileceği hususunda değişik durumlar da yaşanmıştır. Ayette buyrulduğu gibi gücü yeten yaya gitmeyi tercih etmiş, diğer bir kesim ise maddi imkânları el verdiği ölçüde bir binit satın alıp öyle yolcuğa çıkmıştır. (Oral, 2011: 27).

Hız. Peygamber uygulamalarında her daim insanların kolaylığını düşünmüş ve bunu da hayatında bizzat tatbik etmiştir. Sahih olarak gelen rivayetler bizlere insanların güç yetirebileceği amelleri yapmalarının daha uygun olduğunu, hasta veya zayıf olanların kendilerini fazla yormamaları ve imkanları ölçüsünde ibadet yapmaları gerektiğini bildirmektedir. Hz. Peygamber'de kendi sağlık durumunun el verdiği ölçüde ibadetlerini yapmış ve çeşitli uygulamalarıyla da bunu ümmetine göstermiştir.

2.2.2. İslamiyet Sonrası Hac İbadetinde Sosyolojik Durum

Hak katından gelen ilahi mesajlar önce bireyde daha sonra toplumda tezahür etmektedir. Bu tezahürler ilk başta anlaşılması ve kabullenilmesi zor gelse de daha sonrasında herkes tarafından anlaşılabilir ve ulaşılabilir boyutta bir forma indirgenmektedir. Tecrübe boyutunun semboller vasıtasıyla gerçekleştirilen bir yapıda olması toplumsal ve genel olarak birleştirici bir şuurun en önemli unsurlarındandır. (Abidoğlu, 2021: 119).

İşte haccın Medine döneminde vuku bulması bizlere aslında insanların ameli ve itikadi anlamda her şeye hazırlıklı olduğunu haccın toplumun nizamında büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Hz. Peygamber veda haccından evvel Hz. Ebu Bekir'i hac emiri olarak görevlendirmiş ve Hz. Ebu Bekir kabileyle birlikte yola çıktığı zaman Tevbe Suresi inzal olmuştur. Hz. Peygamberde bu surede emredilen hususları yapmaları için Hz. Ali'yi kafilenin hemen arkasından göndermiştir. Şeytan taşlama gerçekleştirilirken Hz. Ali emredilen mesajları tüm müminlere iletmiştir. Hac emiri olan Hz. Ebu Bekir'de Arefe gününde vakfeyi müşriklere muhalefet ederek Arafat'ta yapmış ve ibadetlerin vakitlerini de İslamiyet'te ki uygulamaya göre gerçekleştirmiştir.

Böylelikle Hums ve Hille sınıflarının yapmış olduğu uygulamaların geçersizliğini eylemle göstermiştir. Buna göre müşriklerle olan tüm anlaşmalar geçersiz sayılmış, Kâbe içerisinde çıplak veya uygunsuz şekilde duramayacakları emredilmiştir. (Barış, 2021: 555).

Zorunlu olan nesi uygulaması kaldırılmış, Arafat ve Mina'da olan ticaret yasağı son bulmuş, say ibadeti aslına uygun vaziyette yapılmıştır. Kâbe içerisinde alınmayan yiyeceklere izin verilmiş, “lakk” denilen elbisenin zorunlu satışı yasaklanmış Hums sınıfının kendilerince uyguladıkları zorbalığa da bir son verilmiştir. Artık hac yapmak isteyenler zoraki olarak dayatılan ve maddi anlamda da güçlerini tüketen bu uygulamalardan kurtularak rahat bir nefes almıştır (A.g.e.: 560).

Temeli ticaret mantığına dayalı ve bir dönem insanların ezilmesine sebep olan uygulamalar kaldırılarak hac asli durumuna geri dönmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE HAC

Bu bölümde hac yolculukları, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde hac, deniz, kara ve hava yolu ile yapılan hac yolculukları hakkında bilgilendirmeler aktarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca araştırmanın temel konusu olan İstanbul beşinci kafil haccı, hac öncesi hazırlıklar ve bu kapsamda olan maddi manevi hazırlıklar, hac öncesi umre, haccın ifası, Medine-Mekke süreçleri, hac sonrasında dini hayat ve bunun hacılar üzerindeki etkileri, hacı olmanın bireye ve topluma kazandırdığı durumlar hakkında bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

3.1. Hac Yolculukları

Hac bütünsel olarak içerisinde farzları, vacipleri, sünnetleri barındıran ibadetlerden birisidir. Hz. Peygamber haccın bir kişiye farz olabilmesi için binit ve azıktan bahsetmektedir. Rabbimiz Kur’an-ı Kerim’de “İnsanlar arasında haccı ilan et ki gerek yaya olarak gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler” (el-Hac 17/22) diye buyurarak haccın insanlara duyurulmasını emretmiştir. Farz kılındığından bu zamana kadar hacca gitmek isteyenler zamanın şartları neyi ön görüyorsa kendilerine en uygun vasıtayla bu yolculuğu gerçekleştirmektedir.

Eski zamanlarda hac yolculukları yaya olarak veya deve kervanlarıyla yapıldığından oldukça zor şartlar altında gerçekleştirilmiştir. Hac yolculuklarının deve kervanlarıyla yapıldığı dönemleri tenha ve kritik olan alanlarda hacılara karşı yapılan saldırılar sebebiyle maddi ve manevi pek çok kayıplar verildiği bilinmektedir. Bu zorluklar içerisinde ölümler kaçınılmazdır. Yollarda karşılaşılan saldırılar, yolculuk esnasında veya hac mevsiminde yakalanılan salgın hastalıklar, çöl şartlarının getirmiş olduğu zorluklar insanları yeni ulaşım araçları noktasında buluşlara zorluyordu. Yürüme mesafesiyle dokuz-on ay veya bir senelik bir zaman diliminde insanların sağlıklı veya dirençli kalması asla mümkün değildi (Akdoğan, 2022: 159).

Zaman ilerledikçe hacca gidiş gelişlerde kullanılan vasıtalarda da büyük değişimler yaşanmıştır. Bu duruma Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kapsamında bakıldığında yolculuklardaki vasıta değişimlerinin farklılaşmasındaki ana etkenin mecburiyetten olduğu görülmektedir.

3.1.1. Osmanlı Dönemi

Seyahat esnasında çöl ikliminin getirmiş olduğu sıkıntılar sanayinin gelişmesiyle birlikte yerini daha rahat ve konforlu araçlara bırakmıştır. Bunlardan bir tanesi de Hamidiye Hicaz Demiryolu olarak bilinen ve Sultan II. Abdülhamit Han tarafından yaptırılan demiryolu hattıdır. Devletin en zorlu zamanlarında yapılan bu hat o dönem büyük yatırımlar yapılarak faaliyete geçmiştir. Hilafetin en önemli projelerinden birisi olan Hamidiye Hicaz Demiryolu tüm zorluklara rağmen yapımı tamamlanarak yaklaşık on yıl boyunca İstanbul-Medine arasında hizmet vermiştir. Bu dönemde kutsal topraklarla olan bağlantı sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmuştur. İngiliz casusu olarak bilinen Lawrence ve destekçileri tarafından tren raylarına dinamitler döşenerek Hicaza giden son trenle birlikte hat patlatılarak İstanbul ile Medine arasındaki bağlantı kesilmiştir. Çöl bedevileri ve kervan sahipleri bu demiryolunun yapılmasından çok fazla rahatsız olduklarından Lawrence'ın yanında yer alıp ona büyük destekte bulunmuşlardır (Hülagü, 2008: 43).

Patlamamın etkisiyle tren artık kullanılamaz hale gelmiştir. Öncesinde deve kervanlarının eşlik ettiği bu kutlu yolculuğa yaşanan bedevi saldırıları nedeniyle Hamidiye Hicaz Demiryolu dahil olmuş fakat bu hattın ömrü de fazla uzun olmamıştır. Yaşanan sabotaj Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri varlığına en büyük darbelerden birisi olmuştur. Dönemin izlerini taşıması sebebiyle tarihe kaynaklık eden söz konusu hat Osmanlı Devleti'nin bu hususta ne kadar titiz bir çalışma sergilediğini de göstermektedir. Orta Doğu'nun bel kemiği olan bir noktada kutlu topraklara hizmet amacıyla yapılan bu hat özellikle batı tarafından asla kabul görmemiş ve hattın varlığına kesin olarak son vermek için sürekli planlar yapılmıştır. Günümüzde hala Ürdün Wadi Rum yakınlarında turistik olarak ziyarete açık olan tren hattı turistler tarafından ilgiyle ziyaret edilmektedir. Ülkeler arası kullanılması müsait olmayan tren belli bir mesafede gezi amaçlı hizmet vermektedir. Ülkemizden Hicaz trenini görmek amacıyla Ürdün'e giden gruplar bu trene Türk bayrağı asarak geçmişe olan bağlılık ve sadakatlerini de göstermektedirler.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına az bir zaman kala Hicaz yollarında pek çok sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi I. Dünya Savaşıdır. Yaşanan savaş sebebiyle Hicaz yolları kapanarak hacca giden son sürre alayı Şam vilayetinden daha uzağa gidememiştir. Netice itibarıyla hac ibadeti demiryolu ile yapılamayarak sürre alayları da güzel hatıralarla birlikte tarihin sayfalarına karışmıştır.

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk zamanlar henüz devlet nezdinde resmi bir hac kafilesi olmadığı için kaçak yollarla hacca gidilmiştir. Seyahatler tehlikeli olmakla birlikte genellikle ikinci bir ülke üzerinden pasaport sahibi olmadan veyahut bazı uyanık tacirler aracılığıyla resmi pasaport yoluyla yapılmıştır. Devletin yeni kurulmuş olmasından dolayı sistemin tam olarak oturmaması, dış güvenlik sorunu, salgın hastalıkların oldukça fazla olması, ülke sınırında oluşan tehlikeler, ülkenin içinde bulunduğu maddi sorunlar da haccı etkilemiş ve belli bir zaman sonra hacca gidişlerde azalma meydana gelmiştir. (Ersoy, 2006: 36).

Her ne kadar tehlikelerle dolu olsa da hac aşkı insanları tüm engelleri aşma noktasında büyük bir gayret ve çaba göstermeye sarfetmiştir. Bu dönemde özellikle bireysel olarak tercih edilen yolculukların en büyük sebebi devletin sistemli bir şekilde bu soruna el atmamasından kaynaklanmıştır. Hac aşkıyla yanıp tutuşan, ömrünün en kutsal yolculuğunu ifa etmek için tüm çarelere baş vuran insanlar her türlü sıkıntıya ve zorluğa katlanarak hac görevlerini ifa etmişlerdir.

Coğrafi olarak ülkemizin Hicaz topraklarına olan uzaklığı, I. Dünya Savaşının getirmiş olduğu ekonomik zorluklar, dış ve iç güvenlik sorunlarının uzun müddet devam etmesi, Hicaz yolculuğunun farklı ülkeler yoluyla yapılmasının çok pahalıya mal olması vb. etkenler çeşitli alternatifleri akıllara getirmiştir. Ülkemizin denize kıyısının olması Hicaza gidişlerde deniz yolunun tercih edilmesinde etken olmuş, yaşanan pek çok sıkıntının bu yolla aşılması amaçlanmıştır (Akdoğan, 2022: 219).

3.1.2.1. Deniz Yoluyla Yapılan Hac

Tarihte belki de en yolculuklardan bir tanesi deniz yoluyla yapılmış olan hac yolculuklarıdır. Deniz yolculukları yapıldığı döneme nazaran oldukça ilgi görmüş ve uzunca bir müddet devam etmiştir. Bu yolculukta yol emniyeti veya güvenlik diye tabir edeceğimiz durum eski zamanlara göre daha üst sıralarda yer almaktaydı. Ayrıca ülkemizden Hicaz'a gidişlerde limanları bulunan ülkelere uğrayan hacı adayları pek çok ülkeyi, şehri tanıma, değişik kültürleri görerek bunlar hakkında bilgi edinme şansına da sahip olmaktadır. (Geçili, 2017: 63)

Geçmiş asırda siyaset ve edebiyat alanının önde gelen isimlerinden birisi olan Emir Şekib Arslan'ın 1910-1940 yılları arasında yapmış olduğu hac yolculukları döneme ışık tutması açısından önemlidir. Emir Şekib Arslan 1929 yılındaki hac yolculuğuna İsviçre Lozan'dan başlayarak sırasıyla İtalya Napoli'ye ve oradan İngilizlere ait bir gemiyle de Porsaid'e geçmiştir. 8 Mayıs 1929 tarihinde içinde 1300 Mısırlı ve buna ilaveten bazı Faslı hacı adaylarının da bulunduğu gemiyle birlikte Süveyş limanından ayrılıp Hicaz'a gitmek için yola çıkmıştır. Gemiyle yapılan bu seyahat zaman olarak kısa ve konforlu gibi gözükse de kalabalık ve hareket alanının kısıtlı olması sebebiyle zor geçmiştir. Yazar hac yolculuğu esnasında Kızıldeniz'de ihrama girdiklerini ve dört günün sonunda Cidde'ye ulaştıklarını belirtir. Ayrıca Cidde ve Hicaz'da sanki vatanındaymış gibi hissettiğini, Cidde-Mekke yolu arasında pek çok kabile bulunduğunu ve sıcaklığın özellikle Kuzey ülkelerden gelen hacıları olumsuz manada etkilediğini okuyucuya aktarır. (Arslan, 2012: 8-20)

Deniz yoluyla hac yolculuklarının yapıldığı dönemde resmi yollarla hacca gidenlerin sayısı oldukça az miktardaydı. Bunun yanında birde gayri resmi olarak başka ülkeler üzerinden Hicaz topraklarına gidenler vardı ki, bunlarında sayıları azımsanmayacak kadar fazlaydı. Farklı ülkeler üzerinden gidişlerde yasal olmayan girişler esnasında tutuklanmalar mevcut olmakla birlikte pek çok kişide hac vazifesini ifa edemedi maalesef geriye dönmek zorunda kalıyordu. Ömer Rıza Doğrul 1940'lı yılların ortalarında Mısır'ın başkenti olan Kahire'de Türkiye'den kaçak yollarla hacca gitmek üzere Kahire'ye gelen iki kişiyle karşılaştığını ve onlardan aldığı haberlere göre o dönemde 1000 kişinin gayri resmi yollarla hac ibadetini yaptıklarını aktarmış ve dönem hakkında detaylı bilgi elde edilmesini sağlamıştır (Akdoğan, 2022: 220).

1946 yılına gelindiğinde nihayet resmi olarak devlet izniyle hacca gidişlerin önü de açılmıştı. Bu uygulamanın yapılmasında o günün şartlarında en büyük etken devletin tek parti yönetimden çıkarak çok partili sisteme geçiş yapmasıdır. Bunun yanında hac özlemiyle yanıp tutuşan pek çok insan resmi yollarla Hicaz topraklarına gitmek istediklerini belirtmiş ve kendileri için resmi kararın uygulanmasını dile getirerek o günkü yönetimden bu isteklerinin dikkate alınmasını talep etmişlerdir. Zamanında Karadeniz'in diğer kıyısında bulunan komşu ülke Rusya kendi topraklarında yaşayan ve Hicaz topraklarına gitmek isteyenlere belli başlı kolaylıklar sağlamış ve hacı adaylarını uçakla göndermiştir. 1946 yılında bu ve buna benzer sebepler göz önünde bulundurularak Türkiye'den resmi olarak 7000 kişinin içinde bulunduğu hac kafilesini

Hicaz topraklarına gitmiştir. Fakat 1948 yılına gelindiğinde yine kısıtlamalar baş göstermiştir. Ülke dışına döviz çıkmasının yasal olmaması ve salgın hastalıkların insanlara bulaşması gibi çeşitli sebepler bahane edilerek gidişler tekrar askıya alınmıştır. Yasaklamaya rağmen gizli saklı döviz biriktiren ve pasaport işlemi için başvuran kişilere pasaport verilmeyerek 1948 yılında Anadolu topraklarından hacca gidişlerin resmi manada yasak olduğu ilan edilmiştir. 1949'da da aynı şeyler bahane edilip izinler yine askıya alınmış, ancak daha sonra hacı adaylarının resmi manada Hicaz'a gidişlerine izin verilmiştir. Kaynaklar devletin hacılara özel bir gemi tahsis etmek için basın yoluyla duyuru yaptığını ve Hicaza bununla ulaşım sağladıklarını belirtmektedir (A.g.e.: 220-221).

1951 yılına kadar devletin resmi kararıyla prosedüre uygun bir şekilde hac vazifesi ifa edilmeye başlanmıştır. Hicaz topraklarının komşusu olan Yemen'de baş gösteren salgın hastalıklar sebebiyle alınan resmi kararlar gidişler tekrardan yasaklanmış ve hastalığın Türkiye'ye gelmesi de engellenmiştir. 1953 yılında yine ani bir kararla hacca gidişlere izin verilmişse de kısa zaman zarfında Hicaz topraklarında bulunan bir kasabada tekrardan salgın hastalık baş göstermiş ve devlet kararıyla vakalar bitene kadar gidişler yasaklanmıştır. Bir aydan az bir zaman zarfında ani olarak alınan yeni bir karar gidişlere resmi anlamda izin verilmiştir. Bunun dışında 1952 yılından itibaren yaklaşık sekiz yıl boyunca Hicaza gidişe engel teşkil edecek ciddi bir vaka yaşanmamış hatta hacı adaylarına yardımcı olabilmek adına Fisko Birlik ve Ziraat Bankası vasıtasıyla döviz verilmesi teşvik edilerek hac seferlerini yapacak bir geminin kiralanması işlemi de gerçekleştirilmiştir (A.g.e.: 223). Böylelikle o günün şartlarında vatandaşlarımız kendisini daha güven içerisinde hissederek kutlu topraklara gitmiş ve ibadetlerini huzur içerisinde yapma imkanına sahip olmuşlardır.

Deniz yolculuğu bir alternatif olarak kullanılırken yolculuk maliyeti de biraz daha uygun bir fiyata getirildiği için maddi anlamda hacı adaylarına kolaylık sağlamıştır. Bununla birlikte İskenderiye gibi güzel beldeler hac durakları arasına alınarak insanların bu diyarları tarihi ve genel kültüre katkı anlamında ziyaret etmelerine de imkân sağlamıştır (Göllü, 2021: 68).

Türkiye tarihine baktığımızda o dönemlerde hac düzenli bir şekilde devlet ricalinde olmadığından Hicaza gidiş gelişler belli bir süre zorlu aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir. Bilinen bazı alimlerimiz Hicaz yolculuğunu deniz yolu vesilesiyle gerçekleştirmiştir. Deniz yolunun kullanımı kolaylık sağlasa da yolculuğun ve toplu

yaşamın getirmiş olduğu belli başlı sıkıntılarda bulunmaktaydı. Her ülkenin farklı bir boyutta uyguladığı resmi işlemlerin zorluğu, vize işlem süresinin belirsizliği Hicaza ulaşmadan insanları daha yolculuk esnasında yorduğu için hastalıklarda seyahat aşamasında başlıyordu. Münferit bir hayattan sosyal ortama geçişte yaşanan zorluklar zaman ve sağlık bağlamında fazlaca kayıp anlamına geliyordu. Hacıları taşıyan gemide bulaşıcı hastalık vakaları baş gösteriyordu. Dönemsel olarak hastalıklar türüne göre kolera ve veba hastalığı şeklinde ortaya çıkıyor, hacı adaylarından pek çok kişi daha Hicaz topraklarına ulaşmadan yolda vefat ediyordu. Böylelikle hac yolculuğunun normal seyahatten ayrı olarak insanların çeşitli zorluklara sadece Allah rızası için sabretmesi gerektiği hususunu hatırlatıp bu kutsal ibadette verilecek imtihanın hiçte kolay olmadığını bizzat yaşatarak gösteriyordu (Akdoğan, 2022: 107).

Haccın yolculuk kısmının ne kadar süre ile tamamlandığını net olarak belirtmek mümkün olmasa da belli bir müddet deniz yoluyla hacca gidişler yapılmış ve bunun için pek çok tedbirlerde alınmıştır.

İnsanların Hicaz'a olan özlemini dindirmek ve ekonomik olması sebebiyle uygulamaya konulan deniz yolu hac seferlerinin çok zorlu bir süreç olduğu ancak yaşanınca anlaşılmıştır. Denizde gece ve gündüz arasında yaşanan değişimlerin etkisi, havanın nasıl bir şekilde seyrettiği, iklimsel değişiklikler, fırtına ve rüzgârın özellikle yol rotası açısından zaman kaybettirmesi, insanların yolculuk boyunca günden güne daha da hastalanması sebebiyle deniz yoluyla Hicaz'a gidişler belli bir süre sonra iptal edilmiştir. Pek çok güzel anıya da ev sahipliği yapan hüccac gemileriyle yapılan zorlu ve güzel olan bu yolculuklar artık güzel anılarla birlikte mazide kalmıştır.

3.1.2.2. Kara Yoluyla Hac

Deniz yoluyla Hicaza gidişler iptal edildikten sonra Türkiye'den Hicaz topraklarına kara yolu seferleri başlatılmıştır. Dönemin otobüsleri hız ve konfor açısından çok fazla rahat olmasa da deniz yolunda oluşan sıkıntılar en azından karada yaşanılmaz umuduyla seferler Bağdat yol güzergahı üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Tabi ki her seyahatte olduğu gibi karayolu seyahatinin de kendince riskleri bulunmaktadır. Yolun uzun olması ve çöl şartlarında güzergahların bulunması noktasında oluşan sorunlar başı çekmektedir. Yol şartları ve seyahat çetin olsa da kutlu toprakların özlemiyle yanan insanlar tüm bu zorlukları göz ardı ederek haccın maneviyat noktasına

odaklanmaktaydı. Kara yoluyla hacca gidişlerde de yolculuğa çıkmadan evvel yine herkesten helallik alınmakta ve gidilen güzergâh üzerinde uğranılan duraklar da vefat etmiş dahi olsa manevi anlamda kıymetli olan büyükler ziyaret edilmekteydi. Yol boyunca bu uygulamaya devam edilerek çeşitli şehir ve ülkelerde bulunan alimlerin kabirleri ve yaşayan ulema ziyaret edilmekteydi.

Cumhuriyet dönemi taşra müftüsü Mehmet Barut hocanın kaleme almış olduğu “Hicaz Yolları” adlı eser karayoluyla yapılan hac yolculuklarına ışık tutmaktadır. Müftü Mehmet Barut Hoca 1967 yılında Cuma namazını eda ettikten sonra Tokat’ın Turhal ilçesinden kutsal topraklara gitmek için kabile başkanı olarak yola çıkmıştır. Toplam hac süresinin otuz sekiz gün sürdüğü bu yolculukta yaşanan bazı aksaklıklardan dolayı dönüş yolunun sekiz gün sürdüğü anlatılmaktadır. Yolculuk esnasında vize ve pasaport gibi işlemlerdeki resmiyet açısından yaşanan belli başlı sorunlar eski dönemlerde yaşananlarla hemen hemen benzer vaziyettedir. Zamanın şartları dikkate alındığında hac güzergahı üzerinde ziyaret edilen mekanların analizleri kitapta çok iyi yapılmış o dönem hakkında ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir. Özellikle Şam, Halep, Ürdün, Amman ve Kudüs hakkında kıymetli bilgiler okuyucuya aktarılıp şehirlerin tasvirleri de yapılmıştır. (Barut, 2022: 7-8).

Dönemin kara yolu ulaşım araçlarını ve yolların durumunu düşündüğümüzde uzun yolculukların çok zorlayıcı bir süreçte gerçekleştiğini daha net anlayabiliriz. Kara yolculuklarının çöl kısmına gelindiği zaman gece kum fırtınası tehlikesine karşı dinlenilir ve yola gündüz devam edilirdi. Olumsuz hava koşulları, çölde rotayı kaybetme, fırtına nedeniyle kuma batan araçlar veya farklı sebepler yolcuğun seyri konusunda olumsuz pek çok durumun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan yolculukların genel olarak uzun sürmesi ve sınır kapılarında oluşan sorunlar hac kafilesini daha yolculuğun en başında yormaya başlamıştır. Dönemsel olarak ülkeler arası yaşanan krizler ulaşım araçlarının güvenliğini tehlikeye düşürdüğünden dolayı hac yolculuklarının artık kara yolu ile yapılması yasaklanmıştır. Uzun bir müddet kara ve denizden yapılan seferler yol güvenliği sebebiyle yapılmayarak artık hava yolu ulaşımıyla seferler başlatılmıştır (Ersoy, 2006: 43).

3.1.2.3. Hava Yoluyla Yapılan Hac

Türkiye'nin geçirdiği süreci düşündüğümüz zaman günümüzdeki gibi rahat bir şekilde Hicaz topraklarına seyahat edilmesi mümkün değildi. Ulaşım araçlarının hızı, konforu birbirine kıyas edildiğinde bunlardan en hızlı, konforlu ve güvenilir olanı elbette hava yolu ulaşımıdır. Deniz ve kara yoluna nazaran pahalı bir ulaşım türü olan hava yolu konfor yönünden oldukça güzel bir alternatiftir. Zaman açısından sürenin kısa olması, yol güvenliğinin kara yolu ulaşımına nazaran iyi olması Hicaz'a gidişlerde hava yolu ulaşımını tercihler arasında ilk sıraya oturmıştır. Uluslararası resmi işlemler, devlet nazarında maddi manevi imkanların oluşumu sürecin sistemli bir şekilde hayata geçirilmesini etkileyen önemli unsurlar arasındadır.

Rize ilinin ilk müftüsü olarak bilinen Mehmet Hulusi Efendi'nin gerçekleştirmiş olduğu hac seyahati Türkiye tarihinde hava yolu ile yapılmış ilk hac yolculuğu olarak bilinmektedir. Bu seyahat 6 Eylül 1949 tarihine tekabül eden salı gününde gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Sirkeci semtinden başlayıp o zamanlar faaliyette olan Yeşilköy havalimanına otobüslerle hacıların nakilleri gerçekleştirilmiştir. Türkiye'den kutlu topraklara giden ilk kabile Rize'nin çeşitli kazalarına kayıtlı olan toplam yirmi sekiz hacı aday ve üç hava yolu ekibi görevlisi olmak üzere otuz bir kişiden oluşmaktadır. Bu ekip İstanbul üzerinden Cidde'ye hareket etmiş ve yolculuk esnasında o dönemde İngilizlerin yönetiminde olan Kıbrıs'ta bir süre mola vermiştir. Bu mola esnasında hacı adaylarına kahvaltılık tarzı bir ikram sunulmuş, hacı adayları abdestlerini tazelemiş, uçuş esnasında sağlık açısından problem yaşamamaları adına gerekli tedbirler de alınmıştır. Kıbrıs'tan havalanan uçağın bir sonraki durağı Kahire olmuştur. Kahire yeşil ve güzel bir memleket olduğundan hacı adaylarının oldukça ilgisini çekmiştir. Kahire havalimanındaki görevli polisler yolcuların pasaportlarına tedbir amaçlı olarak belli bir müddet el koymuştur. Bu esnada hacı adayları Kahire'yi gezip öğle namazını da bu şehirde eda etmişlerdir. Daha sonra uçakla Mısır'ın Müder vilayetine geçilmiş ve kabiledekiler burada ihrama girmişlerdir. Temettu haccını ifa edecek olan hacı adaylarının yolculuğu Yeşilköy Havalimanından Cidde'ye kadar dokuz saat sürmüştür. Kabile Cidde'de üç gün boyunca hacda vazifeli olan görevlilerin hazırladığı mekânlarda konaklamış ve 9 Eylül 1949 tarihinde Cidde'den Medine'ye doğru hareket etmiştir. Türkiye tarihinde hava yolu ile Hicaz topraklarına yapılan ilk yolcuğun süresi hac günleri de içerisinde

olmak kaydıyla toplamda otuz üç gün sürmüş ve bu yolculuk Hollanda hava yolu şirketiyle güvenli bir şekilde yapılmıştır (Kara, 2024: 71-74).

Dönem şartlarına baktığımızda, yine de bu süre daha eski zamanlara göre gayet iyidir. Güvenliğin, konforun ve hızın fazlaca olduğu bu seyahatte hacıların herhangi bir sağlık problemi yaşamamasına dikkat edilmiş ve beslenme hususunda da oldukça titiz davranılmıştır. Yine bu seyahatin kazanımların bir tanesi tarihte iz bırakmış olan pek çok ülkenin ve şehrin görülmesiyle birlikte kültürel anlamda çeşitli zenginliklerin elde edilmesidir. Yolculuk esnasında iki farklı ülkede verilen molalar kültürel zenginliğin kazanılması noktasında kaçırılmaz fırsatlar olarak görülmüştür. Dönemsel olarak uçağın hızı ve serbest olarak dinlenme saatlerine bakıldığında günümüz hava yoluyla yapılan yolculuklara nazaran biraz daha uzun sürdüğü görülmektedir. Nitekim Mehmet Hulusi Efendi'nin hac seyahatinde Kıbrıs ve Mısır'da verilen molalar gayet verimli bir şekilde değerlendirilerek dinlenme, yemek vb. ihtiyaçlar giderilmiştir. Molalar vesilesiyle pek çok yeni yer de keşfedilmiş ve ibadet yapma imkânına da vakıf olunmuştur.

Sanayinin gelişmesiyle birlikte uçaklarda hız ve konfor açısından farklılaşmalar meydana gelmiştir. Eski dönemlerde molalarla birlikte sekiz dokuz saat süren yolculuklar artık daha kısa sürelerde icra edilmeye başlanmıştır.

1990 senesine gelindiği zaman kutlu topraklara giden hacı sayısında belli bir oranda düşüş yaşanmıştır. Yaşanılan bu düşüşün ana sebebi ise Suudi Arabistan devletinin 1988 yılında başlatmış olduğu ülkelere göre kota uygulaması olmuştur. Kota uygulamasının aşılması için diplomatik ilişkiler yoğunlaştırılmış olsa da maalesef bu olay hala devam etmektedir. Doksanlı yıllar savaşların yolculukları etkilediği bir dönem olması hasebiyle fazlaca kayda değer bir zaman dilimidir. Bu yıllarda Türkiye'nin sınır komşusu olan Irak üzerindeki hac yolunda emniyet ve güvenlik açısından çeşitli problemler çıktığı için karayolu üzerinden hac seferleri iptal edilmiştir. Bunu takip eden seneler boyunca da kara yolunda güvenlik sorunlarının oluşması ve düzelmemesi nedeniyle artık hava yolu kullanılarak kutsal topraklara gidişler sağlanmıştır. (Ersoy, 2006: 43).

Görüldüğü üzere, yaşanılan bu durumlar farklı senelerde kutlu topraklara giden hacı sayısında belli oranlarda değişikliklere sebep olmuştur. Yıllara göre hacca giden kişi

sayısında düşüşler olsa da kutlu topraklara olan özlem asla değişmemiş ve günden güne artarak devam etmiştir.

Aradan senelerin geçmesiyle birlikte hacca gidişlerde de artışlar oluşmaya başlamıştır. İnsanlara sağlık, güvenlik, ikamet edilecek mekanlar hususunda sunulan imkanların daha çeşitli olması ve herkesin kendi kesesine uygun bir şekilde bu vazifeyi ikmal edebilecek olması maddi ve zihinsel anlamda daha rahat bir şekilde kutsal topraklara gidişlere olanak sağlamıştır.

Hac organizasyonu Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında ifa edilmeden evvel insanların para kaygısı sebebiyle istismara açık olabilen bir organizasyondur. Resmi olmayan kişilerin bu organizasyona dahil olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti devletine yakışır şekilde bir hac gerçekleştirilememesi durumu da söz konusu olmakta ve çoğu hacı adayını Arafat Vakfesi, ziyaret tavafı gibi haccın farzlarını dahi yapamadan Türkiye'ye dönmek zorunda kalıyordu. Çeşitli zümreler tarafından sadece maddi kaygılarla kayıtları yapılan hacı adaylarını bu organizasyona dahil edip hizmet noktasında gerekli önlemler alınmadığı için kaliteden uzak bir şekilde hac icra edilmeye çalışılıyordu. Netice itibarıyla de bu durum hacı adaylarını ve devletimizi büyük sıkıntılara sokuyordu. Bunun yanında alınan resmi karar gereğince 1999 yılından itibaren hacı adayları kendi istek ve iradeleri ile Diyanet İşleri Başkanlığına veya A grubu sayılan seyahat acentelerinden herhangi birisini tercih etme hakkına sahip olmuşlar ve en azından bilir kişiler riyasetinde hac ibadetlerini gerçekleştirme imkanına vakıf olmuşlardı (A.g.e.: 41). 2000'li yıllara gelindiği zaman artık organizasyonun kontrollü ve hiçbir sıkıntıya mahal vermeyecek şekilde icra edildiği zamanlara da ulaşılmış olmaktadır.

Dini duyguların her zaman kötü niyetli insanlar tarafından istismar edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle kutlu mekanların aşkıyla yanan, ömrü boyunca hac parasını büyük bir titizlikle biriktiren ve heyecanla gidecekleri günü bekleyen hacı adayları bu hususta pek çok kez mağdur olmuşlardır. Bu mağduriyetin başlıca sebebi insanların art niyetli olması bazen de hacı adaylarının kutsal topraklarla ilgili hiç kimse yalan söyleyemez, inanan bir kişi bu kadar kötü kalpli veya kötü düşünce sahibi olamaz gibi temiz niyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de en başta verilen vaatlerin tutulmaması, simsar denilen uyanık insanların hacıları çeşitli şekillerde mağdur etmeleri sebebiyle hac ifa edilmeden maalesef vatandaşlarımız ülkemize dönüş yapmak zorunda kalmıştır (A.g.e.: 41). Elbette ki bu tür mağduriyetlerin

engellemesi adına Diyanet İşleri Başkanlığı her türlü tedbiri almış ve bu noktada uyanık kişilerin fırsatçılığına asla izin vermemiştir. Böylelikle hac daha güvenilir ellerde ve gönüller mutmain olacak şekilde ifa edilmiş ve günümüzde de hala ifa edilmeye devam etmektedir.

Günümüzden biraz geriye gidecek olursak 2001 ve 2005 yılları arasında yapılan hac teşkilatlarında serbest olarak hacı adayları Diyanet İşleri Başkanlığı veya A grubu acentelerden istedikleri tercih ederek kayıt yaptırabilme imkânına sahip olmuştur. 2005 yılında alınan kararla 2006 yılı haccında ülkemize tanınan hacı sayısı çerçevesince %60'ı Diyanet İşleri Başkanlığı geri kalan %40'ı ise A grubu özel seyahat acentelerine verilerek hacca organizasyonu gerçekleştirilmeye başlanmıştır (A.g.e.: 41).

İslam'ın en önemli şiarlarından birisi olan hac resmi devlet eliyle yürütülmesi gereken ve dünyada ki en zor organizasyonlardan bir tanesidir. Bunun belli bir sistematik düzenle yürütülmesi gerekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı zor olan bu organizasyonu en güzel şekilde yürüterek haccın 1979'dan bu yana gelişmesi hususunda gerekli önemi ve gayreti göstermiş olup halada göstermeye devam etmektedir. Kutlu topraklara giden insanlara bakıldığında çoğunun ilk yurtdışı deneyimi hac yolculuğu olmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı her konuda birinci sınıf hizmeti vererek hacıların ibadet süresi boyunca hayatlarını kolaylaştırmakla birlikte daha verimli bir hac yapmalarına da olanak sağlamaktadır. Böylelikle en az sorunla bu zor organizasyonu tamamlamaktadır.

İnsan hayatında kökten bir değişime konu olan ve sosyal hayata fazlaca kısıtlama getiren olayların en önemlilerinden biriside pandemilerdir. Nitekim 2020 yılında dünya genelinde yaşanan ve Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan pandemi de böyle bir özelliğe sahiptir (Kaplan, 2022: 70). Karantina, Hes kodu uygulaması, korona testleri ve aşılı, sosyal mesafe gibi çeşitli kavramlar hayatın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Yüz yüze iletişim halinde iken bu hastalığın daha çok bulaştığı dikkate alındığında şahısların birbirlerine uzaklıkları en az bir metre olacak şekilde olmaları istenmiş ve bu konuda kamu spotu halinde reklamlarda yapılmıştır (A.g.e.: 79).

Devletler eliyle yapılan kısıtlamalarda etkisi en çok hissedilen yer hiç şüphesiz ki kutlu topraklar olmuştur. Umre ve hacda kısıtlamaların fazlaca meydana geldiği bir dönem olan pandemi eskiye oranla çok az kişinin hac yapma imkanına vakıf olduğu bir

dönemdir. Hac farizasını eda etmek isteyen kişilerin Hicaz topraklarında koronaya yakalanmamaları veya yakalanırsalar da bundan kötü etkilenmemeleri adına pandemi zamanında Suudi Arabistan kendi ülkesi dışında kalan hiçbir ülkeden hacı kabul etmemiştir. Belli bir müddet sonra sağlıklı olduğuna dair belge bulundurmak şartıyla umre ziyaretlerine izin vermiş, 2022 yılında ise Türkiye’den sınırlı sayıda hacı kabul etmiştir. O dönemde Türkiye pandemi vakalarının en fazla seyrettiği ülkeler arasında bulunduğundan sayı düşük miktarda tutulmuştur. Zaten kota uygulaması olan hacda pandemi sebebiyle hacı sayısı da iyice düşmüştür. Hac ve umre yolculuklarında uçaklar ve havalimanlarında gerekli tedbirler alınmış, hacılara maske zorunluluğu getirilerek haremelerin temiz tutulması adına randevu uygulamasına geçilmiştir. Ara saatlerde harem bölgesi ve Mescid-i Nebevi dezenfekte edilip ibadete hazır hale getirilmiştir (A.g.e.: 98,99).

2022 yılına gelindiğinde ise Suudi Arabistan geçmişe oranla Türkiye’den kısıtlı sayıda hacı kabul etmiştir. Metaf alanı ve Mescid-i Nebevi’de randevu sistemiyle ziyaret ve tavafların yapılmasına izin vermiştir. Suudi Arabistan her iki haremde de yapılan bu uygulamaların pandemi sebebiyle ve insanların sağlığı açısından böyle olduğunu belirtmiştir. Tabii uygulanan bu sistem sebebiyle eskisi gibi kalabalık şekilde değil az sayıda kişiyle ziyaret ve tavaflar gerçekleştirilmiştir. Zamanın ilerlemesiyle birlikte Kabe’de normale dönüş yapılmış fakat Mescid-i Nebevi’de randevu sistemine devam edilmiştir. Burada bireysel ziyaretlerin aksine kabilelerin girişleri esas alınmıştır. Pandeminin sonlarına doğru bulaşma seyrinde azalmalar başladığından yasaklarda kalkmaya başlamıştır. 2022 yılına gelindiğinde toplu ibadetlere izin verilmiş ve normalleşme dönemi başlamıştır (A.g.e.: 101).

2019 yılında Suudi Arabistan Türkiye’den yüksek sayıda hacı kabul etmiş fakat pandemi sebebiyle 2022 yılında kabul edilen hacı sayısı azaltılmıştır. Korona dönemi yerini artık normalleşme dönemine bıraktığı zaman 2023 yılı haccı için ilan yayınlanmış ve bu yayınlanan ilana binaen Türkiye’de hacca ilk defa kayıt yaptıran kişilerin sayısında fazlaca artış olmuştur.

3.2. 2019 Yılı İstanbul Beşinci Kfile Hacı

Suudi Arabistan’ın kota uygulaması nedeniyle her yıl hac kurası bekleyen kişilerin sayısı gittikçe artmakta ve havuzda birikme yaşanmaktadır. Pandemi öncesinde son

yirmi seneye bakıldığında hacı sayısında sistematik bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bunun en yoğun olduğu dönem ise 2019 yılında gerçekleştirilen hac dönemi olmuştur. 2019 yılında dünya genelinden kutsal topraklara gelen hacı sayısı iki buçuk milyona tekabül etmiştir. (Bilgin ve Yumuşak, 2021: 5). Ülkemizden hacca gidenlerin kendi aileleri veya yakınları ile grup halinde gitmeleri, kadınların mahremi olmadan gitmek istemeyip bunda özellikle ısrarcı olmaları da bu sayının artmasında oldukça önemli etkenler olarak kabul edilmektedir.

2019 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak İstanbul beşinci kabileyle gerçekleştirilen hac ibadetinde edinilen izlenimlere göre yolculuk öncesinde detaylıca hazırlıklar yapılarak günü ve saati geldiğinde sorunsuz bir şekilde hac seyahati gerçekleştirilmiştir. İlk durak Medine olduğu için hacı adayları Medine havalimanından otobüslerle kalınacak otele transfer olmuşlardır. Burada beş gün boyunca ikamet edilmiş olup günde iki kez Ravza ziyaretleri yapılmış ve ziyaret yerleri de gezilmiştir. Daha sonrasında Zulhuleyfe mikat sınırında ihrama girilerek Mekke'ye geçiş yapılmış ve umre yapılarak hac günleri beklenmiştir.

Yıldan yıla hacı sayısında ki artışla birlikte Mekke ve Medine'de Diyanet İşleri Başkanlığının vermiş olduğu hizmetlerin kalitesi de en yüksek standartlarda olmaktadır. Özellikle iklimin çok sıcak olması ve hacıların bu iklime alışkın olmaması sebebiyle hastalıklar fazlaca olmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı da hacıların bundan olumsuz etkilenmemesi adına pek çok önlem almaktadır. Bu önlemlerin en başında hizmet bedeli ödenerek Mekke'de ve Medine'de hastanelerde hasta olan hacılara sunulan hizmetlerle birlikte ülkemizden belli miktarda ilaçta Suudi Arabistan'a getirilmektedir. Acil olan durumlarda olumsuzluklar yaşanmaması adına gerekli önlemler titizlikle alınmaktadır. Yine belli otellerde sağlık ocakları bulunmakta ve Türkiye'den giden doktorlar burada hasta olan hacılara hizmet vermektedir.

Hac günlerinin yoğunluğu dikkate alındığında hacılardan Arafat vakfesi zamanı çok fazla hasta olanlarda mevcuttur. Yaşı ileri olan hacılarda erken yorulma nedeniyle ağır hastalıklarda görülebilmektedir. Hatta hastalığın seyrine bağlı olarak bazı hacılar Suudi Arabistan'da ameliyat edilmektedir

Yapılan yeniliklerden bir diğeri hatta en önemlilerinden biriside Arafat çadırlarıdır. Eski dönemlerde "tente" denilen bir örtü altında ifa edilen vakfe haccın en zor kısımlarından bir tanesiydi. Günümüzde çadırların zemininin düzgün, genişlik

yönünden rahat ve yükseklik olarak iyi olması 2019 yılı haccının çok daha verimli geçmesinde etken olan unsurlardandır. Diyanet İşleri Başkanlığı Arafat çadırlarında son sistem ayarlanabilen klimalar kullanarak hacıların sıcaktan etkilenmemesi adına gerekli önlemleri almaktadır. Herhangi olumsuz bir duruma karşı Arafat'ta sahra çadır hastanesi kurularak aynı anda pek çok hastaya da hizmet vermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı vakfe yapamayacak derecede hasta olan hacıları özel helikopterlerle Arafat'a getirerek ibadetlerini tam anlamıyla yapabilmeleri için en güzel olanakları sunmaktadır.

İstanbul beşinci kafiyle 2019 yılında eda edilen hacda Arafat çadırında konaklarken Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hacılara hijyene uygun bir şekilde yemek, soğuk içecek ve zemzem ikramı yapılmıştır. Yoğun geçen bu dönemde lavabo ihtiyacı için temin edilen mekanlar eskiye nazaran çok daha temiz ve konforlu bir Arafat Vakfesi yapıldığını göstermektedir. Büyük olan kafielerin çadırlarının tek olması ise hacıların din görevlilerinin iletişimi açısından oldukça kolaylık sağlamıştır. Hac boyunca hacılardan beklenen ise kurallara riayet etmek, sıcak vakitlerde güneşe çıkmamak şayet mecburi bir durum söz konusu olursa da gerekli tedbirlerin alınması hususunda dikkatli olunması ve bu nadide vaktin manevi anlamda çok iyi değerlendirilmesidir. 2019 yılında ki hacca katılım oranının fazlaca olduğu dikkate alındığında hizmet konusunda hiçbir aksaklık yaşanmamasına oldukça dikkat edilmiştir. Sonuçta güzel bir şekilde hac organizasyonu gerçekleştirilerek insanların memnun ve sağlıklı bir şekilde ülkeye dönmeleri sağlanmıştır. Bu konuda insan üstü gayret gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin emekleri de takdire şayandır.

3.2.1. Hac Öncesi Hazırlıklar

İnsanların ibadetleri ifa ederlerken tam bir inançla yapılması Allah tarafından şart koşulan bir husustur. Bunun evveliyatında ise maddi manevi hazırlıkların yapılması ayrı bir önem taşımaktadır. Haccın hazırlık safhası diğer ibadetlere nazaran daha uzun sürmektedir. Kişinin ibadeti ifadan evvel manevi bakımından kendisine çeki düzen vermesi ve ömürde bir defa ifa edilecek olan haccın mihenk taşı olduğunu idrak etmesi gerekmektedir.

İnsanda dini yaşantının belli bir göstergesi de ifa etmiş olduğu ibadetlerin hayatında görünür bir halin tezahürüdür. Daha geniş cepheden bakacak olursak yapılmış olan

bütün dini eylemler bir şekilde yüce yaratıcıya tapma ve ona gösterilen saygıyla eşdeğer düzeyde değerlendirilmekte olup ilk sırayı Allah'a tam manasıyla iman almaktadır. Hacda bunun net bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Bayyığıt, 1998: 94).

Bu ibadete niyetlenerek gerekli hazırlıkları yapmak bile kulun manevi anlamda belli bir yol katettiğinin kabulü sayılmaktadır. Sonuçta nefsiyle büyük bir mücadeleye giren insan olumlu ve anlamlı olanı seçerek düşmanına karşı bir savaş başlatmış olmaktadır.

Ülkemizde haccın eda edilmesi hususunda büyük bir şevk ve istek söz konusudur. Öyle ki yaşı çok ileri olsa bile insanlar haccı şahsen yapmak istemekte bu sebeple vekil haccı pek tercih etmemektedir. Rasulullah'a ve Hicaz topraklarına olan hasret sebebiyle ömürde bir kez bile olsa insanlar özlemlerini gidermek istemektedirler. Elde bulunan tüm imkanlar seferber edilerek hac yapılması hususunda titizlikle davranılmakta ve bu yolculuk için çok çeşitli zorluklara katlanılmaktadır.

3.2.1.1. Maddi Hazırlıklar

Her ibadet ifa edilmeden evvel belli başlı hazırlıkları içeren bir özelliğe sahiptir. Bu hususta da halkımızın geçmişten günümüze kadar yapmış olduğu maddi hazırlıklar veya uygulamalar hemen hemen birbirine benzer şekilde seyretmiştir. Benzerlikteki en büyük sebep daha öncesinde hac yapanların vermiş olduğu nasihatler ve yaşanmışlıkların etkileridir. Çünkü hacı adayları bir şekilde yaşanması muhtemel sıkıntılara önceden çözüm olması amacıyla tedbir alma hususunda dikkatli davranarak adımlarını buna göre sağlam atmayı istemişlerdir. Söz konusu hazırlıklarda esas niyet, başkalarına yük olmadan ve borçlanmadan ekonomik anlamda özgür bir şekilde haccı eda edebilmektir.

Bazıları belli miktar altın, döviz sahibi olurken bazıları da emlak yatırımı yapmaktadır. Bu kişiler hacca gitmeden evvel birikimlerini peşin paraya çevirip o şekilde haccı eda etmek istemektedirler. Tabii bu emeli yaşayabilmek için insanlar yeri geldiğinde en lüzumlu ihtiyaçlarından bile kısarak hayati olan şeylere harcama yapma gayretini göstermektedir.

Helalinden kazanıp düzenli bir gelir sahibi olmak, gereksiz yere borçlanmamak, faizli parayla işlem yapmamak, kredi kartıyla alışveriş yapmamak, tarım arazilerinden yıllık

elde edilen geliri yatırım amacıyla kenarda biriktirmek, Türk Lirası cinsinden olan parayı altına dövizle çevirmek ya da gayrimenkul gelirlerini düzenli olarak biriktirmek alınan belli başlı maddi tedbirlerdendir.

Hac sonrası dönüşlerde ziyaretçilere dağıtılmak amacıyla alınan hediyelik eşya hususu da önemli bir sorun oluşturmaktadır. Ülkemizde satılan hediyelik eşyalarda çok çeşitli seçenekler söz konusudur. Bu hususta müsriflikten kaçınarak hesaplı olabilmek adına toptan alışveriş yapılmasına özen gösterilmekte ve hediyelik eşyalar hac öncesinde temin edilmeye çalışılmaktadır. Zaman olarak buna imkân bulamayanlar kutlu topraklara gittiklerinde bu işi halletmektedirler. Günümüzde Türk Lirası ve Suudi Arabistan para birimi arasındaki farklılığın fazla olması insanları maddi anlamda sıkıntıya sokabileceğinden hediye temininin yine ülkemizden toplu olarak halledilmesi daha ekonomik olmaktadır.

Ayrıca hacı adaylarının hacda kullanacakları belli başlı eşyalar, kıyafetler veya atıştırılacak yiyeceklerin temini de yine ülkemizde ayarlanmaktadır. Kutlu topraklarda verilmek üzere hazırlanan zekât ve sadakalarda hac için yapılan maddi hazırlıklar kapsamında değerlendirilmektedir. Orada kullanılacak olan para birimi olan SAR'da her ihtimale karşı Türkiye'de alınıp hazır hale getirilmektedir. Hırsızlık ve kaybolma riskine karşı bu paralar belli başlı keselerde veya cüzdanlarda korunma altına alınmaktadır. (A.g.e.: 121).

Eskiden yolculuklar fazlaca uzun sürdüğünden yolda yemek için pek çok hazırlık yapılmakta ve bunun içinde ayrı bir bütçe kullanılmaktaydı. Yolda ki durumlardan kaynaklı bazı sebeplerden dolayı yemeklerin bazen bozulduğu ve maddi anlamda yeni bir telaşenin hacılar arasında peydah olduğu görülürdü. O dönemlerde Hicaz topraklarında otel konsepti olmadığından hacıların bireysel veya toplu olarak yemek pişirme ve temizlik yapma gibi durumları söz konusuydu. Özellikle kadın hacılar uzun saatler boyunca sıra beklemek zorunda kaldıkları için ibadet yapmaya fırsat bulamıyor veya boş kalan zamanlarında yorgun bir şekilde ibadetlerini ifa etmeye çalışıyorlardı.

Günümüzde DİB Mekke ve Medine'de hac ve umre süresi boyunca ekonomik turlarda ikamet edilen otellerde iki öğün yemek ve bir öğün kumanya hizmeti vermektedir. Bunun için DİB-Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından özenle seçilen Türk aşçıları hacı ve umrecilere hizmet vermektedir. Artık eski dönemlerde ki gibi yiyecek hazırlıklarına da gerek kalmamaktadır. Eskiden yemek, temizlik vb.

hazırlıklardan arta kalan vakitlerde icra edilen hac şimdi hizmet çeşitliliğinin vermiş olduğu rahatlıkla birlikte daha kolay ve dinç olacak şekilde yapılmaktadır.

3.2.1.2. Manevi Hazırlıklar

Hac öncesinde yapılan manevi hazırlıklar şahsi ve toplumsal olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bireysel olan manevi hazırlıkların en başında yapılan ibadetlerin eskiye nazaran daha disiplinli ve fazla bir şekilde ifa edilmesi gelmektedir. Haram helal noktasındaki hassasiyet, namazları tadil-i erkana uygun bir şekilde kılmak, geçmiş namazların kazalarını günlük ya da toplu olarak kılmak, bireysel olan borçları ödemek gibi örnekler üzerinden verilebilir. Toplumsal veya diğer bir ifadeyle sosyal olan manevi hazırlıklar camide vakit namazlarını cemaatle birlikte eda etmeye özen göstermek, insanlarla daha iyi münasebetler kurmak, küs olunan kişilerle barışmak, akraba ziyaretlerini önemsemek, yetimler konusunda fazla hassas olmak ve hac yapmış olan kişilerle daha çok vakit geçirmek, muhtaç olanlara yardımda bulunmak, kabristan ziyaretlerini düzenli bir şekilde yaparak geçmişte yaşamış olan kişilere vefa duygularını aleni olarak göstermek gibi örnekler verilebilir (A.g.e.: 121).

Yapılan görüşmelerde elde edilen neticeye bakıldığında hacıların haramlarla ilişkisi kutlu topraklara duyulan hasret duygusunun başlamasıyla hemen hemen son bulmaktadır. Bunun yanında hacı adayları düzenli olarak ibadet yaptıklarını böylelikle kendilerince pişmanlıklarını dile getirdiklerini ifade etmektedirler. Özellikle zekâta geçmişten kalan bir borç söz konusuysa, en ince ayrıntısına kadar hesap edilip borcunu fazlasıyla ödeme durumu söz konusudur. Hacı adayları Kuran okumayı bilmiyorlarsa hacca gitmeden evvel ibadetlerini yapabilecek kadar Kur'an'dan belli miktar ezber yapmaları, tavaf esnasında okunacak dualardan öğrenmeleri toplum tarafından sürekli olarak onlara telkin edilmektedir. Bunun aslında daha önce halledilmesi gereken bir durum olduğu aşikardır, fakat hac gibi Kuran öğrenimi de yaşlılık dönemine ertelendiğinden hem telaffuz hem de hıfzeta konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Mucizelerinden birisi de kolay ezberlenebilir olan kutsal kitabımızı, zihnin daha durağan olduğu yaşlılık döneminde zorlanarak öğrenmek veya ondan belli ayetleri ezberlemek Hz. Peygamber tarafından da müjdelenen bir husustur. Bu müjdeye nail olmak isteyen hacı adayları zorlansalar dahi Kur'an-ı Kerim öğrenmekte ve bu yolda oldukça gayret göstermektedirler.

Ömründe ilk kez Kuran'la muhatap olan kişiler, bu deneyimi nadirde olsa, hacda ve umrede yaşamaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an-ı Kerim'i okumakla birlikte yapılması emredilen hususların hayata tatbiki noktasında olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'le muhatap olan kişiler hayatlarındaki düzeni de buna göre yapmaktadır. Yasakların ve helallerin toplamından oluşan bir nizamla, yani ilahi kurallar çerçevesinde bütüncül bir yaşam tarzı oluşturmaktadırlar. Toplumda yerleşmiş olan Kuran'daki emirler hususunda bazı hatalı uygulamalar da söz konusu olmakta ve kişiler yanlış okuma korkusuyla, Kur'an-ı Kerim'i hiç okumamakta veya öğrenme işini daha geç yaşlara bırakmaktadır.

Hac yapmış olmak belli bir idrak seviyesine sahip olmak ve herkes gibi olmamak demektir. Toplumda hacılara böyle bir misyon yükleyerek üst boyutta bir ibadet şuurunun yansımalarını aleni şekilde görmek istemektedir. Gençlerden ziyade orta yaşlarda umre veya hac yapanlar ile yaşlılık döneminde umre veya hacca yapanlar için dini anlamdaki şuur konusunda toplum fazlaca beklenti içerisinde olmaktadır.

Çoğu insan yapılan yanlış uygulamalar ve toplumun beklentisi sebebiyle haccı yaşlılık zamanına ertelemektedir. Elbette ki bunda kulaktan duyma rivayetlerin etkileri de oldukça fazladır. Yaşın getirmiş olduğu bedeni ve zihni zorluklar hac eda edilirken daha görünür bir hal almaktadır. İdrak düzeyi daha yüksek kişilerde hac öncelikle yapılması zor gibi görünen, ama yapıldığı zamanda tadına varılamaz düzeyde olan bir ibadet olarak tanımlanmaktadır.

Burada dikkatimizi çeken husus aday hacca gitmeye karar verdiği andan itibaren hayatının her noktasında daha titiz ve ince bir düşünce yapısına haiz olmaya başlamaktadır. Ahirete bir geçiş kapısı olan fani dünyada her şeyin geçici olduğunun farkına vararak Rabbinin rızasını kazanmak üzere güzel bir hayat yaşama arzusundadır. Bu olumlu düşünce ve niyetlerle yola çıkan hacı adayları eda edilen makbul bir hac sonunda da pek çok manevi kazanımlarla ülkesine dönmektedir. Ölüm duygusunu canlı olarak yaşayan insanlar bir nevi ölmeden önce ölmekte bu şuurla hayatlarını devam ettirmektedirler.

3.2.1.3. Hac Öncesi Umre

Son yıllarda sekülerizmin yazılı, sözlü ve görsel olarak çokça vurgulanması sebebiyle bireylerin zihni, ruhi, ahlaki durumları olumsuz manada etkilenmektedir. Yaratıcı ile

insan arasındaki ruhsal ve akli bağlar zayıflayınca, ister istemez manevi ilişkilerde de bir kopukluk yaşanmaktadır (Karaca, 2022: 12). Özellikle yaratanla olan ilişkilerin her daim tazelenmesi ve imkân nispetinde kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. İmar manasına gelen umre hemen hemen her bireyin hacdan evvel yapmak istediği fakat bazen maddi bazen de manevi sebeplerle imkân bulamadığı ibadetlerden bir tanesidir. Kendisini hacca hazır hissetmeyen bireyler en azından yaratıcıyla ilişkilerini düzenlemek veya ona daha fazla yakınlaşmak amacıyla umre ziyaretinin güzel olacağını düşünürler. Küçük hac diye nitelendirilen umreyi yapmak psikolojik ve sosyolojik olarak olağanüstü bir durum mertebesinde değerlendirilmektedir.

Bireylerin gelişimleri açısından umre kötülüklerden uzaklaşarak, dini ritüellerin daha sistemli bir şekilde yapılması ve manevi yönden daha güçlü hissetmeleri şeklinde de algılanmaktadır (A.g.e.: 34).

Umre yapan kişi toplum nezdinde belli bir statü sahibi olduğu için kendisinden beklenen misyonu da üstlenmek zorundadır. Bireylerin içlerinde yaşamış oldukları toplumlar her manada onları etkilemekte ve tutumlarında da bu etkilerin izleri görülmektedir. Mezkûr beklentilerden bazıları doğru bilinen yanlışlar, bir nevi toplumun kendi değer yargılarıdır. Örnek vermek gerekirse umre yapan kişinin mutlak surette haccı yapması gerektiği hususunda bir düşünce bulunsa da dinen böyle bir zorunluluk yoktur. Zaten haccın farz olması gereken durumlar arasında umre yapmış olma şartı bulunmamaktadır. Geçmiş dönemlerde toplumda bu inanış fazlaca yaygın olsa da son yıllarda artık sadece sünnet olduğu için umre yapılmaya başlanmıştır.

Diğer önemli bir hususta umre yapmış olanların manevi anlamda gelişmişlik düzeylerinin umre yapmamış olanlara nazaran daha farklı boyutta olmasıdır. Nasıl ki yaş her alanda seçicilikte belli bir etkense umre yapmış olmakta hacca daha özel bir gözle bakabilme hususunda etkin bir unsurdur. Zihni ve ruhi değişimin başlangıcı olan umrede yaratıcı ile olan ilişkiyi sağlamlaştırma ve manevi anlamda tutarlılık fazlaca önem arz eder. Kul bu vesileyle yaratıcıya daha fazla yakınlaşmak amacıyla farz ibadetlerin dışında vacip ve nafîle türü ibadetlere ağırlık vererek idrak düzeyini en üst safhaya çıkartmaktadır.

Çalışmaya konu olan örneklem grubundan umre yapan ve yapmayan kişiler tespit edilmiş ve hac öncesinde yarısından fazlasının umre yaptığı görülmüştür. Umre yapılan yaşa bakıldığında zaman bunun genellikle 35-55 yaş aralığında olması dikkat

çekicidir. İnsan umreyi yaparak kendince içsel huzuru sağlamaya başlamış ve istemiş olduğu yaşam tarzına da adım atmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in vahiy gelmeden önceki süreci incelediğinde onun da bu münzevi yaşam tarzını benimsediği ve içsel yolculuğunu tamamlayıp zihnen, kalben, ruhen belli bir olgunluğa eriştiği anda vahiyle muhatap olduğunu görülür. İşte buna benzer olarak hayatın anlamını sorgulayan insan Hz. Peygamberin vahiy süreci öncesinde yaşadığı bu münzevi hayatı zihni oluşum sürecinde, umre ve hac yapmaya yakın bir zaman diliminde yaşamaktadır.

Cinsiyet bağlamında bakıldığında kadın hacıların erkek hacılara oranla umre konusunda daha istekli oldukları, genç yaşlarda umre yaptıkları ve bu ibadeti yapmış olanların sayı bakımından daha fazla oldukları gözlemlenmiştir. Kadın hacılarımızdan bazıları iki kez umreye gittiklerini ve hac sonrasında uygun zaman diliminde yine umre yapmak istediklerini belirtmişlerdir.

Umre yapmanın hacı adayı açısından çok fazla kazanımları olduğu muhakkaktır. Umrede ilk kez kutsal toprakları gören hacılarımız imkân buldukları ilk fırsatta hacca yazıldıklarını belirtmişlerdir. Belli bir müddet hac kurası beklediklerini bu zaman zarfında da kutsal topraklar hakkında hac ibadetinin nasıl yapıldığı hususunda bilgi sahibi olmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Beklenen süre zarfında hac için gerekli olan manevi ve maddi hazırlıklarla da meşgul olduklarını ifade etmişlerdir.

Umre veya hacca niyetlenmeden evvel manevi hazırlık aşaması güzel olursa bilinç ve idrak boyutu da üst seviyelerde olmaktadır. Aile veya çevredekilerin umre ve hac yapmasıyla kişi manevi olarak etkilenip hazırlıklarını bu düzeyde yapmaya özen göstermekte, istenilen oluşumları da yavaş yavaş tamamlamaktadır. (Bayyığıt, 1998: 95).

3.3.1. Haccın İfası

2019 yılında eda edilen hacda kabilemiz 281 kişiden oluşmakta olup İstanbul'un en kalabalık kabilelerindendir. Kabilemizde görevli olarak bir kabile başkanı, altı erkek din görevlisi ve iki bayan irşad görevlisi bulunmaktadır. Kafilde bulunan hacılarımızla yolculuğumuz 13 Temmuz 2019 yılı cumartesi günü saat 13.00 itibariyle İstanbul Havalimanından Medine istikametine gerçekleştirilmiştir. Medine'de Rehap el- Masi isimli otelde ikamet edilmiştir. Otel Mescid-i Nebeviye çok yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu sebeple beş vakit namazı Hz. Peygamber'in bulunduğu mekânda

eda etmek özellikle yaşı hacılar için çok büyük kolaylık olmuştur. Mekke’de Şişe bölgesinde bulunan Misk Nur otelinde ikamet edilmiştir. Kâbe’ye ulaşım servislerle sağlanmıştır. Gidiş dönüş süreleri dahil olmak üzere hac seyahati toplam 38 gün sürmüştür. Bu seyahatin beş günü Medine’de diğer günleri ise Mekke’de geçmiştir. Hac eda edildikten beş gün sonra kutlu topraklara veda edilmiş ve Cidde havalimanından İstanbul’a gelinmiştir. Bu kısımda Medine ziyareti, ihrama giriş, umre, Kabe’yi ilk görüş, Arafat ve Müzdelife vakfesi, şeytan taşlama, ziyaret ve veda tavafları anlatılacaktır. Hac boyunca yaşanan durumlara da ayrıca yer verilecektir.

3.3.1.1. Medine Ziyareti

Medine ziyareti haccın hükümlerinden birisi olmamakla birlikte Hz. Peygambere muhabbeti göstermek bakımından yapılması tavsiye edilen bir uygulamadır. Hz. Peygamber çeşitli hadislerde Medine’nin mübarek bir belde olduğunu, ziyaret edenlerin günahlarından arındığını, kendisinin de Medine’ye hicretle emrolduğunu belirtmiştir.

Haccın edasından önce veya sonra ziyaret edilmesi noktasında herhangi bir sorun yaşanmayacağını bildiren alimler buraya gelinmeden kutsal topraklardan ayrılmanın Rasullah’a karşı saygısızca bir tavır ve tutum olduğunu belirtmişlerdir. Buraya giden insanlar gönülden bir muhabbetle Rasullah’a bağlı olduklarını göstererek geçmiş dönemlerde yaşayan sahabelerinde izinde olduklarını belli ederler. Bu sebeple kutlu topraklara giden herkes Medine’yi mutlak manada ziyaret etmeye gayret göstermektedir (Işık, 2020: 92).

Ülkemizden Hicaz topraklarına giden kabileler ilk olarak Medine’ye veya Mekke’ye gitmektedir. Çalışmamıza konu olan kabilemizle seyahatimiz ilk olarak İstanbul’dan Medine’ye, daha sonra ise Mekke’ye gerçekleşmiştir. Medine havalimanından otobüslerle ikamet edilecek otele gelinerek yemek yenilmiş ve bir müddet istirahat edilmiştir. Kafile başkanı tarafından belirlenen saatte otel lobisinde buluşulup yeşil kubbeyi selamlamak için yürüme mesafesinde olan Mescid-i Nebevi’ye doğru yola çıkılmıştır.

Mescid-i Nebevi'ye yaklaşıldığı sırada hacıların ağlamaya başladığı, dualar, şükürler ve salavatlarla mescide adım attıkları gözlemlenmiştir. Sonrasında yeşil kubbe önünde durularak kabile başkanı tarafından dua edilip hep birlikte selamlama yapılmıştır. Ravza ziyaret saati gece olduğu için otele geri dönülerek istirahat edilmiş ve belirlenen saatte otel lobisinde buluşularak ziyaret için Mescid-i Nebevi'ye gidilmiş ve gruplar halinde içeriye girilmiştir.

O dönemde kadınların Ravza ziyaretleri yirmi dokuz ve otuz numaralı kapılardan yapılmaktaydı. İçeriye girildikten sonra kadın Türk hacılar için ayrılmış olan dört numaralı kapının önünde beklenmeye başlanmıştır. Bekleme esnasında genç olan hacı adayları hemen yakında bulunan zezem bidonlarından bardaklara zezem doldurarak yaşlı olan hac adaylarımıza ikramda bulunmuşlardır. Türkler yaş oranı en yüksek olan hacılar olduğundan dolayı Ravza ziyaretini en son yapan gruplar arasındadır. Uygulamanın bu şekilde olmasının sebebi düşme, ezilme, yaralanmaların önüne geçmek, rahat bir şekilde ziyaretleri gerçekleştirebilmek ve yaşlı hacıları olabildiğince izdihamdan muhafaza etmek içindir.

Ravza ziyaretinde sağlıklı olan hacılar için normal kapılardan giriş yapılırken, sağlığı elverişli olmayan ve tekerlekli sandalyeyle gitmek zorunda olan hacılar için farklı kapılardan giriş yapılmıştır. Tekerlekli sandalyeyle ziyaret yapacak hacılarımıza otele mescidin dış kapısına kadar erkek din görevlileri yardımcı olurken, iç kısımda kadın irşad görevlileri ve bazı genç hacılarımız yardımcı olmuşlardır.

Daha öncesinde hacca giden kişilerden yeşil halıyı duymuş olanlar gördükleri ilk yeşil halıda namaz kılma çabası içerisine girmişlerdir. Eskiden sadece Ravza kısmında serili olan yeşil halılar o yıl daha aşağıya doğru çekilerek geniş bir alana yayılmıştır. Bunu bilmeyen hacıların yanlış yerde namazlarını eda etmemeleri adına görevliler tarafından sık sık uyarılar yapılarak Ravza kısmında namaz kılmaları sağlanmıştır.

Ravza'nın kadınlar kısmı erkekler kısmına nazaran oldukça yoğun olmaktadır. Sıkıntılı olan durumlarda ise bayan görevliler hacılara müdahale ederek ziyaretlerin daha rahat geçmesi hususunda gereken özeni göstermişlerdir. Söz konusu kafitemizdeki erkek hacılar ise Ravza ziyaretlerini Babü's Selam isimli kapıdan günde iki vakit olacak şekilde yapmışlardır. Ayrıca normal denilecek bir yoğunlukta da vakit namazlarını düzenli olarak eda etmişlerdir. Bunun dışında imkân nispetinde uygun görülen yerlerde vaaz ve irşad programları düzenlenmiştir.

Medine’de ziyaret yerleri olan Mescid-i Nebevi, hemen yakınında bulunan Bâki kabristanı, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali’ye nispet edilen ve Hz. Peygamber’in bayram namazı kıldırıldığı mekânlar olarak bilinen mescitler, Osmanlı Devleti döneminde Sultan Abdülhamit Han tarafından yaptırılan Medine Tren istasyonu, Kuba mescidi, Uhud dağı ve şehitliği, Kur’an-ı Kerim müzesi, iki kibleli mescit ismiyle bilinen Kibleteyn mescidi, Cuma mescidi ve Hendek muharebesinin cereyan ettiği mekân olan Mescid-i Seb’a diye bilinen yedi mescitlere ziyaretler yapılmıştır. Medine güzergahı içerisinde olan bu ziyaretleri her grup kendi hocasının rehberliğinde belirlenen saatler çerçevesinde gerçekleştirmişlerdir. Bunların dışında hurma bahçelerine de ayrı bir gezi programı düzenlenmiş ve hurma satın alma işlemlerinin büyük bir kısmı burada gerçekleştirilmiştir. Yine Medine’de ikamet edilen otele yakın olan sokaklar ve çarşılar ara ara gezilerek hacılara yöresel anlamda ve hediyelik eşya hususunda alışveriş olanağı sağlanmıştır.

2019 yılında nadiren görülen parçalı ay tutulması, 16-17 Temmuz tarihlerinde kabilemiz Medine’de iken gerçekleşmiştir. Bu vesileyle Hz. Peygamber tarafından kılınması tavsiye edilen ve ay tutulmasına özel olan Husuf namazını Mescid-i Nebevi’de kabilemizle birlikte eda etme imkânına da vakıf olduk.

Medine ziyareti boyunca gözlemlenen durum hacıların bu mübarek belde de sükûnet ve huzur içerisinde olduklarıdır. Etkilendikleri mekanların başında Ravza, Kuba mescidi, Uhud dağı ve şehitliği gelmektedir. Ziyaretler boyunca hacılar sessizce görevlileri dinlemiş ve Medine’de bulunan mekanlar hakkında çeşitli bilgiler edinmeye çalışmışlardır. Bazı bilgilere kulaktan dolma vakıf olsalar da Medine’de bulunulan süre boyunca elde ettikleri kazanımlarla hacılar bilgi seviyelerini daha üst düzeye çıkarmışlardır. Medine’de ki son akşamda bayan irşad görevlileri hac esnasında kadınlara özel durumlar hakkında bilgi vermek için bayan hacılara toplantı düzenlemişlerdir.

Beş günlük ziyaret boyunca tüm hacılar vakit namazlarını Mescid-i Nebevi de kılmaya özen göstermişler ve Ravza ziyaretlerini de günde iki vakit olacak şekilde yapmışlardır. Hz. Peygamber’in rivayet ettiği hadiste kılınması emredilen iki rekât nafil namazı da cennet bahçesi olan Ravza’da kılmışlardır. Yine Ravza ziyaretinde uygun olan bir alanda Kur’an-ı Kerim okumayı ihmal etmemişlerdir. Medine’den Mekke’ye geçilecek olan son günde sabah namazı sonrasında Ravza ziyareti yapılmış

son kez yeşil kubbe selamlanmış, kabile başkanı tarafından toplu dua edilerek salavat ve dualarla, gözyaşları eşliğinde Medine'ye veda edilmiştir.

Medine'den Mekke'ye gidenlerin mikat sınırı olan Zulhuleyfe, diğer ismiyle Abar-ı Ali mescidine gelindiğinde ihrama girmek için mola verilmiştir. Hacılar abdest tazeleyip bir süre dinlendikten sonra din görevlileri rehberliğinde ihrama giriş yapmışlardır. Bu esnada Mekke'ye doğru yola devam edilirken otobüslerde bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca bol bol telbiye getirilip, zikir ve dua ile zamanın verimli geçirilmesine özen gösterilmiştir. Mekke'ye varıncaya kadar uygun yerlerde namaz ve ihtiyaç molaları verilmiştir. Yaklaşık yedi saatlik bir yolculuğun ardından Mekke'ye varılmış ve umre öncesinde istirahat etmek için otele geçiş yapılmıştır.

3.3.1.2. İhrama Giriş

Kelime anlamı olarak “bir şeyi kendine haram kılmak, pek çok şeyden kendini mahrum bırakmak” gibi anlamlara gelen “ihrâm”, terim anlamıyla hac veya umreye niyet eden kimsenin diğer zamanlarda yapması helâl olan bazı davranışları, hac ve umrenin rükünlerini veya ibadet tamamlanıncaya kadar pek çok helal olan davranışı kendisine haram kılması şeklinde ifade edilmektedir (Öğüt, 2000: 539). Fıkhi manada ihram umre ve haccın farzlarıyla birlikte yapılmadığı takdirde ibadetin geçersiz olması anlamını da taşımaktadır.

İhramlı kişiden beklenen sosyal veya bireysel anlamda her türlü kötü tutum ve davranışlardan uzak durmasıdır. İhrama bu yönüyle bakıldığında oruç ibadetini hatırlatmaktadır. İhram aslında ibadet boyunca dünya giysilerini bırakıp kefeni temsil eden örtülere bürünen Müslümanları her türlü kötülükten arındırmayı hedefleyen bir yöne de sahiptir. İnsanlara dünya hayatında sahip olduğu malayani şeylerle böbürlenmemeyi, Allah katında takvanın her şeyden üstün olduğunu, ölüm sonrası hayata bu şekilde hazırlık yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. İhramın kendi rükünlerinden olan telbiye ile birlikte kulluk şuurunu aktif hale getirmeye gayret eden hacılar, günahlardan uzaklaşıp ibadetin ifasıyla birlikte tertemiz bir hayata adım atarak kulluk iradesini ve beyanını da bu noktada yenilemiş olurlar (A.g.e.: 539).

Bilindiği gibi eda itibarıyla üç türlü hac çeşidi bulunmaktadır. Kafilemizde bulunan hacılarımız kabile başkanı ve din görevlilerimizin rehberliğinde umre ve haccın ayrı

ayrı ihramda yapıldığı hac türü olan temettü haccına niyetlenmiş ve ilk olarak umreyi gerçekleştirmiştir.

Burada aslında dikkati çeken husus normalde helal sayılan bazı davranışların sadece hac veya umrede ihramlıyken haram olmasıdır. İhram erkekler için hac ve umre de giyilen özel kıyafet olarak ta tabir edilmektedir. Bu kıyafet kefeni andırmakla birlikte kişiye kıyameti ve ahiret ortamını hatırlatmaktadır. Böylelikle kişi ihrama girdiği zaman adeta dünyadan soyutlanıp kendisini ahiret alemine hazırlamaktadır. Sürecin coşkulu olmasının temelinde de vicdani anlamda işlenmiş olan günahlardan kurtulma isteği ve haccın ifa edilmesinden sonra özlem duyulan tertemiz bir hayata adım atmanın vermiş olduğu huzur hissi bulunmaktadır.

İhram namaz, oruç, zekât veya hac gibi özel bir ibadet kapsamında değerlendirilemez. Sadece hac veya umre boyunca uzak kalınması gereken durumları ifade etmektedir. İhrama niyetlendikten sonra tüm kötü davranışlardan uzaklaşmak, şehvet duygularını belli bir süre göz ardı etmek, günah olan ve ona kapı aralayacak olan hareketlerden kaçınmak, toplu yaşamın getirdiği tartışma ve gıybet ortamlarına çok dikkat etmek kısacası insanı günaha sürükleyen her şeyden uzak durmak gerekir. Tüm yasaklar insanı manevi anlamda iyileştirirken, sosyolojik ilişkilerini de düzenleyen bir unsura sahiptir (Işık, 2020: 58-59).

İhram kalpteki ve zihindeki kirleri temizleyerek maneviyatın daha derin bir şekilde oluşmasına katkı sağlar. Her namazda Kabe'ye yönelen insanlar dünyadaki makamlarından, soylarından, benliklerinden sıyrılıp yaratıcının huzurunda eşit konumda olduklarının bilincindedir. Hiçbir ayrıcalık ve statüye sahip olmadıklarını tam aksine yaradılışın ilk hali, yani öze dönüşün sembolü olduğunun bilincindedirler.

3.3.1.3. Kabe'yi İlk Görüş

Kâbe Kur'an-ı Kerim de çeşitli ayetlerde farklı şekillerde zikredilerek övülen bir mekândır. Bu isimlendirmelerden pek çok meleğin gelip ibadet ettiği mekân olarak bilinen Beytü'l Mamur, imar edilmiş ve kadim ev anlamına gelen Beytü'l Atik şeklinde zikredilse bile geçmişten günümüze kadar insanlar nezdinde en yaygın olarak bilinen ismi Kâbe-i Muazzama veya sadece Kâbe şeklindedir (A.g.e.: 25).

Yapısal olarak baktığımızda Kâbe aslında tüm insanlığın ortak noktası olan ve dünya Müslümanlarının bulunduğu bir merkez konumundadır. Her şeyin arkada bırakıldığı özel zaman diliminde düşünmek, bir olmak, ümmet şuuruna varmak ve hakkın rızasına nail olabilmenin genel merkezi Kâbe'dir.

Bu yolculuğun belli temsilcilerinden İstanbul beşinci kabile hacıları Medine'den Mekke'ye giderken sürekli Kâbe'yi görmenin heyecanını yaşamıştır. Mekke'ye gelince bu heyecan had safhalara ulaşmıştır. Otele yerleştikten sonra umre yapmak için Kâbe'ye doğru yola çıkmış ve yol boyunca telbiye getirilmeye devam edilmiştir. Kâbe'ye gelindiğinde hacılar otobüslerden inerek din görevlilerinin rehberliğinde başları önde dualar ederek Mescid-i Haram'a giriş yapmış ve Kâbe'nin heybeti karşısında oldukça şaşırılmışlardır. Hacılar Kâbe'yi görmenin şaşkınlığı ve sevinciyle gözyaşları içerisinde dualar etmişlerdir.

Din görevlilerinin rehberliğinde umreye niyet edilip Hacerü'l-Esved selamlanarak tavafa başlanmıştır. Tavaf boyunca grupların birbirlerinden ayrılmamasına özen gösterilmiş, tavaf sonunda metafin uygun olan bir noktasında tavaf namazı kılınmış ve zemzem içilerek dualar edilmiştir. Bu esnada hacıların şaşkınlık, heyecan ve sevinç duydukları gözlemlenmiştir.

Bilahare say için Safa tepesine geçilerek niyet edilmiş, Kâbe selamlandıktan sonra Merve tepesine doğru yürüyüş başlamıştır. Say yürüyüşü esnasında erkekler yeşil ışıkların olduğu sütunda hervele yaparken kadınlar normal yürüyüşle saye devam etmişlerdir. Yediye tamamlanan yürüyüş sonrasında dualar edilerek say tamamlanmıştır. Erkekler say alanında uygun bir yerde ihramdan çıkış yaparken kadınlar otele geçiş yaparak ihramdan çıkmışlardır. Umre yapıldıktan sonra hac zamanına kadar hacılardan bir kısmı nafile tavaf yapıp, kaza namazı kılarak vakit geçirirken bir kısmı da yakın olan mikat sınırlarında ihrama girerek umre yapmışlardır.

Tavaf için serin olan vakitler tercih edilerek hasta ve yaşlı hacıların sıcaktan etkilenmemesine özen gösterilmiştir. Gecenin serin olması, metafin alanının gündüze göre daha tenha olması sebebiyle bu vakitlerde düzenli olarak gruplar halinde Kâbe'ye gidilmesine özen gösterilmiştir. Gece boyunca kaza namazı kılmak isteyenler veya Kur'an-ı Kerim hatmi yapmak isteyenler uygun bir yerde ibadetlerini yaparken, ibadet yapamayacak derece yaşlı ve hasta olan hacılar da Kâbe'yi izleyerek dua etmişlerdir. Fazileti sebebiyle hadislerde övülen ve özendirilen teheccüt namazı da yine hac

boyunca kılınmasına özen gösterilen namazlar arasında olmuştur. Gün içerisinde mutlaka düzenli olarak Kâbe ziyareti yapılmıştır. Hac zamanına kadar yine belli saatlerde din görevlilerinin rehberliğinde gruplar toplu şekilde tavaf ettirilirmiş, bireysel olarak gitmek isteyenlere de izin verilmiştir. Yaşlı olan hacılar grupla birlikte tavaf yaparken genç olan hacıların çoğu da bireysel olarak tavaflarını yapmışlardır. Din görevlileri bol bol Mescid-i Haram ve Mekke hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Yine irşad görevlileri kadın hacılara Mekke’de hac günlerine kadar mukabele okumuş ve günün belli saatlerinde vaaz irşad programları düzenlemiştir.

3.3.1.4. Arafat Vakfesi

Arafat kelimesi sözlükte “bilme, anlama, tanıma” ve “güzel koku” gibi anlamlara gelir. Dini terim olarak Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın cennetten çıkarıldıktan sonra yeryüzünde buldukları yer olarak bilinmektedir. Başka bir rivayette ise Cebrail Hz. İbrahim’e hacda yapılması gerekenleri öğretirken olan konuşmaya binaen bu isim verilmiştir. Arafat Vakfesi haccın rüknü diye tabir edilen farzlarından birisidir. Ayrıca Hz. Peygamber’den gelen bir rivayette haccın Arafat olduğu bildirilmiştir. Mezhepler arasında Arafat’ın başlama zamanı arasında farklılıklar olsa da geçerli olan zaman içerisinde muhakkak burada belli bir süre bulunulması gerekmektedir. Arafat dünya Müslümanlarının yılda bir kez bir arada bulunduğu toplanma mekânı olarak bilinmektedir. Bu toplanma inananlar açısından bir güç ve kuvvet gösterisi niteliğindedir (Boks, 1991:261).

Haccın en coşkulu zamanı olan Arafat vakfesinin zamanını kaçıran kişi dini noktada hacı olamayacağı için bu özel vakit hac yapacak kişiler tarafından heyecanla beklenmekte ve hazırlıklar çok titiz bir şekilde yapılmaktadır. Vakfenin yapılacağı mekân günümüzde sarı levhalarla belirlenmiş olup, intikal esnasında hacılara kolaylık sağlamaktadır.

2019 yılı haccında Arafat vakfesi hazırlıkları öncesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü Remzi Bircan öncülüğünde vakfe mekânına keşif için üst düzey görevliler giderler. Ardından çeşitli araçlar tahsis edilerek her kafilenin kendi görevlileri vakfe mekanına gönderilir. Kafile başkanı, din görevlileri ve irşad görevlileri olarak gerçekleştirilen bu ziyaretlerde konaklanacak çadırlarla birlikte çadırların bağlı olduğu mekteplerin yerleri de iyice tespit edilir. Herhangi bir olumsuz

durum oluşmaması maksadıyla Arafat'a çıkan çeşitli yollar belirlenerek farklı güzergahlar üzerinden ulaşım sağlanır. Malum olduğu üzere hac mekânlarının en kalabalık zamanlarından birisi Arafat'tır. Trafik noktasında herhangi bir sıkıntı yaşamamak veya bir sürprizle karşılaşmamak adına bu keşiflerde her şey en ince detayına kadar görüşülür. Bu hususta çeşitli uydu fotoğrafları, haritalar, fotoğraflar ve videolardan da yararlanılmaktadır.

Arafat'a çıkmadan evvel Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş ve Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürü Remzi Bircan öncülüğünde, üst düzey yetkililer, kabile başkanları, din ve irşad görevlileriyle uygun olan mekânlarda Arafat hakkında bilgilendirme toplantıları yapmışlardır.

Terviye günü tüm hazırlıklar bittikten sonra otel lobisinde hacılara bilgilendirme yapılmıştır. Hacca niyet edilip, ihrama girilir, telbiyeler eşliğinde otelden çıkış yapıp otobüslere binilmiştir.

Arafat nakli sırasında hacılarımızın heyecanlı ve sevinçli oldukları gözlemlenmiştir. Yol boyunca telbiyeler, tekbirler getirilerek büyük bir heyecan ve coşkuyla Arafat noktasına ulaşılmış kabilemizin konaklayacağı çadıra yerleştikten sonra dualar, zikirler ve çeşitli ibadetlerle gecenin ifa edilmesine özen gösterilmiş ve namazların cemaatle kılınmasına titizlikle riayet edilmiştir. Gece boyunca sessizce dökülen gözyaşları kulun artık gurbetten sılıya geldiğinin ve özüne döndüğünün bir kanıtıdır. Sabah namazı kılındıktan sonra güneşin doğuşunu bekleyen hacılar istirahate çekilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilen kahvaltının ardından vakfe duasını bekleyen hacıların belli bir bölümü zamanlarını ibadet ederek, Kuran okuyarak, kaza namazı kılarak, dua ve zikirler yaparak değerlendirmiştir. Bazı hacılar ise fazla uzaklaşmadan çevreyi temaşa etmişlerdir. Vakfe saati yaklaşınca tekrar abdest alan hacılar namazları cem etmek için saf tutmuşlardır. Öğle ve ikindi namazlarını cem ettikten sonra Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş vakfe duasını yapmaya başlamıştır. Yaklaşık bir saat boyunca ayakta yapılan duanın ardından hacı olmanın verdiği sevinçle herkes birbirine sarılıp ağlayarak bu güzel anı kutlamıştır.

Arafat vakfesi tefekkürün, doruk noktalarda olduğu bir zaman dilimidir. Burada dünyanın faniliğinden, sıyrılan insan ahirete daha yakın olduğunu da net bir şekilde anlamıştır. Özet olarak onurlu bir duruşun, kararlılığın, saygınlığın ve sabrın sembolü

olan Arafat vakfesi aynı duyguları paylaşan milyonlarca insanın beraatini aldıkları kutlu bir zaman dilimi olarak da algılanmıştır.

3.3.1.5. Müzdelife Vakfesi

Kelime olarak “yaklaşmak, yakınlaştırmak” anlamına gelen Müzdelife, terim olarak hac zamanı Arafat’tan gelen insanların toplu halde zikirler, dualar yaptıkları ikinci vakfe olarak bilinmektedir. Müzdelife hacıların yaratana yaklaştıkları mekâna da verilen isimdir. Burası akşamla yatsı namazının cem edildiği yer olmakla birlikte insanların toplandığı alandır (Şeker, 2016: 239).

Müzdelife vakfesi hacıların bilinç düzeyinin pekiştiği bir nokta konumundadır. Bu bilinçlenme hacıların belli bir mesafeyi katettiğini ve artık istikametten sapmamaları gerektiğini de teyit etmektedir. İstanbul beşinci kabile ile eda edilen hacda Arafat vakfesi yapıldıktan sonra otobüslerle akşam vaktinde Müzdelife noktasına gelinmiştir. Cem-i tehir için niyetler yapılarak yatsı vaktinde vakfe için DİB tarafından belirlenen çadıra geçilip namazlar cem edilmiş ve hemen akabinde vakfe duası yapılmıştır. Tıpkı veda haccında Hz. Peygamber’in yaptığı gibi bugün onun ümmeti de Müzdelife’nin her yerinde bu vakfeyi ikmal etmektedir. Müzdelife vakfesinden sonra artık istikamet şeytan taşlama alanıdır. Müzdelife vakfesi ahiret adına zor olan bir ödevi başarıyla tamamlayabilmenin insandaki hissedilen sonsuz huzurunun bir göstergesidir. Ömürde bir defa ifa edilen bu yolculukta öğrenilen derslerden en büyüğü elbette ki istikamet yönüdür. Gece yarısına doğru çadırın dışında büyükçe bir alanda toplanan hacılar kabile başkanı, din görevlileri ve irşad görevlileri rehberliğinde şeytan taşlama alanına doğru yürüyüşe başlamıştır. Kalabalık bir insan topluluğunun bulunduğu bu alanda sıra halinde ve kafileden kopmadan yürümek büyük önem arz etmektedir.

Yürüyüş süresi boyunca belli aralıklarla dinlenme ihtiyacı hisseden hacılara din görevlileri ve bayan irşad görevlileri yardımcı olmuştur. Yürümekte zorlanan veya sıkıntı çekenlerin sağlık yönünden kötü etkilenmemeleri adına sık sık molalar verilerek bu kişilerin hacdan gerekli verimi almaları için olağanüstü gayret gösterilmiştir. Yaşlılıktan ve sağlık sorunlarından yürüyüş yapamayacak olanların ibadeti tamamlayabilmeleri için genç hacılardan destek sağlanmıştır. Bu hacılar tekerlekli sandalyeyle şeytan taşlama bölgesine dönüşümlü olarak götürülmüştür. Hasta ve yaşlı olan bir kadın hacımızın bu yürüyüşle ilgili aktardıkları şu şekildedir:

“Sağlık yönünden çok elverişli bir insan değilim ve normal hayatımda da çok sık yürüyüş yaptığım söylenemez. Zaten yaşım itibariyle de çok fazla ayakta duramıyor hatta uzun süre beklediğim zamanlarda da kendimi fazlaca yorgun hissediyorum. Romatizma hastası olduğum içinde kendimi pek iyi hissetmiyorum. Hacca gelirken havalimanında bile pasaport kuyruğundan tekerlekli sandalye ile geçen biriyim. Ziyaret yerlerini gezerken yürüme sebebiyle bazen otobüsten inmediğim zamanlar oldu. Hac esnasında da beni en çok düşündüren ve etkileyen durumlardan bir tanesi de şeytan taşlamaya doğru yapılan bu uzun yürüyüş olmuştur. Hatta tavaftan daha fazla zorlanacağım durumun bu olacağını düşünüyordum. Müzdelife vakfesi bittikten sonra heyecanla yürüyüşe başlayacağımız zamanı bekliyor bir taraftan da Rabbime sağlıklı bir şekilde bu vazifeyi yapabilmek için dualar ediyordum. Yürüyüşe başladığımızda kalabalıktan fazlaca korksam da arkadaşlarımdan cesaret alarak onlarla birlikte Müzdelife’den şeytan taşlamaya doğru yola çıktım. Allah’ın bir lütfu olarak vakfe sonrasında ki bu yürüyüşte kendimi bir anda dinç hissetmeye başladım. Böylelikle kendimden emin bir şekilde arada dinlenerek sevinç içerisinde yürümeye devam ettim. Gençler bu noktada bana çok yardımcı oldular, yorulduğum zamanlarda ise tekerlekli sandalye ile yola devam ettim. Hacı arkadaşlarıma ve hocalarıma çok teşekkür ediyor ve hepsinden Allah razı olsun diyorum.”

3.3.1.6. Şeytan Taşlama

Bilindiği üzere şeytan insanoğlunun ilk yaratılışından bu yana apaçık düşmanıdır. Bu düşmanlık fani olan dünya hayatıyla başlamadığı gibi insanoğlunun ölmesiyle de sona ermeyecektir. Allah ayetlerde şeytanın insanın her daim düşmanı olduğunu vurgulamış onun fitne ve aldatmacalarına kanılmaması noktasında uyarılarda bulunmuştur. Bu manada insan şeytan taşlamayla kendi nefsindeki kötülüklerini, ahlaki ve manevi noktadaki eksikliklerini yok ederek doğruyu bulma noktasında esas ödevini yerine getirmektedir. Fıkhi olarak şeytan taşlama haccın vacip sayılan kısımlarındandır. Uygulanmadığı durumda dem cezası gerektiren bu vazife yine haccın en önemli uygulamalarından birisi olup Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Hacer’i anarak tevhit yolunda önemli bir adımında işareti sayılmaktadır.

Bazen şeytan taşlama kısmında insanların kalbine “acaba neyi taşıyorum, karşımda görünür bir düşman var mı ki şu an ben onunla uğraşıyorum” gibi vesveseler gelse de

bu nokta da en güzel cevabı Hücetü'l İslam, Zeynüddin lakaplarıyla meşhur olan Şafii uleması İmam-ı Gazali vermiştir. Bilindiği gibi Hz. İbrahim şeytanı açıkça görmüş ve o şekilde taşlamıştır. Fakat kul burada görünmeyen bir şeytanla yani kendi içerisindeki duygularla muhatap olmaktadır. Dolayısıyla bu tarz bir vesvesede elbette yine şeytandan gelmektedir. Aslında şeytan insanları bu uygulamadan uzak tutmaya çalışmaktadır. Allah'ın kuldan beklediği tam bir teslimiyet ve samimi kalple, nefsin insana telkin ettiği kötülüklerden uzaklaşıp en ufak şüpheyeye bile meyiletmeden bu uygulamanın ifa edilmesidir (Işık, 2020: 73).

Taşların nereden toplanacağı, taş boyutunun nasıl olacağı ve şeytan taşlamanın nasıl yapılacağı hususunda en büyük rehber olan Hz. Muhammed yine bu noktada da müminleri aydınlatmaktadır. İbn Abbas'tan nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber'in İbn Abbas'a cem yeri olan Müzdelife'de taş toplamasını emrettiği ve İbn Abbas'ın da küçük taşları toplayarak Hz. Peygamber'e gösterip Resulullah'ın onu dinde ölçülü olup aşırı gitmekten sakındırdığı önceki insanların bu sebepten helak olduklarını belirtmiştir (Oral, 2011: 124). Dinimiz bizlere ifrat ve tefriti yasaklayarak bu noktada da orta yolda hareket etmemizi emretmiştir.

Bu hadisteki emre binaen kafilde bulunan hacılar şeytan taşlamak için atacakları taşları Müzdelife'den toplayarak telbiyeler, tekbirler ve dualarla şeytan taşlama mahalline ulaşmışlardır. Bu yol yorucu olduğu kadar sona yaklaşmanın vermiş olduğu bir sevince de şahitlik etmiştir. Şeytan taşlama mahallinde hacılar çantalarındaki taşları çıkararak görevliler rehberliğinde öncelikle Akabe cemresine yedi adet taş atmış, orada dua edilmesi uygun olmadığı için taşını atan kişiler hemen uzaklaşmıştır. Tüm kabile bu şekilde taş atma işlemini tamamladığında uygun bir yerde toplanılıp otele doğru hareket edilmiş ve sabah namazları otelde eda edilmiştir. Bayram günleri boyunca şeytan taşlama görevini ifa edebilecek olan hacılar yürüyerek cemrelerin bulunduğu mekâna gidip taş atma eylemini gerçekleştirmişlerdir. Taş atamayacak olanlar bir yakınlarına veya görevlilere vekalet vererek şeytan taşlama vazifelerini ifa etmişlerdir.

Hacılara zorluk olmaması adına şeytan taşlama için تنها olan zaman dilimleri tercih edilmiştir. Kafilenin konakladığı otel şeytan taşlama bölgesine yakın olduğundan dolayı bu konuda pek zorluk yaşanmamıştır. Eskiye göre bu mekânda pek çok değişiklikler baş göstermiştir. Günümüzde şeytan taşlama mahalli belli yükseklikte bulunan bir duvar şeklinde olup etrafında da onu çevreleyen bir sınır bulunmaktadır. Dolayısıyla hacılar şeytana ne kadar uzaklıktan mesafede taş atabileceklerini

kolaylıkla hesap edebilmekte ve eski dönemlerde yaşanan izdihamlarda artık olmamaktadır. Bu uygulamadan sonra hacılar büyük bir rahatlama gösterse de esas sınav bundan sonra başlamakta her şeyin inceden inceye hesap edilmesi gerekmektedir.

3.3.1.7. Ziyaret ve Veda Tavafı

Bir diğer ismi ifade tavafı olarak bilinen ziyaret tavafı haccın farz olan kısımlarından birisidir. Ulemanın ortak görüşüyle bu tavafın bayramın ilk günü yapılması güzel olarak kabul edilmekle birlikte adet halinde bulunan kadınların ziyaret tavafını geciktirmelerinde herhangi bir mahsur bulunmamaktadır. Yine ulemaya göre ziyaret tavafı hayat sona erene kadar da yapılabilmektedir (Öğüt, 2011: 178).

Arafat vakfesinden sonra haccın en kalabalık zaman dilimlerinden biri ziyaret tavafıdır. Bayram günleri içerisinde kabilede bulunan hacılarla gruplar halinde Kâbe'ye gelinerek haccın farzı olan ziyaret tavafı için niyet edilip tavafa başlanmıştır. Metaf alanı fazlaca yoğun olduğundan tavaf için ikinci kat tercih edilmiştir. Yaşlı veya yürümekte zorlanan hacılar tekerlekli sandalye yardımıyla tavafını gerçekleştirmiş ve sonrasında haccın say kısmı eda edilmiştir. Hac bir semboller silsilesi olduğu için yapılan her bir uygulamada bilinç düzeyi ve idrak artmaya başlamıştır. Bu vesileyle de hacıların birbirlerine karşı olan sabır ve mukavenet gücünde de artış görülmeye başlanmıştır.

Kabileler Türkiye'ye dönmeden evvel adet halindeki kadınlar tavaf yapmak için vakitleri yetişmezse DİB tarafından imkân dahilinde bir mahremiyle yoksa şahsi olarak bir sonraki kabilede misafir edilmektedir. Böylelikle ziyaret tavafının yapılmasına olanak sağlanmış olup ibadette herhangi bir eksiklik veya cezai durum söz konusu olmamaktadır. Günümüzde kabilede bulunan görevliler takip amacıyla ellerinde bulunan listelerle hacıların yapmış oldukları ibadetleri işaretleyip eksik olan uygulamalar için uyarılarda veya hatırlatmalarda bulunmaktadır. Böylelikle farz ve vacip olan hususlarda herkes tam olarak ibadetini yerine getirmektedir.

Haccın son tavafı olan ve afaki yani uzak ülkelerden gelen kişilerin yapması gereken bir tavaf türü olan veda tavafı kutsal topraklardan ayrılma zamanını hacılara haber vermektedir. Bu tavaf ayrılma anlamına gelen sader ve Kâbe-i Muazzama'nın son görülmesine binaen ahiru'l aht tavafı olarak da bilinmektedir. Adet veya lohusa olup

Mekke'den ayrılması gereken kadınlardan bu tavaf hükmen düşmekte ve herhangi bir ceza da gerekmemektedir. Hac farz kılındığı zaman uygulama esnasında Hz. Peygamber sahabelerine Kâbe'yi son defa tavaf etmeleri gerektiğini söyleyerek veda tavafıyla birlikte hacın nihayete erdiğini de öğretmiştir (A.g.e.: 178).

Veda tavafını gerçekleştirmek isteyen hacılar gruplar halinde yine Mescid-i Haram'a giderek din görevlileri rehberliğinde bu tavafı gerçekleştirmeye başlamışlardır. Duyguların coşkunun bir hal aldığı bu dönemde yavaş yavaş kutsal topraklardan ayrılacağına bilincine varan hacılar daha fazla ibadet yapmaya ve dua etmeye gayret göstermişlerdir. Sayılı günlerin su gibi aktığı, ömürlük hatıraların biriktirildiği bu zaman diliminde çekilen sıkıntılarında sona ereceğini bilerek hacılar veda tavafını üzüntü içerisinde gerçekleştirmişlerdir. Gözyaşlarının hemen hemen hiç eksik olmadığı veda tavafında en kısa zamanda umreye gelebilmek için planlar yapılmış ve dostluklarında daha sıkı bir şekilde pekişmesi sağlanmıştır. Hacda ilk kez tanışan iki hanımefendi bu konuda şöyle bilgi vermişlerdir:

“Hac yabancı olan insanların bir aile gibi birbirlerine karşı sevgi ve saygı gösterdikleri ibadettir. Biz ilk kez hacda tanıştık fakat birbirimizi sanki yıllardır tanıyormuşuz gibi muhabbet ediyor ve beraber vakit geçiriyoruz. İbadetlerimizi yaparken de birbirimizi haberdar ediyor ve eksiklerimizi bir nevi kontrol ediyoruz. Sokakta görsek belki selamlaşmayacağımız insanlarla hac vesilesiyle her şeyimizi paylaşıyor ve bir akrabamızdan daha yakın olacak şekilde iletişim kuruyoruz. Yaşlı ve yalnız olarak hacca gelen kişilere elimizden geldiğince yardım etmeye gayret ediyoruz. Böylelikle onların sevabına nail olmaya çalışıyoruz. Hac günlerinde bu kişilerin ibadetlerinde daha verimli olmaları için sırayla destek olmaya gayret ettik. Bize göre bu tarif edilemez derecede güzel ve özel bir duygu elhamdülillah nasip edene. Hislerimizi size kısaca böyle tarif edebiliriz. Rabbim hacın bereketinden istifade edebilmeyi ve hepimize gerçekten hacı olabilmeyi nasip eylesin.”

Veda tavafı sonrasında toplu halde meta alanından çıkılmış ve kutsal topraklardan ayrılmak için otele geçiş yapılmıştır. Sayılı saatlerinin kaldığını bilen hacılar bu vakitleri çok iyi değerlendirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Hacılar hac süresi boyunca bolca zekât ve sadaka vermeye gayret göstermiş, okunan hatimlere katılmış veya kendileri de hatim okumuştur. Ziyaret edilen her mekândaki dualara iştirak edip yapılan vaaz ve sohbetlere katılmaya gayret göstermişlerdir. Güzel ve kalıcı dostlukların inşa edildiği kutsal topraklarda daha oradayken birbirleriyle irtibat

kurmak adına gerekli adres ve telefon numaraları not edilmiştir. İkametgâh olarak yakın olanlar kendi aralarında düzenli buluşmalar tertip edebilmek için planlamalar yapmışlardır. Kutsal topraklardan ayrılmadan evvel hacılar burada tecrübe etmiş oldukları güzel hatıralardan bahsedip hissettikleri anlık duyguları dile getirerek yaşadıkları bireysel tecrübeleri birbirlerine aktarmışlardır. Hac görevini tamamlayan hacılarda çeşitli noktalarda görevlilere sorular sorarak bu ibadeti en iyi şekilde ifa etmeye azami gayret göstermişlerdir.

3.4. Hac Sonrası Dini Hayat

Bu kısımda hacılarla hac sonrası dini hayatlarındaki değişimler ele alınacaktır. Bunlar hacılarla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Sıralamada herhangi bir öncelik gözetilmemiştir.

3.4.1. Vakit Namazları ve Nafile Namazlar

Günde beş vakit kılınan farz namazlar dinin kesin emri olup isteğe bağlı olarak kılınan nafile namazlar ise Allah'ın rızasını kazanma amacıyla yapılmaktadır. Nafile ibadetleri yapmakta ki amaç kul olarak Allah'a daha yakın olmak ve Hz. Peygamberin izini takip etmektir.

Hacılarımızla yaptığımız görüşmelerde hemen hemen hepsinin beş vakit namazlarını düzenli kıldıkları belirlenmiştir. Hac öncesinde beş vakit namazını düzenli kılanlar olduğu gibi, hacda namaza başlayan ve sonrasında bunu devam ettiren hacılarımız da bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan örneklem grubumuzla kadınların hac öncesinde de beş vakit namazlarını düzenli kıldıkları erkeklerin ise bir kısmının hac öncesinde namaz kılmadıkları fakat hac eda edilirken ve hacdan sonra beş vakit namaz kıldıkları gözlemlenmiştir. Beş vakit namaz konusunda kadınlar genellikle bireysel olarak namaza devam ederken, erkekler camide cemaatle namaz kılmaya özen göstermektedirler.

Hacılarımız içerisinde hac öncesinde nafile namaz kılanlar olmakla birlikte hac ve sonrasında nafile namazlara yeni başlayıp sistemli bir şekilde devam edenler olduğu gözlemlenmektedir. Bu konuda da yine kadınlar erkeklere nispetle daha düzenli bir şekilde nafile namazlara devam etmektedir. Yaşı ileri olan hacılarımız gençlere oranla

daha sık nafile namaz kılmaktadır. Kılınan namazlar ağırlıklı olarak duha (kuşluk) namazı ile evvabin namazlarıdır. Teheccüd namazları ise ara ara imkân nispetinde kılınmaktadır. 2019 yılı İstanbul beşinci kabile hacılarımızdan karı koca olan bir çiftin ifadeleri şöyledir:

“Bizler dindar ailelerde dünyaya geldik. Çocukluğumuzdan bu yana da ibadetlerimizi düzgün olarak yapmaya gayret ediyoruz. Gençken pek fazla dikkat edilmese de yaşlanmaya başladığında insan yavaş yavaş Allah’la olan iletişimini artırmak istiyor. Hepimiz ölümü ne kadar istemesek de yakın olduğunun bilincindeyiz ve bu sebeple de ahiret için fazlaca çalışmak zorundayız. Dünya hayatı aldatıcı ve insanı gerçekten oyalayıcı pek çok şeyle dolu. Bizler hac öncesinde ve hacdan sonra düzenli olarak nafile namazlarımızı kılıyoruz. Tabii insanız gaflet ve uyku hali de bazen insana galip gelebiliyor. Teheccüd namazlarına ara sırada olsa kalkamadığımız zamanlarda oluyor fakat kuşluk ve evvabin namazlarına dikkat ediyoruz. Özellikle hac süresi boyunca farz namazlarla birlikte nafile namazları da kılma gayreti içerisinde olduk. Haccın bizlere bu noktada katkısı oldukça fazladır. Aradan geçen dört sene boyunca düzenli olarak bu namazlarımıza devam ediyor ve bundan da büyük feyiz alıyoruz.”

Yaşı genç ve yüksek tahsil görmüş olan bayan bir hacımızın konu hakkında ki görüşleri şu şekildedir.

“Hac yapmadan önce vakit namazlarını aksatarak kılardım. Nafile namazları ise hiç kılmazdım. Hac bu noktada bende bir uyanış ve pişmanlık vesilesi olmuştur. Özellikle Allah’ın bana verdiği bunca nimete karşı kendimi O’na şükran borçlu hissettim ve hayatımda namazlarıma daha ehemmiyet verme kararı aldım. Çok şükür ki artık hacdan sonra beş vakit namaz başta olmak üzere nafile namazları da düzenli olarak kılmaya başladım. Çocuklarımı da bu noktada sürekli uyarıyor ve namazlarına dikkat etmelerini söylüyorum. Çünkü genç yaşlarda yerleşmeyen ibadet yapma alışkanlığının daha sonrasında yerleşmesi çok zor oluyor. Kısacası hac bende namaz noktasında tam bir disiplin bir oluşturdu.”

İsmi vermek istemeyen ve yaşı ileri düzeyde olan bir bayan hacımız şöyle anlatıyor: “Dindar bir ailede büyümedim o sebeple dini bilgilere pekte vakıf değilim. Çevremde de dindar arkadaşlarım vardı fakat hacdan önce namaz kılmayı tam olarak bilmiyor açıkçası pek fazlada bu konularla ilgilenmiyordum. Genel olarak insanların temiz kalpli olurlarsa iyi bir Müslüman olacağı düşüncesi içerisindeydim. Beni bu düşünceye

iten sebeplerin başında namaz kılan insanların bazen kılmayanlara oranla daha kötü olması gelmekteydi. Yani bakıldığı zaman namaz kılanlar bazen daha gaddar ve zalim olabildiğinden hep iyi bir insan yolunda çabalıyordum. Tabii bu düşünceler içerisindeyken hac kuram çıktı. Bir yandan sevinirken diğer yandan korkuyordum. Bundan sonra ne yapmalıyım diye düşünmeye başladım. Namaz kılmayan Müslüman olur mu? Ben namaz kılmamak için bahaneler üretiyor ve sadece kendi kendimi kandırıyorum diyerek vicdan azabı duymaya başlamıştım. Artık düzenli olarak namaz kılmaya başlamam gerektiğine karar verdim. Arkadaşlarımdan bu konuda bilgiler edindim ve ilk olarak sabah namazıyla düzenli namaza başladım. Hacda iken de beş vakit namazlarımı hep kıldım ve hacdan sonrada kılmaya devam ediyorum.”

Görüldüğü gibi hacılarımız namaz konusunda farklı deneyimler yaşamış ve bu hususta hac sonrasında da oldukça titiz bir şekilde hareket etmeye devam etmişlerdir. Özellikle haccın bilinç noktasında kendilerine bir rehber olduğunu belirten hacılarımız hayatlarını daha disiplinli ve güzel bir şekilde yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır.

3.4.2. Kur'an-ı Kerim Okuma ve Düzenli Hatim Yapma

Kuran-ı Kerim'in ilk indiği çağlardan günümüze kadar hatim yapma uygulaması her daim devam eden ve önem verilen uygulamalardan bir tanesidir. Toplumumuzda genellikle üç aylarda, hac, umre ibadetlerinde, cenazelerde veya ölüm yıl dönümlerinde hatim okunmasına fazlasıyla ehemmiyet verilmektedir.

Kafitemizde bulunan hacılarımız arasında Kur'an-ı Kerim'i bilenler olduğu gibi bilmeyenler de mevcuttur. Kur'an-ı Kerim okuyanlar hac öncesinde düzenli olarak hatim yaptıklarını hac sonrasında ise aylık hatimlerine devam ettiklerini belirtmişlerdir. Kur'an-ı Kerim okumayı bilmeyenlerin pek çoğu daha öncesinde öğrenme imkânı bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Yaş itibariyle bakıldığında genellikle bu kişilerin Kur'an-ı Kerim okumayı bilenlere oranla daha yaşlı oldukları gözlemlenmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında kadınların erkeklere nispeten Kur'an okumayı daha iyi bildikleri gözlemlenmiştir. Hac süresi boyunca elif cüzü öğrenen hacılarımız olmakla birlikte ilk hatmini hacda yapan hacılarımız da bulunmaktadır. Ayrıca hac süresi boyunca Duha suresi ile Nas suresi arasındaki sureleri ezber olarak veren hacılarımızla bu surelerin tefsirleri de yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim okuma ve düzenli hatim yapma konusunda bayan bir hacımızın açıklamaları şöyledir:

“Dindar bir ailede dünyaya geldim. Çocukluğumda da dini eğitim aldım ve Kur’an-ı Kerim okumayı öğrendim. Gençliğimden beri ibadetlerimi yapardım. Şu anda da emekliliği yakın çalışan bir hanım olarak düzenli ibadet etmeye gayret ediyorum. Vardiya usulü bir çalışma sistemimiz bulunmakta ve bu sistem ibadetleri yapma yönünden insanı zorlamaktadır. Ben yine de bu noktada bahaneler üretilmesini uygun bulmuyorum. Özellikle işim yoğun olduğu için Kur’an-ı Kerim’i bulduğum her fırsatta daha sık okumaya gayret ediyorum. İşime servis aracılığıyla birlikte bir saat gibi zaman zarfında gitmekteyim. Ve bu zamanlarımı serviste Kur’an-ı Kerim okuyarak değerlendiriyorum. Özel günlerde, kandillerde, ramazan ayında ve bayram günlerinde mutlaka Kur’an-ı Kerim okuyorum. Ayrıca yılda birkaç sefer de hatim yapıyorum. Ramazan ayında mutlaka hatim yapmaya özen gösteriyorum. Hacca gittiğim zamanda yine bir hatim yapmak nasip oldu. Hac benim hayatımı bu noktada belli bir düzene ve disipline soktu.”

Sarıyer de ikamet eden İstanbul’un elit ailelerinden olan ve ismini vermek istemeyen bir hacımız şu açıklamalarda bulunmuştur.

“Tam üç kuşak olarak İstanbul’da Sarıyer’de ikamet etmekteyiz. Ailemin ve eşimin maddi durumu oldukça iyidir. Maddi anlamda hiç yokluk görmesem de manevi anlamda çok fakir sayılırım. Şu an seksen altı yaşındayım. Yani hayatımın sonuna geldim diyebilirim. Çocukluğumda maalesef babam sebebiyle dini eğitim alma imkanına sahip olamadım. Kendisi çok sert ve aksi bir insandı. Belli yasakları ve katı görüşleri olan birisiydi. Kız çocuklarının okumasına asla müsaade etmezdi. Kız çocuklarını okutanlara karşıda olumsuz bir tavır vardı. Benim ve kız kardeşlerimin dışarıya çıkmasına da kesinlikle izin vermezdi. Zaten bu katılık sebebiyle de beni yakın akrabam olan birisiyle çok küçükken evlendirdi. Eşimde aynı babam gibi katı görüşleri olan ve bildiğini okuyan bir yapıya sahipti. Gençliğimde de dini konularda fazla eğitim alma imkanına sahip olamadım. O zamanlar şimdiki gibi her şey elimizin altında değil. Öncesinde hac çıktı fakat genç olduğum için eşim müsaade etmedi. Zaten kendisi de hacca gitmek istemiyordu. Aklıma koymuştum yine hacca yazılacaktım ve kendi kendime Kur’an-ı Kerim öğrenecektim. Eşim vefat ettikten sonra hacca gelebilmek nasip olduysa da Kur’an-ı Kerim öğrenemedim. Ama okuyanlara hep imrenerek bakar ve oldukça saygı duyarım. Artık bu yaştan sonra Kur’an öğrenmem çok zor. Rabbim affetsin ve haccımı kabul etsin inşallah.”

Sayın Abdurrahman Güneş'in "Haccın Sosyolojik Analizi Elâzığ Örneği" isimli çalışmasında Kur'an okuma sıklığı hakkında ki elde ettiği verilere bakarsak hacıların dini yönden hassas kişiler olduklarını fakat hacıların çoğunluğunun Arapça olarak Kur'an okuyamadığını belirtmektedir. Hac öncesinde her gün düzenli olarak Kur'an okuyan kişiler Arapçayı bilen ve yüzünden okuyan kişilerdir. Hac sonrasında da Kur'an okuma sıklığı artmıştır. Cuma akşamları Kur'an okuyan kişilerin sayısı azınlık bir bölümü teşkil etmekte ve bazı hacılarında nadiren Kur'an okudukları belirtilmektedir. Kur'an okumayı bilmenin eğitim seviyesiyle bir ilgisi olduğunu da belirten Güneş okuma yazmayı bilen kişilerin daha fazla Kur'an okuduğunu belirtirken, okur yazar olmayan kişilerin Kur'an'ı nadiren okuduğunu belirtmektedir. (Güneş, 2020: 146-147).

3.4.3. Haramları Terk Etme Durumu

Haram kelimesi dinen yasaklanan şey anlamına gelmektedir. Allah tarafından yasaklanmış olan bu durumlara kişiler hac öncesinde ve sonrasında dikkat etme konusunda farklılıklar göstermişlerdir. Haramlar konusunda özellikle gıybet ve nemmame gibi kul hakkı içeren mevzularda hacda ve hacdan sonraki süreçte fazlasıyla dikkat edilmektedir. Kişisel olarak hayatta farkına varılmayan durumlara haccın eda edilmesiyle birlikte daha dikkat edildiği de bir gerçektir. Buna nazaran yine de kul olmanın getirdiği başlıca sorunlarda nefse hâkim olamamak ve arada birde olsa günah işlemeye meyletmek söz konusudur. Tabii bu noktada en büyük etken çevredir. Sosyal manada iletişim kurulan insanlar şayet bu konuda hassas iseler güzel sonuçlar elde edilmektedir.

Almanya Essen'de ikamet eden ve kafilemize dahil olan bayan bir hacımız şunları söylemiştir: "Ben daha öncesinde hac yapmış bir insanım. İkinci haccım oldu elhamdülillah. Hatta imkân ve fırsatım oldukça da sık sık umre yapmaya gayret ediyorum. Bulduğum ülkede dini konularda fazla hassasiyet olmadığı malum. Özellikle Almanya'da yaşayan Türklerden bir kısmı belli bir süre sonra Alman kültürüne entegre olabiliyorlar. Ben bu noktada biraz daha dikkatli adım atıyor ve haram olan şeyleri önceden yapmadığım gibi şimdide yapmamaya gayret ediyorum. Bununla birlikte şüpheli olan şeylerden mutlaka uzak duruyorum. Özellikle yiyecekler ve içecekler konusunda fazlaca dikkat ediyorum. Eğer dikkat etmezsek şüpheli olan

her şey bir anlık dalgınlıkla evlerimize kadar girebilmektedir. Hacdan sonrada bu konuda çok daha dikkatliyim ve haramlardan uzak bir hayat yaşamayı Allah'tan temenni ediyorum. Almanya'da kullanılan hemen hemen her şeyde harama düşme söz konusu olabiliyor. Bir de burada ezan okunması yani dışarıya sesin verilmesi yasak, bence insanı harama sevk eden durumların en başında ona Allah'ı hatırlatan bu yüce sözleri her vakit duyamaması da gelmektedir. Beş vakit ezanı duyan kişiler zaten Yaradan'ı akıllarından çıkarmayacakları için onlar haram helal noktasında bizlerden daha şanslı bile sayılabilir.”

Dini kuralların yaşanması hususunda insanların bulunduğu ülke ve yaşadıkları çevre önemli bir etkidir. Hristiyan olan bir ülkede İslami emirleri yerine getirirken daha titiz davranılması gerekmektedir. Hacımız özellikle dini gün ve geceler, haram ve helaller, ibadet saatleri vb. hususlarda yanlış yapmamak adına sürekli bir takip içerisinde olduğunu yapılan görüşmede belirtmiştir.

Bir başka bayan hacımızda şunları dile getiriyor: “Hacdan çok evvel açıkçası bu konuyu pek fazla önemsemezdim. Yani eve alınan şeyler nereden gelmiş, hangi yemek ne malzemeyle yapılmış, yiyeceklerde ki katkı maddeleri haram veya helal mi? Bu tarz şeyleri pek fazla umursamadan hayatıma devam ederdim. Fakat yıllar geçtikçe bende bu konuya karşı özel bir araştırma isteği oluştu. Yediğimiz çoğu şeyin veya çocukların ellerine mutlu olsunlar diye verdiğimiz çikolata, şeker tarzı şeylerin aslında uygun olmayan katkı maddelerden yapıldığını öğrendim. Hatta bunların içinde yenilmesi haram olan ürünler bile mevcut. Artık kendim ve çocuklarım adına bu konuda daha duyarlıyım. Kısacık yaşamımda haramla doymak ve çocuklarıma haram yiyecek vererek büyütme istemiyorum. Hac yaptıktan sonra da haramlar konusunda çok daha titiz bir şekilde davranmaya gayret ediyorum.”

3.4.4. Faizli İşlemler

Hacda yapılan vaazlar sonrasında sorulan soruların başında faizli işlemler gelmektedir. Hacılarımızdan bazıları faize hiç bulaşmamakla birlikte bazılarının hac öncesinde faizli işlem yaptıkları, fakat hacdan sonra bu tarz işlemlere asla karışmadıkları görülmektedir. Bayan bir hacımızın ifadeleri şöyledir.

“Allah'ın yasakladığı durumların en başında elbette ki faiz gelmektedir. Ben şahsen bu konuda çok dikkatli hareket eden birisiyim. Büyük şehirde bulunmamız nedeniyle

tüketim ve bizlere sunulan imkanlarda oldukça fazladır. Kredi kartı, bankalardan çekilen kredilere sunulan taksit imkanları vb. işlemler insana ister istemez bunun yolunu açmaktadır. Ev veya araba alışverişlerinde kredilerin ödeme kolaylığından sürekli bahsedenler de bulunmaktadır. Ama bu tarz işlemlerin insanın kazancının bereketini kaçırdığını düşünüyorum. Kendi kazancım bana yetiyor, ne yalan söyleyeyim dünya malında da fazla gözüm yok. Çok şükür ki, böyle işlemleri hacdan önce hiç yapmadığım gibi hac sonrasında da yapmıyor hatta bu konuda çok temkinli davranıyorum.”

Uzun yıllar ev ve araba hayali kuran ve ismini vermek istemeyen erkek bir hacımızın açıklamaları da şöyledir: “Hac öncesinde büyük haramlar işlememeye gayret eden birisiydim. Fakat ev ve araba almak maksadıyla farklı bankalardan uzun vadeli krediler çekmiştim. Ama o zamanlar dini konularda bu kadar bilgi sahibi değildim. O dönemde bankalar hem uygun faiz ve kredi veriyor hem de taksit noktasında ödeme kolaylığı sağlıyorlardı. Çevremdeki herkeste hemen hemen bu şekilde ev ve araba sahibi olmuştu. Açıkçası bu da bana cazip bir fikir olarak gelmişti. Ama kredileri öderken hiç ummadığım yerlerden ekstra borçlar çıkmaya başlamıştı. Bunun yanında aracım da arızalar meydana geldiği için buda ayrı bir sıkıntı olmuştu. O zaman faiz parasının bereketsizliğini daha net anlamaya başladım. En kısa vadede borcumu kapatmaya niyetlenerek faizlerden kurtulmak istedim. Çok şükür ki hacca gelmeden baya bir zaman önce borçlarımı kapattım ve tövbe ettim. Hac esnasında da çok fazla tövbe ettim ve faize bulaşmamaya yemin ettim. Rabbim bir daha faizi nasip etmesin.”

Yasaklanan bir durum olan faiz son yıllarda halkımız arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle ev veya araba alma süreçlerinde tercih edilen bu durum başta insanlara kolay gibi gelmektedir. Bankaların sağlamış olduğu taksit avantajlarından yararlanmak isteyen kişiler faize bulaşmakta fakat bunun sıkıntısını yaşayınca anlamaktadır.

3.4.5. Tesettür ve Kılık Kıyafette Değişim

Ayetlerde tesettür kadın erkek her iki cinse de emredilen bir uygulamadır. Son yıllarda toplumda kadınlar için inançtan ziyade kültürel bir kapalılık söz konusu olmaya başlamıştır. Aileden veya çevreden gelen baskılar sebebiyle tesettüre giren kişiler bir süre sonra yapılan baskıdan bunalıp eski hallerine dönüş yapmaya başlamaktadır.

Bu noktada erkekler genellikle toplumda kabullenilen bir şekilde giyinirken kadınlarda özellikle tesettür konusunda birtakım değişiklikler söz konusudur. Hac öncesinde kadın hacılarımızdan tesettürlü olanlar olduğu gibi olmayanlarda mevcuttur. Hac sebebiyle ilk kez kapanan kadın hacılarımızda bulunmaktadır. Bu hususta haccın kendileri için ayrı bir anlam ifade ettiğini belirtmişlerdir. Yapılan görüşmede bayan bir hacımız duygu ve düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir.

“Hacdan önce oldukça açık giyinen ve makyaj yapan bir kadındım. Sürekli tesettürlü hanımlara özenirdim fakat kendim bunu asla yapamayacağıma kanaat getirirdim. Yüksek tahsil görmüş pek çok eğitimler almıştım ama dini noktada eksiklerim oldukça fazlaydı. Hatta içten içe çevremdeki normal tahsil görmüş hanımlara özenirdim. Çünkü onlar hem Kur’an-ı Kerim okumayı biliyorlar hem de dini vecibelerini oldukça güzel yapıyorlardı. Keşke hacca gidebilsem, tövbe edebilsem bu noktada değişir ve dinimi daha güzel bir şekilde yaşayabilirim diye dualar ederdim. Ve çok şükür ki bende artık hac yapabilmiş ve kendimi pek çok konuda düzeltme imkanına sahip olmuştum. Tesettüre girme kararımı Arafat Vakfesinde iken verdim. Arafat vakfesinde dua yapılırken içimden artık ne için yaşadığının farkına var doğru olanı yaşa diye geçiriyordum. O gün tesettüre girip daha sade bir hayat yaşamaya niyetlendim. Allah’a çok şükür ki artık öyle bir hayatım var. Hacdan sonra dini vecibelerimi daha düzenli yapıyor, tesettürüme dikkat ediyor ve sade bir hayat yaşıyorum”.

Bir erkek hacımızın düşünceleri de şöyledir: “Bir erkek olarak tesettürün genellikle kadınlara farz olduğunu düşünürdüm. Yani erkekler zaten kapalı giyindiklerinden dolayı bu konunun onları pek alakadar etmediğini zannediyordum. Fakat hacdan önce bazı kitaplar okumaya başladığımda erkeklerinde tesettürlü olması gerektiğini öğrendim. Kılık kıyafetle birlikte birde haramlara bakmakla ilgili hususlar olduğunu öğrenince kendime bu noktada çeki düzen verme kararı aldım. Neticede insanız ve gün içerisinde pek çok insanla muhatap olmaktadır. Artık işyerime giderken ve normal hayatımda da hem kılık kıyafetime hem de gün içerisinde ki hareketlerime daha fazla dikkat ediyor ve günahattan uzak durmaya çalışıyorum.”

Bayan bir hacımızda düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir. “Ben hac öncesinde de tesettürlü bir kadındım. En azından kendimce tesettürlü olduğumu düşünüyordum. Modayı takip ediyor ve şık bir şekilde tesettürümü yerine getirmek istiyordum. Yani klasik deyimle farza değil de tarza daha fazla önem veriyordum. Rengarenk eşarplarım ve kıyafetlerim mevcuttu. Bunları tabi günün trendi olan aksesuar ve ayakkabılarla

tamamlıyordum. Kısacası sadeliği pek tercih etmeyen bir insandım. Hac kuram çıktıktan sonra kendimde ki bu yönü törpülemeye karar verdim ve artık Allah'ın istediği gibi iyi bir Müslüman olma yolunda adımımı attım. Kendime tesettüre daha uygun ve sade olan kıyafetleri satın almakla işe başladım. Sonrasında makyaj vb. tarzı şeyleri de terk ettim ve bundan hiçbir şekilde rahatsızlıkta duymadım. Tam aksine bu benim ruhuma ve kalbime çok iyi geldi. Öncesinde kapalı olsam bile bir şeyleri yanlış yaptığımı çok iyi biliyordum ve artık buna müsaade edemezdim. Hacdan sonra da bu konulara daha titizlikle dikkat ediyorum.”

Hac öncesinde daha serbest giydiğini ifade eden kadın hacılarımızdan hacda kapanan ve sonrasında tesettürünü daha dikkatli yerine getirenler de mevcuttur. Hatta Arafat Vakfesi yapılmadan evvel toplu halde bu konuda belli bir programda icra edilmiştir. Önceden kılık kıyafetinde darlık ve bolluk kısmına dikkat etmediklerini belirten kadın hacılarımızdan bir kısmı, hac sonrasında daha temkinli davrandıklarını belirtmişlerdir. Yine hac öncesinde canlı ve dikkat çeken renkleri tercih ettiklerini fakat hac süresi boyunca ve hacdan sonra daha sade renkleri tercih eden kadın hacılarımız mevcuttur. İhramdan çok etkilendiklerini ifade eden hacılarımız, ihramdan önce tesettüre girdikleri için fazlasıyla mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Erkek hacılarımızdan bir kısmı kıyafet noktasında Allah'ın emrettiği ölçülere önceden de dikkat ettiklerini ve hac sonrasında da asla taviz vermediklerini belirtmişlerdir. Bazı erkek hacılarımız ise hacdan evvel bu noktaya pek fazla dikkat etmezken hac sonrasında artık daha bilinçli davrandıklarını ifade etmişlerdir.

Sayın Mehmet Bayyigit'in araştırmasına baktığımızda değişim ve dönüşümün işareti olarak özellikle hacı sıfatından etkilenmeleri sebebiyle Konya hacılarının kılık kıyafetlerinde farklılaşma olduğunu görmekteyiz. Bu farklılaşmanın cinsiyet bakımından çoğunluğunun erkekler olduğu, ekonomik durum, yaşın kılık kıyafette ki farklılaşmada önemli etkenler olduğu bildirilmiştir. Konya hacılarında hac sonrasında geleneksel kıyafete geri dönüş yapan erkekler olduğu gibi kadınlardan da bu tarz kıyafeti tercih edenler olmuştur (Bayyigit, 1998:168-169).

Kısacası hac tesettür noktasında her iki ilin hacılarında da farklı bir bakış açısı zuhur ettirmiş ve hac sonrasında tesettür konusunda fazla hassas davranılmaya başlanmıştır. İstanbul hacılarında değişimin en fazla görüldüğü kitle kadınlar iken Konya hacılarında erkekler daha ön plandadır.

3.4.6. Farz İbadetlerde Devamlılık

Hacdan önce hacılarımızdan bir kısmının farz ibadetlere devamlılık noktasında eksiklikleri olmakla birlikte hacdan sonra daha dikkatli hareket ettikleri görülmektedir. Farz ibadetlerde hac sonrasında namaz, oruç, zekât noktasında süreklilik söz konusudur. Özellikle hastalık sebebiyle oruç tutmayacak olanlar ise yükümlü oldukları fitreleri düzenli olarak vermektedirler. Erkek hacılarımızdan ikisi bu sorumuza şöyle yanıt vermişlerdir.

“Hac öncesinde düzenli olarak farz ibadet yapan birisi değildim. Hatta namazlarımı aksattığım gibi oruçlarımı da ara aksatmaya başlamıştım. Bunun sebebi benim ihmalkarlığım olsa da işte ki yoğunluk ve yorgunluğumu bahane ediyordum. Tabi ara ara vicdan azabı duymuyor değildim. Herkes oruç tutarken hem oruç tutmuyor ve kendimi savunuyordum. Hacca geldiğimizde Kabe’yi tavaf ederken ölümü düşünüyordum. Tabi bilirsiniz Kabe’de cenazeler hiç eksik olmuyor her vaktin arkasından cenaze namazı kılıyoruz. Bu cenaze namazlarından bir tanesinde eğer bu cenaze sen olsan, şu anda ölmüş olsan bunca günah içerisinde Allah’a ne hesap verirsin diye düşünmeye başladım ve bu pişmanlığım giderek arttı. Hacda ibadetlerimi aksattığım çok tövbe ettim. İbadetlerimi devamlı yapabilmek adına da çok dualar ettim. Artık beş vakit namazımı ve Cuma namazlarımı düzenli olarak kılıyorum ramazan oruçlarımı da hiç aksatmadan tutuyorum.”

“Hac öncesinde düzenli olmamakla birlikte namazlarımı kılmaya gayret ederdim. Oruçlarımı eksiksiz olarak tutardım. Allah’a hamdolsun hiç oruç borcum yoktur. Fakat namaz konusunda maalesef aynı şeyi söyleyemeyeceğim. Özellikle sabah ve yatsı namazları bana ağır gelmekteydi. Bir Müslümanı münafıktan ayıran şeyin namaz olduğunu biliyordum fakat bir türlü düzenli olarak bu namazları kılamıyordum. Hacda çok tövbe ettim ve dualarımda özellikle bu namazları aksatmadan kılabilmek için Rabbime yalvardım. Çok şükür dualarım kabul oldu ve artık beş vakit namazımı düzenli olarak kılıyorum. Hac sonrasında en çokta sabah ve yatsı namazlarına dikkat ediyorum.”

Kadın hacılarımızla yapılan görüşmelerde genelinin küçük yaşta namaz kılmayı öğrendiklerini ve düzenli olarak namazlarını kıldıklarını belirtmektedirler. Bir kısmı daha sonraki yaşlarda namaz kılmayı öğrendiklerini bu noktada da arkadaş çevresinin

etkin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda yapılan görüşmede bir kadın hacımızın açıklaması şu şekildedir.

“Ben namaz kılmayı çok geç yaşta öğrendim. Oruç tutmaya da yeni başladım diyebilirim. Ailem ve çevrem dindar denilmeyecek kişilerden oluşuyordu. Ailemde ve çevremde pek namaz kılan insanda yoktu. Açıkçası bende bunun normal olduğunu düşünüyorum ve tutucu bir hayatı da yanlış buluyordum. Haliyle de namaz konusunu çok fazla umursamıyordum. Benim için iyi olmak, kalbin temiz olması Müslümanlık için yeterli olan hususlardandı. Çevremdeki insanların hepsi hemen hemen benim düşünce yapımdaydı. Sonuçta kimseye bir zararım yok ve kendi halimde birisiydim. Hem dünyada bu kadar kötü insan varken Allah beni sadece namaz sebebiyle cezalandırmazdı. Tabii bu düşüncelerimin ne kadar yanlış olduğunun sonradan farkına vardım. İnsanlara her ne kadar böyle açıklamalarda bulunsam da bir süre sonra bu durum beni oldukça rahatsız etmeye başladı. Özellikle yalnız kaldığım zamanlarda ve geceleri uyumadan önce vicdanen kendimi sorgulamaya başladım. Bu his giderek artmaya başlayınca farklı bir rotaya yönelmem gerektiğini anladım. Bulduğumuz muhitte dindar olan insanlarda yaşıyordum. Yaşam tarzlarımız birbirinden farklı olsa da ara ara selamlaşıyor hâl hatır soruyorduk. Bir gün ayak üstü sohbet ederken tanışıp arkadaş olduk. Zaten hacca da bu arkadaşım vesilesiyle yazıldığımı ifade edebilirim. Tabii hac zamanına kadar pek çok şey öğrenip, namazlarımı düzenli olarak kılmaya, oruçlarımı tutmaya, farz olan zekatımı da vermeye başladım. Artık eskisinden daha güzel bir hayat yaşıyor ve kendimi çok mutlu hissediyorum.”

Bayyigit’in araştırma sonucuna baktığımızda Konya hacılarından farz ibadetlere hacdan önce devam edenler normal orandayken hac sonrasında bu sayıda yükselme olduğu görülmektedir. Cuma namazında sayı noktasında değişim olmamakla birlikte, beş vakit namazı camide kılanların sayısında artış olduğu belirtilmektedir. Ramazan orucunun da düzenli tutulduğu araştırmada aktarılmıştır. (A.g.e.: 149).

3.4.7. Tarikatlara Bağlı Olup Olmama

Tarikata bağlı olmak dinin farzlarından birisi değildir. Yapılan görüşmelerde özellikle kadın hacılarımızdan bir kısmı tarikatlara fetva hususunda başvurduklarını fakat bağlılık anlamında herhangi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmişlerdir. Diğer bir kısım haftalık düzenli bir şekilde çevrelerinde bulunan tarikatlara mensup olan

kişilerle birlikte vaaz programlarına katıldıklarını ve bilinen tarikatların büyüklerine de saygı duyduklarını ifade etmişlerdir.

Hac zaten kendini tutma ve disiplinli bir hayatın başlangıcı olduğu için ülkemize döndükten sonra hacılarımız bu noktada daha bilinçli davranmaya başlamışlardır. Erkek hacılarımızda hac öncesi ve hac sonrasında tarikatlara bağlılık olmadığı gözlemlenmiştir. Onlarda yine kadın hacılarımız gibi tarikat büyüklerine saygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Topluluk olarak sadece kendi çevrelerinde bulunan camilerdeki namazlara, özel gün ve gecelerdeki programlara iştirak ettiklerini belirtmişlerdi. Birbirleriyle evli olan iki hacımız bu konuda fikirlerini şöyle beyan etmişlerdir:

“Biz çok eski dönemlerden beri İstanbul’un Fatih ilçesinde ikamet etmekteyiz. Bilindiği gibi burası çeşitli tarikatların yoğun olduğu bir bölgedir. Hatta bunlara mensup olan kişilerle komşuluk ilişkilerimizde devam etmektedir. İş dolayısıyla İstanbul’un çeşitli semtlerinde bulunma fırsatımızda oldu. Bu vesileyle çok fazla insan tanıdığımızı söyleyebiliriz. Hepsinin kendilerine göre bir yaşam tarzı var. Dini noktada bazıları çok katı olabilirken bazıları daha naif olabiliyor. Çok çeşitli insan tanımamız bizde belli şeylerin yerleşmesine de sebebiyet verdi. Gerek hacdan önce gerek hacdan sonra hiçbir şekilde herhangi bir tarikata bağlanma ihtiyacı hissetmedik. Zaten sürekli okuyan ve kendimizi dini noktalarda geliştirmeye çalışan insanlarız. Bilemediğimiz veya merak ettiğimiz herhangi bir hususu da yakın tanıdığımız olan güvenilir birkaç hocamıza soruyor veya Diyanet İşleri Başkanlığının fetva kurulundan öğreniyoruz. Tarikata bağlı olanlara saygı duyuyoruz ve kendimiz hiçbir şekilde bağlanmayı düşünmüyoruz.”

Yine hacılarımızdan iki bayan tarikatlara bağlılık noktasındaki sorumuza aşağıdaki gibi cevap vermişlerdir.

“Ben tarikatlara karşı değilim fakat kendi adıma da bağlanmayı düşünmüyorum. Zaten dindar bir ailede yetiştim, dini konuları biliyor bilmediklerimi de öğrenmeye gayret ediyorum. Tarikat mensubu olan arkadaşarımla birlikte bazen toplu sohbet ve etkinliklere katılıyorum. Tarikatlara bağlı olana saygı duymakla birlikte kendi adıma temkinli durmayı tercih ediyorum.”

“Tarikatlara mensup bir ailede dünyaya geldim. Zaten oturduğum muhitte çok çeşitli tarikatların bulunduğu bir yerdir. Bazı noktalarda çocukken çok katı bir eğitimden

geçtiğimi de söyleyebilirim. Fakat büyümeye başladığım zaman bazı şeyleri kendimce sorguladım ve tarikatlardan biraz uzaklaşmaya başladım. Benim fikrime göre Allah zaten insana bir akıl vermiş, kutsal kitapları ve onu açıklasın diye peygamberleri de göndermiştir. Ben neden bu noktada aklımı kullanmayayım ve sürekli birilerine bağlı olup sorular sormak zorunda kalayım. Çocukken girdiğim ortamlara şu anda pek girmiyor ve ibadetimi Allah huzurunda bildiğim kadarıyla yapıyorum. Tarikatlara bağlı olanlara saygı duymakla birlikte kendim bağlanmayı düşünmüyor ve böyle bir zorunlulukta hissetmiyorum.”

Konya hacılarının incelendiği Sayın Bayyigit’in araştırmasında belli bir kısım hacının hac öncesinde tarikatlarla bağlantısı bulunmaktadır. Hac sonrasında da ufak bir kesim tarikatlara bağlanmıştır. Bu hususta yaş, eğitim, gelir düzeyi, ikamet edilen yerler önemli hususlardandır. Hac sonrasında tarikatlara bağlananların genellikle orta düzeyde tahsil görmüş, kentlerde oturan ve gelir düzeyi üst seviyelerde olan erkeklerin olduğu görülmektedir (A.g.e.: 157)

Görüşme yaptığımız hacılarımızın büyük bir kısmı tarikata bağlanmayı düşünmediğini ifade ederken, sadece özel gün ve gecelerde ki belli programlara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Tarikatlarla münasebetlerinin genellikle aile ve arkadaş vasıtasıyla olduğunu belirtmişlerdir.

3.4.8. İçki ve Sigara Kullanımı

Büyük günahlar arasında sayılan sarhoş edici ve keyif verici maddelerin vücuda girmesiyle idrak seviyesi istenilen şekilde aktif olamaz. Kullanılmaya başladığı anda akıl mekanizması devre dışı kalır. Zararlı alışkanlıklar arasında toplumda yaygın olarak görülen sigara kullanımı da mevcuttur. İçki ve sigara kullanımı hususunda ismini vermek istemeyen erkek bir hacımızın cevabı şöyledir.

“Hacdan evvel ibadetlerimi yapan birisiydim fakat yaptığım ibadeti lekeleyen bir husus vardı. Arada içki içiyor ve bu konuda kendime bir türlü engel olamıyordum. İbadet yapsam bile bu huyum yüzünden asla hacca gidebileceğimi düşünmüyor ve hacı olmayı kendime yakıştıramıyordum. Allah’ın haram kıldığı bir konuda irademi olumlu anlamda kullanamazken nasıl olurda hac gibi yüce bir ibadeti yaptıktan sonra kendimi koruyabilirdim? İnsanların yüzüne nasıl bakacaktım? Hem hacı olmuş hem de içki içiyor demelerinden de korkuyordum. Tabi bir yandan yaptığım günahın vicdan azabı

beni yoruyorken bir yandan da acaba hacca gitsem hacılığımı koruyabilir miyim? Düşüncesi beni fena halde yormaya başlamıştı, aklımda sürekli bu tarz sorular vardı ama bir yandan da inşallah en yakın zamanda hac nasip olsun diye çok dua ediyordum. Kafamda ki bu düşünceyi çok sevdiğim bir dostuma açtım. Oda bana bireysel olmak kaydıyla Allah'ın günahları affedici olduğunu sadece kul hakkının vebalinin fazlaca olduğunu anlattı. O hevesle gittim hemen hac ön kaydımı yaptırdım. İmtihan bu ya o zaman zarfı içerisinde nefsimle çok fazla şekilde imtihan olmaya başladım. Ama kararlıydım hacca yazıldığım için ne olursa olsun nefsimi yenilmek istemiyordum. Kendimi başka şeylerle meşgul etmeye karar verdim. Herhangi bir konuda kendimi geliştirmekte en azından beni bu tarz düşüncelerden uzak tutar diye düşündüm. Hac kuram üçüncü senede çıktı. Elhamdülillah o zamana kadar da ağzıma bir damla içki bile sürmedim. Hacda zaten bu günahım için Allah'a çok yalvardım, ağladım ve tövbe ettim. Hacdan döndükten sonra da çok şükür hiç içki kullanmadım. Şimdi ise o günlerime asla dönmek bile istemiyorum.”

Yine hacılarımızdan ismini vermek istemeyen bayan bir hacımız sorumuza aşağıdaki gibi cevap vermiştir:

“Ben çok küçük yaşlardan beri sigara kullanan birisiydim. Günde bir paket sigara içtiğim zamanlarım olmuştur. Yani diğer insanlar için yemek içmek nasıl önemliyse benim içinde sigara içmek aynı boyuttaydı. Oruç tuttuğum zamanlarda ise en çok zorlandığım husus buydu. Sırf sigara içebilmek için iftarı zor beklerdim. Bu kadar sigara içmenin elbette olumsuz geri dönüşleri olacaktı. Bu süreçte koah hastalığına yakalandım. Doktorum sigarayı bırakmamı devamı halinde akciğerlerimin çok kötü zarar göreceğini söyledi. Bende ölüm korkusuyla sigarayı bıraktım. Dayanamam diye düşünürken çok şükür ki Allah sabrını verdi. Son beş yıldır sigara kullanmıyorum. Hatta çevremde kullanan kişilere sürekli uyarılarda bulunuyorum. Rabbim hepimizi kötü alışkanlıklardan muhafaza buyursun inşallah.”

Yapılan her iki görüşmede de hacılarımız kendi nefisleriyle imtihan olduklarını belirtmiş ve bu nokta da en başta başarısız olacaklarını düşünmüşlerdir. Edinilen bilgilerde kötü alışkanlıkların insanda olumsuz düşüncelerin oluşmasında belli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Özellikle bireysel manada vicdani anlamda sorgulamada söz konusudur. Arafat Vakfesinden evvel çadırlarımızda bulunurken bu iki hacımız başta olmak üzere kötü alışkanlıklarını bırakmak isteyen ve yeni bir hayatın kapısını aralamak isteyen hacılarımızda kabile başkanımızdan toplu dua

ricasında bulunmuşlardır. Cemaatle akşam namazı kılındıktan sonra kabile başkanımız hacılarımızın isteklerini geri çevirmeyerek bir dua programı düzenlenmiştir. Dua programında hacılarımızın hem heyecanlı hem de yapmış oldukları bu eylemlerden dolayı pişman oldukları gözlemlenmiştir. Gözyaşları içerisinde edilen tövbeler, kalbin en derin noktasından kopup gelen dualarla hacılarımız gözyaşlarını tutamamışlardır. Neticede mübarek bir zaman dilimi olan Arafat en güzel dileklere ev sahipliğinin yapıldığı bir yerdir. Hacılarımız için bu özel zaman eski alışkanlıklarına son verip daha temiz bir hayata adım atmaları hususunda önemli bir başlangıçta olmuştur.

3.4.9. Gıybet Yapmak

Gıybet bir insanın hoşuna gitmeyecek şekilde arkasından konuşmaktır. Allah insanı şerefli bir varlık olarak yaratmıştır. Onu aşağı konuma çekmek kulların insiyatiline bırakılmamıştır. Toplumumuzda fazlaca yaygın olan gıybet konusunda hacılarımızın kutsal topraklarda fazla dikkatli davranmadıklarına şahit olduk. Bu konuda hacılarımızın görüşleri aşağıdaki gibidir.

“Bizim toplumumuzda birisine adam öldürür müsün veya domuz eti yer misin? Tarzında bir soru sorsak herkes buna karşı çıktığı gibi soran kişiyi de güzelce azarlar. Bu tavrın sebebiyse bir Müslüman bunları yaparsa Allah katında günahkâr olur düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Oysa bilerek veya bilmeyerek her gün daha fazla günah sahibi olduğumuzun farkında bile değiliz. Namaz kılıyoruz, oruç tutuyoruz ama birilerinin gıybetini yapmaktan da geri durmuyoruz. Hac öncesinde bu hususa pek dikkat etmezdim hatta böyle bir ortamda bulunduğum zaman istekle iştirak ederdim. İşin ilginç yanı gıybet yaptıktan sonra hiçbir şey olmamış gibi kalkıp namaz kılar veya Kur’an-ı Kerim okurduk. Bu huyum beni ara ara rahatsız etse de üzerinde fazla durmazdım. Hacca yakın bir zaman diliminde kendimde bazı değişiklikler yapmaya karar vermiştim. Değişime en başta gıybeti terk ederek başlamak istedim. Neticede Rabbimin huzuruna çıkabilmek için alnımın ak olması gerekirdi. Elhamdülillah hacdan sonra gıybet yapılan ortamlara artık girmiyor ve bu konuda hassas davranmaya gayret ediyorum.”

“Toplumumuzda genellikle kadınlar gıybet yapar ve birbirlerini çekiştirir inancı bulunsa da ben erkek olarak hemcinslerimin daha fazla gıybet yaptığını düşünüyorum. Birbirleri ile akrabalık bağı bulunan kişilerin bu hususta çok fazla eleştiri yaptığını ve

yüzüne gülüp arkasından konuştuğuna şahit oldum. Bakıyorsunuz yaşını başını almış adamlar hiç çekinmeden başkalarının aileleri, çocukları veya malı mülkü hakkında konuşma hakkını kendilerinde buluyorlar. Bizzat bu konulara karşı çıksam da bazen konu içerisinde de kendimi buluyorum. İçten içe kendime kızsam da ne yalan söyleyeyim sohbet esnasında bazen hoşuma da gidiyordu. Hac kuram çıktıktan sonra düşündüm hacı olacaksam kendime çeki düzen vermeli ve ahlakımı dahada güzelleştirmeliydim. Allah kul hakkı ve şirk haricindeki her günahı affederken ben ahirette Rabbimin huzuruna bu şekilde çıkmamalıydım. Hacdan sonra bu noktada daha dikkatli davranmaya başladım. Artık bu tarz ortamlara pek katılmamaya gayret ediyorum ve kendimi bu manada düzeltmeye çalışıyorum.

“Dedikodu insanı çok rahatsız etmeyen bir husus gibi görünse de insan bunu bizzat yaşayınca anlıyor. Bu duruma şahit olduğum bir olayı anlatmak istiyorum. Bir gün bir yerde oturuyoruz ve tanıdık biri hakkında konuşuyoruz sonrasında o kişi ortama gelince herkes sustu ve normal bir şekilde muhabbet etmeye başladı. Bende o gün bir uyanma oldu kendi kendime bu yaptığımız resmen riyakarlık. Az önce bu kadın hakkında olumsuz ve kötü şekilde konuşuyorduk şimdi ise hiç öyle bir durum yaşanmamış gibi gayet samimi bir şekilde konuşuyoruz. Bu nasıl bir Müslümanlık, resmen kendimi kandırıyorum, birde beş vakit hiç çekinmeden Allah’ın huzuruna çıkıyorum dedim. Hacdan önce kendime ve Rabbime söz verdim bir daha asla böyle bir ortamda bulunmayı bana nasip etmesin. Hacda en çok bu günahım için tövbe ettim diyebilirim. Hacdan sonrada her vakit namazını kıldıktan sonra çok dua ediyorum ve her daim tövbede ediyorum. Rabbim günahlarımızı affetsin inşallah.”

Bu hususta Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt’ın Sosyo-Kültürel yönleriyle Türkiye’de Hac olayı isimli çalışmasında Konya hacılarının verdikleri cevaplar genel olarak aynı olmakla birlikte sayısal olarak veriler şu şekildedir. Hac öncesinde 205 kişi hiç gıybet yapmazken 148 kişi gıybet yaptığını ifade etmiştir. Hac sonrasında ise 132 kişinin gıybeti terk ettiğini ve geri kalan 16 kişinin ise gıybeteye devam ettiği belirlenmiştir (A.g.e.: 152).

Haccın değiştirici ve dönüştürücü etkisi burada tekrardan kendisini göstermiş olmaktadır. Konya hacıları ve İstanbul hacılarının ortak özelliği ise bu günahı çoğu zaman istemeyerek yapıp, yaptıkları zamanda bundan üzüntü duymalarıdır. Gıybet yapmak bazı durumlarda insanlara hoş gelse de bu alışkanlık çoğu zaman bataklık halini almakta ve kişi sürekli kendisini bunun içerisinde bulmaktadır. Konya

hacılarının verilerinde gıybet yapanların çoğunluğu kadın olduğu görülürken İstanbul hacılarında bu durum hem erkekler hem de kadınlar olarak belirlenmiştir. Konya hacılarında özellikle kırsal kesimde yaşayan ve ekonomik anlamda alt sınıf olan kişiler gıybet yaparken İstanbul hacılarında özellikle iş hayatı sebebiyle veya maddi durumu iyi olanların akraba çevrelerinde gıybet yapıldığı belirlenmiştir. Konya hacılarında gıybet terkedildikten sonra kadınlar arasındaki ilişkiler dahada zayıflamıştır. İstanbul hacılarında ise gıybet terkedildikten sonra dedikodu yapan yakın çevreyle araya mesafe konulmasının daha iyi olacağı kanaatine varılmıştır. Konya hacılarında haccın dönüştürücü etkisi fakirlerde fazlayken İstanbul hacılarında ortak kesim ve daha üst sınıftaki hacılara etki etmiştir. Hacılarımız özellikle iş arkadaşlıkları ve akrabalık ilişkilerine karşı yeni bir bakış açısı geliştirmiştir.

3.4.10. Yalan Söylemek ve İftira

Kur'an-ı Kerim yalan söyleyen kişilerin kalplerinde hastalık taşıdıklarını, günah sahibi olduklarını ve kıyamet gününde azabı hak ettiklerini bildirmektedir. İftira bir diğer ismiyle bühtan da hukuki ve ahlaki anlamda etik sayılmayan, bir Müslümana da asla yakışmayan durumlardandır. Su-i zan bile yapmaktan uzak durulması gerektiği ve bu tarz düşüncelerin insanda ki ahlaki melekeyi de değiştirdiği alimler tarafından rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber hadislerinde ve sünnetlerinde sahabelerine sık sık bu konularda hatırlatmalarda bulunmuştur. Yapılan görüşmelerde hacılarımızdan bir hanım efendinin açıklamaları şu şekildedir:

“Bu tarz durumların genellikle çevreden kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Çocukken bazı hususlarda ne kadar taviz verilirse olgunluk çağına gelince taviz verilen bu huylar kötü ahlak olarak insanda kalmaktadır. Dinimizin özellikle yalan söylemek ve iftira atmakla ilgili uyarılarına ara ara bakarım ve bunu kendime sürekli hatırlatırım. Ama maalesef toplum olarak en zayıf olduğumuz konulardan bir tanesi de bu. Yeri geliyor çocuğumuza bile hiç çekinmeden yalan söyleyebiliyor veya çok yakın bir tanıdığımıza iftira atabiliyoruz Allah korusun. Rabbim bu tarz kötülüklerden bizleri muhafaza buyursun ve güzel ahlaktan ayırmasın inşallah.”

Bayyigit araştırmasında Konya hacılarının ibadet öncesinde 275 tanesinin hiç yalan söylemediğini 78 tanesinin yalan söylediğini belirtmiştir. Hac sonrasında ise yalanı

terk eden kişilerin sayısı 132 olup devam edenlerin sayısı 16 kişi olarak belirlenmiştir (152).

İstanbul kafilesinde ki hacılarımız bu soruya cevap verirken en yakınlarından örnekler vermişlerdir. Bu hususta çok dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Her iki araştırmada özellikle hac öncesinde hacıların yapmış oldukları bu kötü eylemden pişmanlık duyduklarını, kendilerini manevi olarak hacca hazırlarken kötü huylarından vazgeçtiklerini veya bu hususta çaba sarfettiklerini ifade etmişlerdir. Konya araştırmasında erkekler kadınlara nazaran daha az yalan söylerken İstanbul için durum eşit olarak belirlenmiştir. Her iki araştırmada da sosyal çevre, eğitim, ekonomik durumun yalan ve iftira meselesinde farklılık oluşturduğu belirlenmiştir.

3.4.11. Ticaret ve İş Ahlakı

Kâr elde etme üzerine dayalı bir meslek dalı olan ticaret toplumda oldukça yaygındır. Bu mesleği icra eden kişiler tüccar olarak adlandırılmaktadır. Hadislerde ve ayetlerde bu mesleği hakkıyla yerine getirenler övülürken, hakkını veremeyen veya ticaret esnasında mesleki ahlakla bağdaşmayacak şekilde davranan ve alıcıyı aldatanların dünya ve ahiretini kaybedenler olduğu belirtilmektedir. Bu mesleğin fıkhi manada yapılması farz-ı kifaye kapsamında alınmış olup meslek ahlakını öğrenme ve inceliklerini bilmekse farz-ı ayın kapsamında sayılmıştır. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde alıcıyı aldatmamak hususunda da yönetici olan kişiler ticaretle uğraşan kişilere önemli uyarılarda bulunmuştur (Kallek, 2012: 134).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte piyasanın farklılaşması, yabancı devletlerle yapılan alışverişler bu hususta geniş bir pazar payı da müşteriye sunmaktadır. Son yıllarda toplumumuzda özellikle esnaf veya tacirlerin sadece rant ağlamak ve kâr elde etmek amacıyla satış yaptıkları görülmektedir. Malın alış satış fiyatı üzerinden normal standartlarda değil de zamlı satılması benimsenmiştir. Kazancın helal veya haram olmasından ziyade daha fazla kazanmak insanları her daim cezbetmektedir. Bu hususta hacılarımızla yapılan görüşmede cevaplar aşağıdaki gibi verilmiştir.

“Benim mesleğim ticaret hatta yıllardır bu işin içerisindeyim yani bir nevi babamdan miras kaldı diyebilirim. Çocukluğumdan beri pek çok insanla muhatap oldum ve açıkçası çoğunun da ahlaki noktada eksiklikleri olduğunu fark ettim. Yanlış anlamayın kendimi çok dürüst veya dindar biri olarak gösterme niyetinde değilim. Ama insanlar

kul hakkı noktasında maalesef çok umursamaz davranıyorlar. Örneğin bir kilo pirinç isteyen müşteriden tam parasını alıyor ama maalesef müşteriye dokuz yüz gram pirinç veriyor ve esnaf o eksik olan yüz gramla kâr elde ettiğini sanıyor. Halbuki kazandığı paranın bereketini ve helallliğini kaybediyor ama bunun farkında bile değil. Hani bir söz vardır helal bir TL haram bin TL'den fazladır. İnsan hayatını buna göre ayarlamalı ve fani olan alem için ebedi olan ahiretini yakmamalı. Yediğine, içtiğine, çoluk çocuğunun rızkına başkalarının hakkını karıştırmamalı.”

“Toplumumuzda bu hususa hiç dikkat edilmediğini düşünüyorum. Günümüzde herkes çok kazanmanın derdinde maalesef. Kendim esnaf veya tacir değilim ama bu konuda insanlarımızın fazla umursamaz olduklarını düşünüyorum. 1999 yılında depremi yaşamış birisiyim aynı şekilde korona dönemi de çok iyi bilirsiniz. Kısaca insanımız en zor zamanlarda fiyatları yükseltmeyi kendisine vazife biliyor. Dikkat ediyorum özel günler ve gecelerde, ramazan da fiyatlar normalden daha yüksek maalesef. Çok şükür maddi açıdan kötü değilim ama maddi durumu olmayanlar ne yapsın? Üstelik esnafların içinde beş vakit namazını kılan, hacı olan yani çok dindar diye bildiğimiz insanlarda mevcut. Bu durumu İslam ahlakıyla hiç bağdaştıramıyorum. İnsanlar mecburen alışveriş yapmak zorundalar. Hatta beni çok üzen durumlardan bir tanesi de ürünün parasını tam verdiğimiz halde bozuk veya çürük malın satılması. Bu tarz esnaflardan asla alışveriş yapmıyorum. Neticede dürüst değiller ve güven duygumuzu fazlasıyla zedeliyorlar.”

Hacılarımızla yapılan görüşmede ticaret ahlakının toplumumuzda yerleşmediği ve maalesef müşterilerin bu konuda pek çok kez mağdur oldukları gözlemlenmiştir.

Sayın Mehmet Bayyigit'in araştırmasına baktığımızda hacca gidip gelen kişilerin tüccarlık mesleğinden uzak durdukları ve bunun sebebinin de günahattan uzak durmak adına olduğu belirtilmiştir. O dönem için hacca gidip gelenlerden metreden teraziden el çekmesi görüşü yaygındır. Bu aslında tüm ticaret erbabı için kullanılan bir deyimdir. Yani hac yapan kişiler maddiyattan ziyade maneviyata önem vermeli ve kendilerini bu noktada fazlaca geliştirmeliler. Tacirlerin salt ibadet yönüyle değil, manevi ve ahlaki açıdan bu değişimi ve gelişimi göstermeleri gerekmektedir. Teknolojinin getirmiş olduğu yenilikler, sunulan imkanların fazlalığı iş hayatına da aksetmiş ve bu noktada günümüzde daha materyalist bir mantık ortaya çıkmıştır (160).

Her iki şehrin hacıları da tacirlerin iş ve ticaret ahlakı hususunda bazı tespitlerde bulunmuştur. Konya hacılarından tacir olanlar hac sonrası bu mesleği bırakıp genellikle oğullarına devrederken İstanbul hacılarında durum tam tersidir. Kişiler hac dönüşünde de mesleklerine devam etmekle birlikte eskisinden daha fazla dikkatli bir şekilde hareket etmektedirler. Borç veya zam noktasında piyasadan ziyade malın değeri üzerinden fiyat belirlemesi yaptıklarını ve müşteriye bozuk ürün değil de parasının karşılığı olan temiz ve taze ürünleri verdiklerini belirtmişlerdir. Bu husus haccın ahlaki anlamda ki değişimine güzel bir örnektir.

3.5. Hacı Olmanın Kişiyi Sağlamış Olduğu Avantajlar

Toplumumuzda bazı özel sahip olmak insanlar arasında daha farklı bir konuma sahip olmakla eşdeğer olup saygın birisi olmayı da gerektirmektedir. Bütün ibadetleri içerisinde barındıran haccın insana vermiş olduğu hacılık sıfatı ise sosyolojik anlamda fazlasıyla hissedilmektedir. Tabii her statünün insana verdiği ağır bir sorumlulukta bulunmaktadır. Mekân ve zaman boyutuyla farklı hisler uyandıran bu kutlu ibadet sonrasında hacıdan beklenen dönüşlerin olumlu manada olmasıdır. Her kişinin hacdan anladığı ve algıladığı hisler birbirinden farklı boyutta olmaktadır. Öncelikle dünyevi anlamdaki helal olan belli başlı şeylerin yasak kılınması ile başlayan bu süreç sonunda bireysel manada düşüncelerde, uygulama yönüyle ibadetlerde, sosyal ilişkilerde, insanların karşılaştıkları zorluklarda, merhamet ve sabır duygularının gelişmesinde, diğerkâm olma gibi hususlarda görülmektedir. Bu bağlamda yapılan görüşmelerde bayan bir hacımız şu şekilde cevap vermiştir.

“Hac yaptıktan sonra dünyaya daha farklı bir gözle bakmaya başladım. Önceden bana neyin önemli olduğu sorsanız cevabım hemen hemen her insanın istekleri gibi maddi şeyler olurdu. Örneğin güzel bir ev, iyi bir araba, marka kıyafetler veya zengin olmak gibi. Hac dünyada maddi şeylerin geçici olduğunu, manevi olanların ise hem dünyada hem de ahirette insana huzur ve mutluluk verdiğini gösterdi. Kendi ruhumu iyileştirmede ve hayatın anlamını bulmamda en büyük rehber oldu. Artık yaşantımda beni mutlu eden şeyler maddiyat üzerine değil de tamamen maneviyat üzerine kurulu olan şeylerdir.”

Ömür boyunca hayali kurulan mekânların canlı olarak görülmesi kişideki şükür duygularını daha üst boyuta ulaştırmaktadır. Toplum tarafından saygı duyulan ve farklı

bir konuma konulan hacı herkesin nezdinde bir statü sahibi olmuştur. Hacıların bizzat yaşadıkları bu manevi atmosferi her daim zihinlerinde canlı tutmaya çalışmaları almış oldukları sığfata layık olduklarını gösterebilme kaygılarından kaynaklanmakta ve buda insana bir sorumluluk yüklemektedir. Geçici dünya hayatının maddi lezzetlerinden kalıcı olan ahiret hayatının manevi lezzetlerine geçiş yapan hacılar kalan yaşamlarını temiz bir hayat düşüncesine göre dizayn etmeye çalışmakta ve çevrelerine de bunu yansıtmaya hususunda azami gayret sarfetmektedirler.

Erkek olan bir hacımızın ise ifadeleri şu şekildedir: “Her insanın hacdan beklentisi ve yapmış olduğu dualar hemen hemen aynı şeyler üzerinedir. Fakat ben bu noktada içimden geçen duyguların tam anlamıyla yerini bulmasını ve o güzel mekanların hacdan sonrada ruhumdan ve zihnimden silinmemesini istedim. İbadetlerimi önceden yapmadığım için hac sonrasında bu hususa daha fazla özen göstermeye gayret ediyorum. Belki inanmayacaksınız ama haccın bana en büyük getirisi disiplin ve zaman kavramları üzerine olmuştur. Artık sabahları erken kalkıyor, akşamları erken uyuyorum. Vaktimi gereksiz şeylerle geçirmemeye gayret ediyorum, faydalı olana yönelme konusunda irademi zorluyorum. Eskiden arkadaşlarımla çok fazla vakit geçiriyordum. Hac öncesinde kahvehane gibi ortamlara da sık sık giderken hac sonrasında artık gitmiyorum. Vaktimi daha çok ibadetler ve ilmi çalışmalar üzerine değerlendiriyorum. Kalan ömrümü daha özenli ve verimli bir şekilde geçirmek istiyorum. Esas huzur insanın kendisini eğitmesi, ruhunu manevi anlamda beslemesiymiş. Bunu sonradan fark ettiğime üzülsem de kalan zamanımı boşa geçirmedim için seviniyorum.”

Toplumun kişiye vermiş olduğu hacı ünvanı bir nevi kontrol mekanizması görevi ifa etmektedir. Örnek bir şahıs olması, çıkılan üst mertebeden kesinlikle aşağıya inilmemesi, her daim emr-i bil maruf nehy-i anil münker dairesinde hareket edilmesi toplumun hacıdan beklediği belli başlı hususlardır. Yapılan herhangi bir hata hacılığın lekelenmesi anlamına gelmektedir. (Onay, 2006: 2).

Hac kişide bir nevi nefis muhasebesi yapmak, kendine münhasır olan fiillerini olumlu manada değiştirmek, insan ilişkilerini düzeltmek noktasında bir olumlama yaşadığı süreçtir. Kul hakkının insan üzerinde ki psikolojik baskısı da hac boyunca beklenen değişimin bir süreci nispetindedir. Erdemli ve faziletli pek çok davranış hacda kazanılmakla birlikte hac yapan kişiler bu yönleriyle toplumda hemen ayırt edilmektedir (Geçioğlu, 2019: 45).

Özellikle yaş ve statü açısından bu anlatılanlar birbirinden oldukça farklı boyutta olmaktadır. Kafitemizde ki hacılardan okur yazar olanların durumu oldukça fazladır. Hacda ve hacdan sonra ki süreçte değişim ve dönüşüme fazlaca açık olan, verimin en çok hissedildiği aktif olan gruplar içerisinde bu tarz kişiler bulunmaktadır. Yani eğitimin değişim ve dönüşüme katkısı oldukça fazladır. Yaşın etkisinin de performans açısından önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Genç olan hacılar yaşı büyük olanlara nispetle ibadetlerini daha aktif bir şekilde yapmakta ve toplumun beklentilerini üst düzeyde karşılayarak sürece daha kolay bir şekilde uyum sağlamaktadırlar. İletişim açısından ise kadın erkek ilişkilerinde farklılık olmakla birlikte kadınların sosyal manada erkeklere nazaran daha girişken bir yapıya sahip oldukları gözlemlenmiştir. Erkek hacılarımızın da gruplarında ki kişilerle daha kolay arkadaş oldukları gözlemlenmiştir. Yaşı çok ileri olan bayan bir hacımızın ifadeleri şu şekildedir:

“Ömrüm boyunca belki de çok bilinçsiz bir şekilde ibadet ettim. Yapmış olduğum ibadetlere baktığımda sadece belli hareketlerden ibaret olduğunu düşünüyordum. Fakat hac bende ki bu olumsuz fikri değiştirdi. Arafat vakfesinden sonra düşüncelerim arasında en belirgin olanın Allah’ın affedici olduğu fikri oldu. Çünkü ibadetlerimi eksik yapsam bile Allah’ın rahmeti çok geniş olduğundan muhakkak beni affeder düşüncesi güven duyma hissimi daha geliştirmeme neden oldu. Elhamdülillah bu huzuru ve güveni bana nasip edene.”

Ayetlerde ve hadislerde bizlere vurgulanan hususlara bakarsak hac Allah rızası için yapılan, kötülüklerden uzaklaştıran, takvaya uygun davranıldığında kişiyi ilk yaratılış anındaki gibi tertemiz kılan, usulüne uygun yapıp, ömür boyunca bazı şeylere de dikkat edildiğinde cenneti kazandıran yüce ve kutlu bir ibadettir. Hac insanın bedeninden ziyade kalbinin ve ruhunun arındığı, ders olarak bundan çeşitli payeler çıkardığı farklı bir ibadettir. Hac yapanların Allah’ın misafirleri oldukları bizlere sık sık vurgulanan bir husustur. Her misafir gibi hac yapanında belli bir müddet sonra dünyada misafirliği biterek esas yurdu olan ahirete yolcuğu başlamaktadır. Kurandaki ifadeler sonsuz hayatın ahiret olduğu hususunu hatırlatarak dünyada ki kısa zamanın çok iyi değerlendirilmesini, kazanımların olumlu manada olması gerektiğini hatırlatmaktadır. İslam Mekke döneminden Medine dönemine nasıl bir gelişim aşaması gösterdiyse insanda hac yaparak buna benzer bir gelişim aşamasından

geçmektedir. Hac yapan kişiden Allah'ın istediği husus ise bu güzellikleri idrak edebilmesidir.

Bireyde dinin en temel unsuru olan takva bilincinin gelişmesine katkı sunmakla birlikte nefisteki kötülük duygusunu da uzaklaştırmaktadır. Dini tecrübe zorluklarla başa çıkmada ona bir yol ve rehber olur. Haccın sık sık Allah'ı anma ve verilen şeylere karşı minnet duygusunu harekete geçirme özelliği bulunmaktadır. Kardeşlik duygularının pekişmesine de olanak sağlayan hac kişilerde ahlaki durumların gelişmesine katkı sunmaktadır. Bu hususta bayan bir hacımızın fikirleri şu şekildedir:

“Hacdan evvel takva denilince aklıma sadece kılık kıyafet mevzusu gelirdi. Hacda gerçek anlamda takvanın ahlak ve sabır olduğuna kanaat getirdim. Toplu yaşanan bir ortamda insanların kılık kıyafetinden ziyade ahlakı ve sabrıyla imtihan oluyoruz. Gözlemediğim bir husus şu ki eş veya kardeş bile olsa insanlar birbirlerine tahammül etmekte oldukça zorlanıyorlar. Bu konuda hacda sabırlı davranacağıma söz verdim ve hac sonrasında da kendimi oldukça geliştirdim. Artık insanlara sabrediyor ve herkese daha iyi davranmaya gayret gösteriyorum.”

Hac yapılış itibarıyla zor ve sabır gerektiren bir ritüeldir. Sadece hac esnasında değil onun öncesinde de pek çok güzel erdemın kazanılması önemli olmakla birlikte manevi olarak kalbin eğitilmesi ve karakter anlamında da belirli olgunluğa erişmek gerekmektedir. Hac yasaklarından olan fisk ve cedel kişiyi psikolojik ve sosyolojik manada bir sınava tabi tutmaktadır. Yine ihramlı iken insanın kişisel bakımından uzak kalması, belli bir süre süs ve güzellik unsurlarından ayrılması da manevi olarak güzelleşmeye canlı bir örnektir. İnsan bu süreç boyunca fani olan bedeni ile değil de ebedi olan ruhunun güzelliğiyle ilgilenip onun gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bir nevi geçici olandan kalıcı olana geçiş yaparak ahirete doğru bir hazırlık yapmaktadır.

Şirk ve kul hakkı haricindeki diğer tüm günahlar haccın eda edilmesiyle birlikte bağışlanarak kulun hayatında yepyeni bir sayfanın başlangıcı olmaktadır. Hac geçmiş ve gelecek arasında ki yolculuğun en güzel duraklardan birisidir. Asırlardır devam eden bu ibadetin diğer bir özelliği de Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi, ahlaki olarak birçok güzel huyun insanda ve toplumda görünür hale gelmesidir. Irkı, dili, rengi, mezhebi, kültürü farklı olan Müslümanlar sadece Allah'ın rızasına mazhar olmak temennisi ile bir araya gelerek bu meşakkatli vazifeyi ikmal etmek için pek çok sıkıntılara katlanmaktadırlar.

Rabbani terbiyenin kulların yaşantısında ki öneminin büyüklüğü tartışılmazdır. Ayetler bu bağlamda Allah'a bağlılığın bir göstergesi olan kurbanların sadece O'na sunulması, kulların faydalı olan şeylere şahitlik etmeleri, kendi yediklerinden, içtiklerinden ve giydiklerinden fakir olanlara infak ederek verilen emirlere itiraz etmemeleri gerektiği hususunda hatırlatmalarda bulunmaktadır.

Hac semavi ve batıl dinlerde ritüeller açısından farklılıklar gösterse de çok eski zamanlardan beri uygulanan insan hayatında çok özel yeri olan Hak katında da kutsal bir ibadettir. Kulluğun şuur hali, ruhun manevi doyuma ulaştığı sırlarla dolu bir uyanıştır. İnsana dünya hayatında rehber niteliğinde olan hac ben merkezci yapıyı yıkarak biz olarak var olabilmenin güzelliğini hatırlatmaktadır.

Hac görünen ritüellerden ziyade kendi bünyesinde sabır, huşu, teslimiyet, kanaatkarlık, tevazu ve şükür gibi güzel kavramlarında bulunduğunu inananlara hatırlatmaktadır. Haram olan şeyleri yapmamak konusunda Allah'a söz vermek ve verilen bu söze sıkı sıkıya bağlı kalmak gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in vurguladığı olgun insanda sorgulamadan ilahi kurallara tabi olan bu hususta büyük çaba sarf etmesi gerekmektedir.

3.6. Hac Yapmış Olmanın Toplumda Sağladığı Avantajlar

Dini formların en önemli özelliklerinden birisi ilahi kaynaktan beslenen belli bir düşünce sistemi olması sonrasında toplumu sosyal olarak etkileyen olaylarda veya rutin durumlarda bireylere kılavuzluk etmesidir. Bu açıdan ibadetler yönlendirme yaparak önce insanı daha sonrasında toplumu olumlu manada düzeltme özelliğine sahiptir. Sosyal yönüyle bakıldığında hac öncelikle bir arada yaşama tecrübesi getirdiği için kuralları bu noktada kişilere yaşayarak öğretmektedir (Ünal, 2010: 356)

İbadetler bir yönüyle de ahlaki anlamda gelişen kişilerin toplumda daha sağlıklı davranışlar oluşturmalarına katkı sağlamaktadır. Dini tecrübe olmadan sadece inançla bir şeylerin değişmesi pek mümkün olmamaktadır. Saygı ve kararlılığın ön plana çıktığı dini tecrübeye bağlılık ve bir amaca ulaşmanın vermiş olduğu mutluluk davranışlara mutlaka yansımaktadır. Toplumsal olarak ta olumlu birliktelik sağlayan ve kötülükten uzak bir yaşama kapı açar. Bu hususta bir erkek hacımızın görüşleri şöyledir:

“Hacdan önce çok asabi ve hiçbir şeyden memnun olmayan bir yapım vardı. Genel olarak en iyi şeylere bile kulp bulan bir huyum mevcuttu. Eşim yemek yaptığı zaman bile ona teşekkür etmekten acizdim. Oda artık bu huyuma alışmış olmalı ki hiçbir beklenti içerisine girmiyordu. Hacda insanların birbirleriyle olan iletişimini görünce bendeki memnuniyetsiz tavırların ve huysuzluğumun farkına vardım. Bu huyumu düzeltmek için elimden geleni yapıyorum ve etrafımda ki herkeste hacdan sonra çok değiştiğimi söylüyor. Artık ailemde ve çevremde daha fazla sevildiğimi fark ediyorum. İnsan gerçekten mutluluğu da mutsuzluğu da kendisi oluşturuyor ve sosyal ilişkilerinde de bunu fazlaca hissediyor.”

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili Almanya’da yaşayan hacımız görüşleri şöyledir: “Bildiğiniz gibi Türkiye’de insanlar birbirlerine yardım etmeyi severler. Almanya’da ise ailenizden ölen bile olsa yabancı komşularınız pek kapınızı açmaz, sadece yapılan toplu törenlere iştirak ederler. Biz Almanya’da yaşayan Türkler olarak bu konuda birbirimize daha bağlıyız. Gurbette yaşamının vermiş olduğu bir yakınlık hissiyatı da diyebilirim. Özellikle hac veya umre dönüşlerinde sanki bir düğün alayı ağırlar gibi hazırlıklar yapılır ve herkes bu güzel anı kutlar. Eş, dost, yakın akraba tebrik için gelir ve hacda yaşanan hatıralar o meclislerde tekrardan anlatılır. Hacı olan kişi fakirlere, yetimlere, öksüzlere yardım etmeye de gayret gösterir. Hacdan sonra toplumda ki birlik beraberlik ve saygı kavramlarının daha fazla geliştiğini düşünüyor ve bu hususta Allah’a her daim şükrediyorum.”

Konuyla alakalı ismini vermek istemeyen bayan bir hacımızın görüşleri şöyledir: “Ben kalabalık ailede yaşayan bir insanım bu sebeple kalabalık ortamlara kolay adapte olurum. Hacda birbirlerine yabancı olan insanların nasıl bir anda kaynaştıklarına şaşırılmamak mümkün değil. Oda arkadaşım 78 yaşında yaşlı bir teyzeydi. Hacca tek başına gelmiş ve sağlık olarak ta çok iyi bir bünyeye sahip değildi. Açıkçası odama ilk gittiğimde teyzeyi görünce moralim bozulmadı diyemem. Çünkü bu teyze nerdeyse bakıma muhtaç haldeydi. Aklımdan ilk geçen ben nasılsa yabancıyım, beni hiçbir şey alakadar etmez düşüncesi olmuştu. Sonrasında teyzeye hep yardımcı oldum, hatta çamaşırlarını bile yıkadım. Kısacası merhametimizi kaybetmemek en güzelidir. Allah hepimize sağlık sıhhat versin ve haccımızı kabul eylesin inşallah.”

Hac yapmış olmak sosyolojik olarak birlik ve bütünlük duygularını ön plana çıkartır. Kardeşçe bir ortamın oluşmasına zemin hazırlayan hacılık en zor zamanlarda paylaşmayı da insanlara öğretir. Kuran-ı Kerim’in salih amel kapsamının da emrettiği

güzel davranışların artması yönüyle dayanışmanın da sosyal olarak önünü açar. Yetimlerin korunması, fakirlere yardım edilmesi, yolda kalmış olanlara, düşkünlere, yaşlı olan kişiler yardımcı olunması, küslüklerin son bulması, ailedeki fertlere karşı daha hassas davranma, kadın ve erkeğin dini formattaki rollerini daha iyi kavrayabilmek noktasında insana bir kılavuz olur. Hacılık en başta din kardeşini kendisine tercih etme hususunda bireylerde ki egoist ve bencil duyguları yıktığı için nefsi emmareden gelen duygulara da kulak tıkımayı öğrenmektedir. Başkalarına yardımcı olan bu tarz düşünceli insanlardan oluşan toplumda elbette ki huzur ortamı hâkim olacaktır. Kısacası hac yapan kişiler toplumda bütünleştirici ve insanları kaynaştırıcı bir özelliğe sahip olmakla birlikte her daim övülen İslam ümmetini ortaya çıkartmaktadır.

SONUÇ

Uygulama yönüyle hac toplumunda ve bireyde değişimle dönüşümün en fazla görüldüğü ibadetlerden bir tanesidir. Araştırma haccın hacılar üzerinde ki sosyolojik etkileri, günlük yapılan ibadetlerde ki değişim ve bu ibadetlerden nasıl etkilenmiş oldukları düşüncelerinden hareketle hazırlanmıştır. Bireyin hayattaki varoluşunun amacına uygun bir şekilde yaşam sürmesi, sosyal ve kültürel farklılıkların toplum nezdinde nasıl etki ettiği hakkında açıklamalar yapılarak hac boyunca bir arada yaşama tecrübesi de bu kapsamda ele alınmıştır.

Araştırmada “literatür taraması”, “tarihsel yöntem” ve “görüşme” üzerinden elde edilen verilerle birlikte sonuç kısmına ulaşılmıştır. Alan araştırması olan bu çalışma, 2019 yılında İstanbul’un çeşitli ilçelerinden hacca giden 15 kadın ve 5 erkek hacı üzerinden belli bir örneklem grubunun katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucuna göre haccın insanda ki maneviyatın gelişmesinde önde gelen ibadetlerden bir tanesi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca dindar çevrede yetişmiş kişilerle dinle daha sonra tanışmış olan kişilerin hac vesilesiyle dini hayatlarında değişen durumlar ele alınmıştır. Yapılan görüşmelerde dindar çevrede büyüyen kişilerde olumlu manada değişimler olmakla birlikte dinle daha sonradan tanışan kişilerde de pozitif değişimlerin fazlaca olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre haccın bireysel ve toplumsal hayata olumlu manada katkı sunan ibadetlerin başında geldiği anlaşılmıştır. Bireyler hac süresi boyunca yapmış olduğu pratiklerle birbirlerinden fazlaca etkilenmektedirler. Hac sonrası süreçte özellikle toplum tarafından beklenen olumlu değişimlerin kişiye sorumluluk duygusu yüklediği görülmüştür. Hacılık sıfatına layık olmak isteyen hacılarımız bu noktada hacdan sonra daha disiplinli bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Toplu halde yapılan tavaflar, say, Arafat vakfesi, şeytan taşlama vb. ritüeller hacıların sosyolojik değişimi ve dönüşümü en çok hissettikleri yerlerdir.

Hacca giden kişilerde ekonomik olarak genellikle orta veya zengin olan kişilerin daha yaygın olduğu, hemen hemen hepsinin belli düzeyde tahsile sahip olduğu, mali gücü yeten hanımların hacca tek olarak gittiği ve dini bilgi noktasında ibadeti yapabilecek kadar bilgiye sahip oldukları belirlenmiştir. Hac öncesinde umre yapanların bilinç yönünden daha gelişmiş oldukları görülmekle birlikte hac konusunda daha fazla malumata sahiptirler.

Araştırma neticesinde haccın çok yönlü bir ibadet olduğu, hac fikrinin oluşması, eda edilmesi ve hac sonucunda oluşan durumun sadece dini veya fikhi yönden bir yorumlamaya tabi tutulamayacağı, bağlı bulunduğu diğer dallarla birlikte ele alınması gerektiği belirlenmiştir. Bu sebeple topyekûn bir perspektifle daha doğru veriler elde edileceği görülmektedir.

Hacla ilgili ayetlerden ve hacdan edindiğimiz sonuçlara bakacak olursak en önemli vurgular insanın esas manasını bulması ve kendi değerini ortaya koyması yönündedir. İnsanoğlunun bilinç düzeyi yükselerek yanlış olan tüm inançlardan uzaklaşmaktadır. Ayetler haccın önemli bir ibadet olduğunu vurgulayarak bunda ki hikmetlerin sayılamayacak kadar fazla olduğunu ve müminlerde imanın evi olan kalbin manevi olarak temizlenmesi gerektiğini hatırlatmaktadır (Altın, 2021: 204-205).

Hac yoğun ve yorucu bir ibadettir. Özellikle de sağlık yönünden elverişli olmayan kişiler bu ibadetin yorgunluğunu uzun süre üzerlerinden atamamaktadır. Daha genç gelmenin kendileri açısından faydalı olacağını söyleyen hacılarımızın pişman olup üzüldükleri de görüşmelerde tespit edilmiştir. Ayrıca yaşlılık, hastalık vb. durumlardan dolayı erken yoruldukları için nafilenden ziyade farz olan ibadetlere ağırlık vermişlerdir.

Bu kutlu yolculuk elbette ki tarihsel bir yönelme, zaman, mekân ve imkân dediğimiz üç önemli unsuru kullanarak dinsel bir tecrübe edinme eylemidir. İnsanın inşası ait olduğu esas manayı bulmak ve bu noktada çekilen tüm çilelere sabretmekle oluşmaktadır. Ruhların yaratıldığı ilk zamanda vermiş olduğu misakı hatırlamaktır. Verilen söze dönüş elbette ki kolay olmamakla birlikte ömür boyunca bu söze sadık kalmakta fazlaca zor bir süreci kapsamaktadır. Seküler hayatın her aşamasında kutsalla olan bağlantıyı canlı tutarak hac ibadetinden elde edilen anlamı da duygu dünyasına aksettirebilmek gerekmektedir. Hac bir nevi hikmete nail olmuş bunu da manevi noktada en fazla yaşayan kişilere verilen bir hediye konumundadır. “Hacı” sıfatını alan hacıların birbirleriyle olan münasebetlerinde saygı sınırını gözetmiş olmaları ise ulaşılmak istenen psikolojik ve sosyolojik bir gerçekliktir. Neticede, hac yapan kişiler toplumda belli noktada saygınlık kazanmış olan kişilerdir.

İnsanların manevi anlamda kendi ruh dünyalarını kirletmemeye özen göstermeleri, toplum nazarında örnek bir şahsiyet olarak algılanmaları, her konuda sabırlı, nezaket sahibi olmaları, özellikle nemme ve koğuculuk yapmaktan uzak durmaları,

çevrelerinde dürüst ve güvenilir bir imaj çizmeleri haccın manevi anlamdaki kazanımlarına en büyük örneklerdendir. Hacılar bu ibadeti yaptıktan sonra Allah'a olan borçların bir an önce ödenmesi noktasında bilinç sahibi olduklarını ifade etmişlerdir.

Kuran'ın bahsettiği insan modellerinden birisi olan kâmil ve olgun insan modeline ulaşmadaki ibadetlerin başında gelen hac, manevi anlamda zorlu ve zahmetli olan bir yolda doğru olan istikameti göstererek ulaşılabilecek olan hedefe de kaynak teşkil etmektedir. Hacıların hal ve hareketlerinde derinlemesine hissedilen bu bilincin aslında kutsalla olan iç bağlantının hiçbir zaman ve mekân da bozulmaması ayrıca bozulmaya sebep olacak durumlardan da kaçınılması gerekmektedir. Hac ibadeti sonrasında insanlar manevi anlamda belli bir olgunluğa erişmiş olduklarını ve huzuru gerçek manada tatmış olduklarını belirtmişlerdir. Bu değişim yapılan ibadetler vesilesiyle imanın eyleme dönüşmüş şekli olarak algılanmaktadır.

Çalışmadan hareketle hac yapan kişilerde eylem, davranış, manevi ve ahlaki yönden verimliliğin artması babında iki husus önemlidir:

1. Hac öncesinde hacılara iki aylık periyotta uygulamalı bir eğitim verilmesi ilk kez oraya gidecek olanlar için büyük kolaylık sağlayacaktır. Özellikle mekanların tanıtılması, umre ve haccın yapılışını konu edinen bu eğitim sonunda da adaylara hac eğitim sertifikası verilmesi yerinde bir çalışma olur. Kutsal topraklara çok kez gitmiş olmak, daha önce hac ya da umre yapmış olmak bu ibadeti çok kapsamlı bir şekilde biliyor olmak anlamına gelmemektedir. Ülkemizde ki hacıların yaş ve zihin açısından dinginliklerini düşündüğümüzde eğitimin onlar açısından gayet verimli olacağı muhakkaktır. Günümüzde ki teknolojinin imkanlarından faydalanarak online bir eğitimle uzakta olan hacılarda bu eğitime dahil edilmek suretiyle hacdan gereken verim alınır.

2. Hacda ibadetlerin daha iyi yapılabilmesi adına hacca yazılan kişilere Kur'an-ı Kerim öğrenmenin hac öncesinde mecburi kılınması ve bunun yukarıda sözü edilen eğitim döneminde kazandırılması gereklidir. Böylelikle bu ibadetin ne kadar ehemmiyetli olduğunu idrak eden kişiler haccın öğretici olan kısmından da istifade edebilmektedirler. Özellikle belli başlı duaların okunuşunu öğrenen hacı daha güzel bir şekilde ibadetini yapabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abidoğlu, İ. (2021). *Bir Sosyal Fenomen Olarak İslam'da Hac Olgusu*, İstanbul: Dün Bugün Yarn.
- Akbaş, M. (26 Ağustos 2018). Yeni Şafak <https://www.yenisafak.com/hayat/>. Erişim: 2024, Nisan 20. [20.04.2024]
- Akdoğan, M. N. (2020). *Bilinmeyen Yönleri ile Hac Yolculukları Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altın, M. (2021). Kur'an'a Göre Hac İbadetinin Birey Hayatında ki Değişim ve Dönüşüme Etkisi. *Bitlis İslamiyet Dergisi*, 3(1): 200-217.
- Altuntaş, H. & Karagöz, İ. (2011). *Namaz İlmihali*, Ankara: Korza
- Altuntaş, H. & Karagöz, İ. & Keskin M. (2018). *Hac İlmihali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Materyal Ticaret İşletmesi.
- Arslan, A. (2015). Bazı Hadislerde Değinilen Cahiliye Devri Hac Uygulamaları. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(22): 63-81.
- Arslan, E. Ş. (2012). Hicâz Yolcuğu Hac Hatıraları 1910-1940. A. Yerinde (Çev.), İstanbul: İnkılap, 8-20.
- Barış, M. N. (2021). İslam Tarihi Kaynaklarında Hac (Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin Dönemleri). *Eskiyeini* (44):549-568.
- Barut, M. (2022). Hicaz Yolları Cumhuriyet Dönemi Bir Taşra Müftüsünün Hac Hatıraları. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7-8.
- Bayyigit, M. (1998). *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bayyigit, M. (1998). Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları :168-169).
- Bilgin, R. & Yumuşak, İ. G. (2021). Hac İbadetinin Mali Zorluklarını Aşmada Bir Model Önerisi: Türkiye Hac Sandığı. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 7(1): 3-32.
- Boks, A. A. (1991). *İslam Ansiklopedisi*. (1. bs., C.3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Bozkurt, N. (2007). *İslam Ansiklopedisi*. (1. bs., C.34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

- Bölükbaşı, M. (2019). Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı. *Nüsha*, 19(49): 97-120.
- Dib, (4 Ağustos, 2019). Mekke’de “Hac Bilgilendirme Toplantısı” yapıldı. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/25842/mekkede-hac-bilgilendirme-toplantisi-yapildi>. [29.04.2024]
- Ersoy, Seyfettin, (7-9 Temmuz 2006)). Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler), Ankara.
- Erul, B. (2012). *İslam Ansiklopedisi*. (1. bs., C.42). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Fayda, M. (1993). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fıçlalı, E. R. (1993). *İslam Ansiklopedisi* (1. Bs., C.8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Geçili, D. (2017). Osmanlı Devletinin de Haclıların Nakledilmesi Sırasında Alınan Önlemler. *Tarih Okulu Dergisi*, 10(30): 61-83.
- Göllü, B. K. (2021): Bir Hac El Kitabı Örneği Hacılara Yedigâr. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1): 64-81.
- Güç, A. (2007). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Gündüz, Ş. (2003). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güneş, A. (2020). Haccın Sosyolojik Analizi Elâzığ Örneği. Ankara: Berikan Yayınevi, 145-146.
- Hamidullah, M. (1998). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.18). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Harman, Ö. F. (1996). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hülagü, M. (2008). *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Işık, Ş. (2020). *Semboller Diliyle Hac*. Ankara: Nuhbe Yayınları.
- Kallek, C. (2012). *İslam Ansiklopedisi* (1. Bs., C.41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kara, İ. (2020). İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi Rize Hadisesi Hac Hatıraları. İstanbul: Dergâh Yayınları, 71-74.
- Karaca, F. (2022). *Hac ve Umre Psikolojisi*. İstanbul: Kdy Yayınları.

- Kaplan, S. (2022). Covid-19 Sürecinde İbadetler; Değişim ve Süreklilik. *Dar'ülhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, 3: 68-105.
- Kılıç, H. (2022). *Cahiliyeden İslâm'a Hac ve Umre* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlı Urfa.
- Kılıç, Ü. (2004) Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1): 75-91.
- Kıpramaz, K. Ü. (Fotoğrafçı). (2024, Nisan 5). Gzt (dijital görsel). Alıntıdır *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. trc. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2. Basım, 2005.
- Mecra. (2024, Nisan 5). <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/1930lardan-1980lere-hac-yolculugu-2037325>. Erişim: 2024, Nisan 20. [01.02.2023]
- Nurduhan, S. (2016). *Hums Araplarında Allah İnancı ve Dini Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Onay, A. (2006). Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(14): 1-23.
- Oral, D. (2011). *Peygamberimizle 27 Gün Veda Hacı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 27-104.
- Öğüt, S. (2000). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.21). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öğüt, S. (2011). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özdemir, H. A. (2005). Son Peygamber'in Son Vedası Olarak Veda Hutbesi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4): 95-112.
- Sönmez, N. (2014). Hılfu'l-Fudûl Teşkilatı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(41): 401-417.
- Söylemez, M. M. (2014). Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri. *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 11(1): 9-50.
- Şeker, D. A. (2006). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.32). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uslu, R. (1998). *İslam Ansiklopedisi* (1. bs., C.18). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

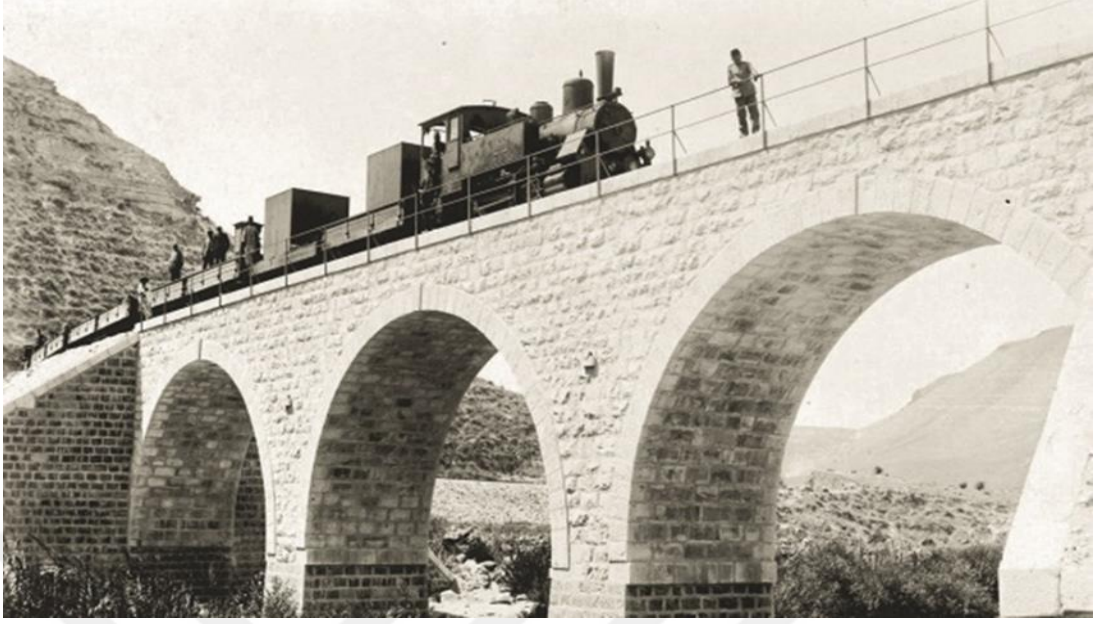
Ünal, V. (2010). İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1): 355-370.

Yazar, H. (2023, Şubat 1). Sumbul Sokak <https://sumbulsokak.com/medine-tren-istasyonu-ve-amberiye-mescidi/>. Erişim: 2024, Nisan 20. [1.02.2023]

Zile Kültür. (2019, Mayıs 6). *Azimkar Efsanesi*: (Fotoğraf). Facebook. <https://www.facebook.com/zile.kultur/posts/azimkar-efsanesi%C3%BCrkiyedenkarayolu-ile-ilk-hacca-giden-7-otob%C3%BCs-firmas%C4%B1n%C4%B1n-biri/2122127247840595/> [13.04.2024]

EKLER

Fotoğraf 3.1: İstanbul'dan Medine'ye Giden Hicaz Treni

Kaynak: Akbaş, M. (26 Ağustos 2018) Yeni Şafak <https://www.yenisafak.com/hayat/>.
Erişim: 2024, Nisan 20. [20.04.2024]

Fotoğraf 3.2: Medine Tren İstasyonu ve Amberiye Mescidi

Kaynak: Yazar, H. (2023, Şubat 1). Sumbul Sokak <https://sumbulsokak.com/medine-tren-istasyonu-ve-amberiye-mescidi/>. Erişim: 2024, Nisan 20. [1.02.2023]

Fotoğraf 3.3: Hicaz Treni'nin Günümüzdeki Durumu

Fotoğraf 3.4: Gemiyle Yapılan Hac Yolculuğu

Kaynak: Mecra. (2024, Nisan 5). <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/1930lardan-1980lere-hac-yolculugu-2037325>. Erişim: 2024, Nisan 20. [01.02.2023]

Fotoğraf 3.5: Çölde Kalan Bir Hac Kafilesi

Kaynak: Zile Kültür. (2019, Mayıs 6). Azimkar Efsanesi: (Fotoğraf). Facebook. <https://www.facebook.com/zile.kultur/posts/azimkar-efsanesit%C3%BCrkiyedenkarayolu-ile-ilk-hacca-giden-7-otob%C3%BCs-firmas%C4%B1n%C4%B1n-biri/2122127247840595/> [13.04.2024]

Fotoğraf 3.7: Uçakla Yapılan Hac Yolculuğu

Kaynak: Mecra. (2024, Nisan 5). <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/1930lardan-1980lere-hac-yolculugu-2037325>. Erişim: 2024, Nisan 20. [01.02.2023]

Fotoğraf 3.8: Hacılar Cidde Havalimanında

Kaynak: Mecra. (2024, Nisan 5). <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/1930lardan-1980lere-hac-yolculugu-2037325>. Erişim: 2024, Nisan 20. [01.02.2023]

Fotoğraf 3.9: Geçmiş Dönemlerde Hac

Kaynak: Mecra. (2024, Nisan 5). <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/1930lardan-1980lere-hac-yolculugu-2037325>. Erişim: 2024, Nisan 20. [01.02.2023]

Fotoğraf 3.9: Medine’de İlk Akşam Kafitemizle Toplu Dua

Fotoğraf 3.10: Mescid-i Nebevi’de Bir Grup Hacımızla Sohbet

Fotoğraf 3.11: Bir Grup Hacımızla Medine Tren İstasyonu Ziyareti

Fotoğraf 3.12: Bir Grup Hacımızla Kuba Mescidi Ziyareti

Fotoğraf 3.13: Yatsı Namazı Sonrası Ravza Nöbeti

Fotoğraf 3.14: Medine'de Öğle Namazı

Fotoğraf 3.15: Medine’de Son Sabah Namazi

Fotoğraf 3.16: Mekke’de Hacılarımıza Mukabele Okurken

Fotoğraf 3.17: DİB-2019 Yılı Arafat Bilgilendirme Toplantısı

Kaynak: DİB, (4 Ağustos, 2019). Mekke’de “Hac Bilgilendirme Toplantısı” yapıldı.
<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/25842/mekkede-hac-bilgilendirme-toplantisi-yapildi>. [29.04.2024]

Fotoğraf 3.18: DİB-2019 Yılı Arafat Bilgilendirme Toplantısı

Kaynak: DİB, (4 Ağustos, 2019). Mekke’de “Hac Bilgilendirme Toplantısı” yapıldı.
<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/25842/mekkede-hac-bilgilendirme-toplantisi-yapildi>. [29.04.2024]

Fotoğraf 3.19: Hacılarımızla Arafat'a Çıkış

Fotoğraf 3.20: Hacılarımız Arafat Çadırında

Fotoğraf 3.21: Hacılarımızla Şeytan Taşlama Bölgesini Ziyaret

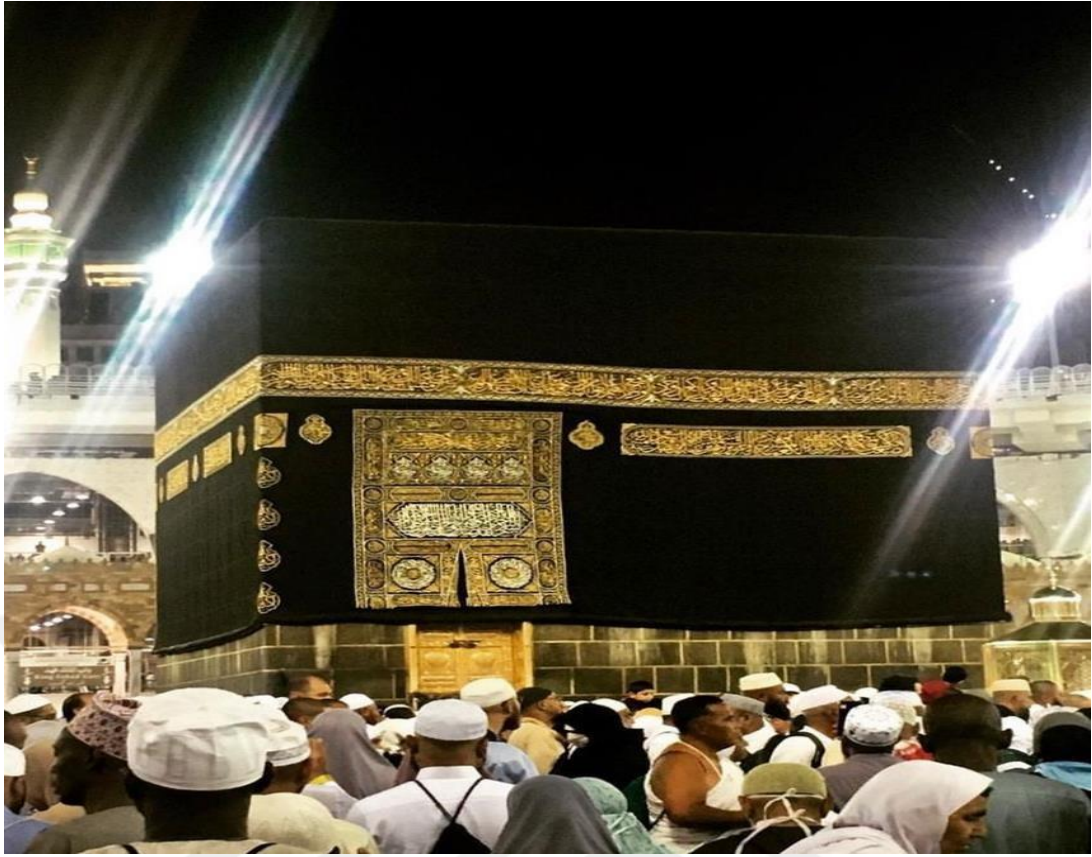
Fotoğraf 3.22: Bir Grup Hacımızla Şeytan Taşlama Sonrası

Fotoğraf 3.23: Ziyaret Tavafı

Fotoğraf 3.24: Ziyaret Tavafı Sonrası

Fotoğraf 3.25: Veda Tavafı

ÖZGEÇMİŞ

Yasemin AYSAN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, 2024,
İstanbul

Tezsiz Yüksek Lisans: Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Dini Danışmanlık ve
Rehberlik, 2018, Konya

Lisans: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008, Ankara

B. MESLEKİ DENEYİM

2007-2011: Bolu Yeniçağa Müftülüğü Kuran Kursu Öğreticisi

2012-2013: Almanya Düsseldorf Din Hizmetleri Ataşeliği Din Görevlisi

2013-2021: Bağcılar Müftülüğü Kuran Kursu Öğreticisi

2017 : Umre İrşat Görevlisi

2019 : Hac İrşat Görevlisi

2020 : Almanya Stuttgart Din hizmetleri Ataşeliği Din Görevlisi

2021-2024: Pendik Müftülüğü Kuran Kursu Öğreticisi

C. YAYINLARI

Bildiriler: Haccın Sosyolojik Etkileri

Proje : Hastanelerde Manevi Rehberlik ve Bakım Hizmetleri Sağlık Bilimleri
Üniversitesi Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi

D. İLGİ ALANLARI

Kitap Okuma, Seyahat